

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

**VÝCHOVNÉ PROBLÉMY V OBDOBÍ RANÉ ADOLESCENCE
A JEJICH PREVENCE (PROGRAM CHOBOTNIČKA)**

Educational problems in early adolescence period and their prevention
(program Chobotnička)

BC. ANDREA JIRKOVÁ

Praha, 2010

Vedoucí práce: **PhDr. Michaela Vítěčková, Ph.D.**

P o d ě k o v á n í:

Ráda bych poděkovala především PhDr. Michaele Vítěčkové, Ph.D. za odborné vedení a ochotu při zpracování této diplomové práce.

Poděkování patří také všem kolegyním z občanského sdružení Lepší život.

P r o h l a š u j i,

že tuto diplomovou práci jsem vypracovala zcela samostatně a uvádím v ní veškeré prameny,
které jsem použila.

V Praze dne: 09.12.2010

Podpis:.....

ANOTACE

První část diplomové práce mapuje problematiku výchovných problémů a jejich prevenci u dětí v období rané adolescence. Nejprve jsou vymezena specifika tohoto vývojového období, následuje analýza příčin vzniku výchovných problémů z pohledu osobnostních faktorů i vlivu sociálního prostředí jedince. Dále se zabývá formami problémového chování (neagresivní a agresivní projevy), systémem prevence v České republice a institucemi, které pomáhají řešit již vzniklé výchovné problémy.

Druhá část práce je přiblížením preventivní činnosti konkrétní neziskové organizace. Zabývá se okolnostmi vzniku programu Chobotnička – šance pro děti a jeho dalším vývojem. Popisuje cíle programu, jeho organizaci a obsah, způsob výběru a zařazení klientů. Připojena je také ukázka jedné z lekcí. Nedílnou součástí je i popis jednotlivých metod využívaných v programu. Pro celkové dokreslení práce s klienty jsou doplněny kazuistiky. Závěr práce je věnován zhodnocení programu z pohledu poskytovatele i z pohledu klientů, zároveň se zabývá otázkou další budoucnosti programu Chobotnička.

ANOTATION

The first part of dissertation describes the problematic of problems in education and children prevention in period of early adolescence. Firstly have defined the specifics of this period of development, follow analyse of reasons the birth of education problems by personal factors view and also by influence to social individual environs. After below the description of behaviour problem forms (non-aggressive and aggressive conducts), prevention system in the Czech Republic and description of institutions which helps to solve already incurred problems in education.

The second part of dissertation is getting closer to prevention activities of concretely Non-Governmental Organization. It's concerned into the program called „Chobotnička – chance for children and their next development. This part describes targets of program, organization and concept how to choice and select the clients and also including the example of lesson. Integral part is description of each methods using in program. For overall touch in to the work with clients are added case studies. Conclusion of dissertation gives heed to program analysis by provider and clients view and concerned to question about future of this program.

KLÍČOVÁ SLOVA

Raná adolescence, výchovné problémy, příčiny, formy problémového chování, prevence, organizace zabývající se prevencí, program Chobotnička – šance pro děti, cílová skupina, organizace, metody práce, hodnocení průběhu.

KAY WORDS

Early adolescence, education problems, reasons, forms problematic behaviour, prevention, organization conversant of prevention, program Chobotnička – chance for children, target group, organization, method of work, classification of process

OBSAH

ÚVOD	9
1. RANÁ ADOLESCENCE	12
2. VÝCHOVNÉ PROBLÉMY	16
2.1 Příčiny problémového chování.....	18
2.1.1 Osobnostní faktory.....	18
2.1.2 Vliv sociálního prostředí.....	20
2.2 Formy problémového chování	26
2.2.1 Neagresivní projevy výchovných problémů	27
2.2.2 Agresivní projevy problémového chování.....	29
3. PREVENCE VÝCHOVNÝCH PROBLÉMŮ	31
3.1 Základní dělení prevence	31
3.2 Systém prevence v České republice.....	32
4. INSTITUCE PRACUJÍCÍ S DĚTMI S VÝCHOVNÝMI PROBLÉMY	35
4.1 Výchovní poradci při základních školách.....	35
4.2 Pedagogicko-psychologická poradna	36
4.3 Orgán sociálně-právní ochrany dítěte	36
4.4 Sociální kurátor pro děti a mládež.....	37
4.5 Střediska výchovné péče	38
4.6 Probační a mediační služba České republiky	39
4.7 Další instituce působící na poli řešení výchovných problémů	40
5. LEPŠÍ ŽIVOT - OBČANSKÉ SDRUŽENÍ	41
5.1 Programy občanského sdružení.....	42
5.2 Finanční a materiálové zajištění	45
5.3 Personální zajištění.....	46
6. CHOBOTNIČKA – ŠANCE PRO DĚTI	48
6.1 Historie vzniku programu a jeho vývoj	48
6.1.1 Počátky vzniku	48
6.1.2 Další vývoj	49
6.1.3 Paprsek	50
6.2 Výběr a profil klientů, způsob jejich zařazení.....	51
6.3 Cíle, organizace a obsah programu.....	52
6.4 Metody a techniky využívané v programu.....	58
6.5 Ukázka jednoho z témat programu.....	62

6.6	Celkové zhodnocení.....	64
6.6.1	Z pohledu poskytovatele programu.....	64
6.6.2	Hodnocení z pohledu klientů.....	67
6.7	Budoucnost programu Chobotnička.....	68
6.8	Kazuistiky klientů.....	69
6.8.1	Kazuistika I.....	70
6.8.2	Kazuistika II.....	73
6.8.3	Kazuistika III.....	77
	ZÁVĚR.....	81
	SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	84
	SEZNAM PŘÍLOH.....	87

SEZNAM ZKRATEK

OSPOD	Orgán sociálně právní ochrany dětí
OS	Občanské sdružení
PPP	Pedagogicko-psychologická poradna
PMS ČR	Probační a mediační služba České republiky
ZSVM	Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže
MPSV ČR	Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky
MŠMT ČR	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky
MS ČR	Ministerstvo spravedlnosti České republiky
SVP	Středisko výchovné péče

ÚVOD

Pro svou diplomovou práci jsem si zvolila téma „Výchovné problémy v období rané adolescence a jejich prevence (program Chobotnička)“. Touto otázkou se zabývám jak po stránce teoretické, tak v rámci své profesní orientace.

Již v mé bakalářské práci byla námětem kriminalita dětí a mladistvích. Zaměřovala se především na alternativní tresty uplatňované Probační a mediační službou České republiky. V okrese Mělník spolupracuje PMS s občanským sdružením Lepší život, které se orientuje na primární a zejména pak sekundární a terciární prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže, zvláště pak na výchovné problémy a kriminalitu. V rámci naplňování tohoto cíle realizuje výchovný program Křižovatky, který slouží k naplnění § 18 zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. Patří mezi výchovná opatření, která může soud uložit jako povinnost mladistvým prvopachatelům, kteří se dopustili méně závažného protiprávního jednání.

Dalším programem, který sdružení realizuje, je Chobotnička – šance pro děti. Vznikl v roce 2005, a to na základě podnětů výchovných poradců, kurátora pro děti a mládež, Probační a mediační služby – středisko Mělník. V tomto roce byl program Chobotnička realizován poprvé, od té doby proběhlo dalších šest běhů. Jedná se o program osobnostně sociální výchovy a je zaměřen na děti ve věkovém rozpětí 11 -15 let, které se projevují jako výchovně problematické.

V souvislosti s realizací těchto programů sdružení spolupracuje s dalšími institucemi, které se výchovnými problémy zabývají. Jedná se především o oddělení sociálně právní ochrany dítěte a sociálního kurátora pro děti a mládež při Městském úřadu Mělník, Probační a mediační služba – středisko Mělník, výchovní poradci při základních školách a také pedagogicko-psychologickou poradnu.

Členem sdružení jsem od roku 2005 a působím zde jako člen výboru, organizátor programu Chobotnička a zejména jako lektor obou výše uvedených programů. Po celou dobu mám možnost pracovat s dětmi s různými výchovnými problémy, které jsou odhaleny především až ve školním prostředí. Domnívám se, že je velmi důležité při výskytu ne zcela žádoucího chování s dětmi začít intenzivně pracovat v rámci prevence vzniku závažnějšího chování, resp. sociálně negativních jevů. Program Chobotnička tento cíl uskutečňuje prostřednictvím nabídky možnosti pozitivního uplatnění a tím i získání korektivní zkušenosti, na základě získání či upevnění sociálních dovedností v oblasti komunikace, schopnosti řešit konflikty, sebepoznání apod. Vzhledem k tomu, že sdružení není přímo spojeno s institucemi (škola, pedagogicko-

psychologická poradna, kurátor pro děti a mládež, Probační a mediační služba ČR), má dítě možnost kladného prožitku bez rizika možných předsudků či nálepkování a za vedení vyškolených lektorů.

Jak již název napovídá, diplomová práce se týká dětí v období rané adolescence, které je typické významnými změnami jak v oblasti tělesného dospívání, tak v emocionálním prožívání, rozvoji poznávacích procesů, identity, ale také k přeměnám socializačním. Tyto změny jsou natolik významné, že u dětí může docházet k výraznějším výchovným problémům, které mohou vést až ke střetům se zákonem. Jedná se přitom především o kriminalitu majetkovou (krádeže v obchodech, vykrádání aut, kapesní krádeže, apod.), ale děti se dopouštějí i činů násilných (loupeže, ublížení na zdraví). Nezanedbatelný je i přitom podíl kriminality latentní – tedy skryté, neevidované, která může podle některých odborníků dosahovat až počtu kriminality registrované. Vedle toho se problémové chování projevuje činy, které přímo nenaplňují znaky trestného činu, ale jsou společensky nepřijatelné – záškoláctví, útoky z domova, zneužívání návykových látek, kouření a alkohol (v případě, že je konzumují děti či mládež do 18ti let věku), gamblerství, ničení věcí apod.

Cílem mé diplomové práce je zmapovat situaci v oblasti výchovných problémů v období rané adolescence a ukázat, jakým způsobem lze pracovat na řešení výchovných problémů v praxi, a to na příkladu uskutečnění konkrétního programu realizovaného neziskovou organizací, který se zabývá sekundární a terciární prevencí. Práce bude mít teoreticko-empirický charakter.

V teoretické části se budu zabývat v obecnější rovině specifiky období rané adolescence, otázkami možných příčin vzniku výchovných problémů v tomto údobí, formami problémového chování, jejich prevencí a zároveň současným systémem práce s dětmi, u kterých se výchovné problémy závažnějšího charakteru již objevily. Zaměřím se zejména na konkretizaci práce s dětmi v rámci státních institucí „ambulantní formou“, to znamená, že dítě zůstává v přirozeném prostředí a snahou je odhalení příčin problémového chování, práce s rodinou, která je velmi často sama jejich zdrojem a prevence jejich další opakování. Jedná se o následující instituce: výchovný poradci při základních školách, pedagogicko-psychologická poradna, orgán sociálně právní ochrany dítěte, sociální kurátor pro děti a mládež, Probační a mediační služba ČR a střediska výchovné péče. Předmětem této práce tedy nejsou lůžková zařízení typu diagnostický ústav a dětský domov se školou.

Druhá část bude věnována přiblížení konkrétní práce s dětmi v rámci výše uvedeného programu Chobotnička – šance pro děti, ve kterém jsou zhodnoceny poznatky z oborů kriminologie, psychologie, pedagogiky, sociální práce a dalších, při výchovném působení

na klienty tak, aby nedocházelo k dalším, závažnějším výchovným problémům eventuálně k jednání, které by již mohlo být neslučitelné se zákonem, popřípadě se zdrželi dalšího páchání protiprávní činnosti a bezproblémově se zapojili do života ve společnosti. Budou popsány okolnosti vzniku tohoto programu, jeho cíle, obsah, průběh, metody užití při práci s dětmi, specifika práce s touto cílovou skupinou. Pro konkrétnější představu budou uvedeny kazuistiky klientů programu a díky tomu, že program v regionu Mělník běží již pátým rokem, lze provést jeho celkové zhodnocení.

V závěru práce jsou zhodnoceny zjištěné skutečnosti a zvažovány další perspektivy práce s dospívajícími, u kterých se projevují výchovné problémy.

1. RANÁ ADOLESCENCE

Adolescence je specifickým obdobím vývoje člověka. Dle Vágnerové¹ je tato etapa věkově vymezena od 10 – 20 a označuje celé období mezi dětstvím a dospělostí, kdy dochází k celkové proměně jedince, kdy přestává být závislým na ostatních lidech. Všeobecně je dospívání chápáno a posuzováno jako přípravné stádium na plnohodnotný život v dospělosti, příprava na profesní, partnerskou, rodičovskou, občanskou roli atd. Zároveň na kvalitě prožití tohoto období a na úspěšnosti zvládnutí nároků, požadavků kladených na dospívající záleží, jak bude zvládnuta celá následující etapa dospělosti. Černíková² označuje dospívání obdobím tranzitivních změn, z nichž nejvýznamnější jsou:

- přechod od biologické nezralosti k zralosti, dokončení růstu, sexuální zralosti,
- přechod od nesamostatnosti k samostatnosti, od závislosti na dospělých k nezávislosti,
- od neodpovědnosti k morální odpovědnosti, od řízení z vnějšku k autoregulaci,
- u psychických změn je posun od převážně vnější motivace k vnitřní.

Období adolescence je v literatuře členěno různě. Macek³ rozděluje adolescenci do tří fází podle jejich specifických charakteristik:

- **Časná adolescence** – věkové rozmezí zhruba 10 (11) – 13 let, kdy dochází k zásadním biologickým a fyzickým změnám.
- **Střední adolescence** - přibližně mezi 14 – 16 rokem, které je zde označováno jako etapa hledání vlastní identity, což se projevuje ve snaze odlišovat se od svého okolí (názory, chováním, postoji, oblékáním apod.).
- **Pozdní adolescence** - 17 – 20 let a dále, kdy adolescent směřuje k dospělosti. Načasování je do značné míry ovlivněno tím, zda jedinec na sebe přebírá dospělé role (např. ekonomické osamostatnění se od rodičů).

Pro účely diplomové práce⁴ bude výhodnější členění dle Vágnerové⁵, která oproti výše uvedené klasifikaci dělí adolescenci pouze na dvě etapy, a to následující:

¹ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2008, s. 321.

² ČERNÍKOVÁ, V. a kol. *Prekriminalita dětí a kriminalita mladistvých, kterým byla uložena ochranná opatření*. Praha: Policejní akademie ČR, 2002, s. 22.

³ MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 10.

⁴ Diplomová práce se zaměřuje na dospívající ve věku 11 – 15 let, což ve shodě s dělením Vágnerové odpovídá rané adolescenci.

⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2008, s. 321.

- Raná adolescence – věkové rozmezí odpovídající 11 – 15 roku.
- Pozdní adolescence – zahrnuje cca dalších pět let života, tedy mezi 15 – 20 rokem.

Raná adolescence je první fází v období dospívání, rozdělována na prepubertu a pubertu. Jedná se o významnou vývojovou etapu v životě člověka, která je spojena s biologickým zráním, nápadnými změnami v oblasti psychiky (přeměna emočního prožívání, způsobu myšlení aj.), ale i se zásadními sociálními proměnami. Významným mezníkem rané adolescence je také volba budoucího povolání, která je rozhodující pro jejich profesní orientaci. Raná adolescence je věkově vymezena zhruba od 11 – 15 let. Časové ohraničení je pouze orientační, neboť počátek i závěr této vývojové fáze je velmi individuální záležitostí a je nutné přihlížet i k rozdílům mezi pohlavími (z výzkumů vyplývá, že u dívek toto období trvá cca od 11 – 14 let, zatímco u chlapců o 1 – 2 roky později).

Období rané adolescence je spjato s růstovými změnami, kdy dochází k proměně tělesné stavby (nárůst svalové hmoty, celkové hmotnosti i výšky) a k diferenciaci pohlaví (nárůst pohlavních orgánů, ale i vývoj sekundárních pohlavních znaků). Vágnerová⁶ uvádí, že tělesná proměna představuje důležitý biologický mezník, kdy se dítě mění v člověka schopného reprodukce. Přeměna se netýká jen somatické, ale i psychické oblasti. Je to způsobeno hormonálními změnami (funkcí žláz s vnitřní sekrecí), které ovlivňují psychiku i emoční prožívání. Citový vývoj působí na chování adolescenta, které je charakteristické nevyrovnaností, bezdůvodnými změnami nálad, podrážděností, impulzivitou, nedostatkem sebeovládání a sebekontroly. Trpišovská⁷ uvádí, že v této fázi vývoje jsou city bohatší, diferencovanější, více zasahují nitro dospívajícího, jsou prožívány intenzivně a hluboce.

Zásadní transformace zevnějšku vede ke zvýšené zaměřenosti na vlastní tělo. Vzhled je pro mladé lidi nesmírně důležitý a může mít zásadní vliv na sebehodnocení jedince. Postoj dospívajícího k sobě samému může vykazovat velkou nevyrovnanost související s výkyvy sebehodnocení. V této etapě je adolescent velmi citlivý, reakce a chování okolí si může nesprávně interpretovat jako ohrožující nebo snižující jeho hodnotu, což vede ke zvýšení nejistoty a zhoršení sebehodnocení. Velmi důležitým se stává úprava zevnějšku a oblečení, kterým dospívající projevuje svou identitu, tedy kým se cítí být. Jedná se o období hledání vlastní identity,

⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2008, s. 326.

⁷ TRPIŠOVSKÁ, D. *Vývojová psychologie pro studenty učitelství*. Ústí nad Labem: UJEP, 1998, s. 52.

tedy nejen prosté sledování svého vzhledu, sebepozorování a zkoumání svých myšlenek, snaha o pochopení vlastních myšlenek, emocí, ale je spjata i s experimentováním.

Myšlení se v období rané adolescence významně rozvíjí a zdokonaluje. Trpišovská⁸ hovoří o skutečnosti, že v tomto období jsou rozumové schopnosti téměř na úrovni dospělého jedince. Dospívající se odpoutává se ze závislosti na konkrétní skutečnosti, uvažuje o i různých možnostech, které reálně neexistují. Umí uvažovat systematicky, volit různé strategie řešení problému. Změny jsou patrné i v růstu kreativity v mnohých činnostech. Dospívající je chopen vytvářet úsudky a ověřovat jejich platnost, ale i vyvozovat závěry. Ty jsou však často ukvapené a nepromyšlené, neboť nejsou dostatečně podloženy osobními zkušenostmi. Časté je nerozvážené chování a unáhlené závěry.

Pro toto období jsou typické výrazné změny v sociálních vztazích, které směřují k odpoutávání se od rodiny, potvrzení vlastních kompetencí a nezávislosti skrze snahu o získání rovnocenné pozice formou argumentace a polemiky. K dospělým jedincům se projevuje zvýšená kritičnost a výhrady k jejich chování a vlastnostem, důsledkem je zpochybňování rodičovských norem a hodnot. Adolescent přestává uznávat formální autority (rodiče, učitele), je ochoten akceptovat je pouze v případě, že si jeho uznání „zaslouží“. Charakteristickým projevem je vzdorovité chování, odmítání, neochota plnit požadavky dospělých a snaha rozhodovat sám o sobě. Rodiče postupně ztrácí výhradní postavení, dochází k odmítání úplné závislosti na rodině a postupně ji nahrazuje vázaností na vrstevníky. Rodina však i nadále zůstává významným sociálním zázemím, které je podstatné pro důležitá rozhodnutí či řešení krizových situací. Kvalita vztahu mezi rodiči a dospívajícím má vliv i na kvalitu vrstevnických vztahů. Vysoká míra kontroly ze strany rodičů a přísnost vede často k větší orientaci právě na vrstevníky.

Vzhledem k tomu, že se pubescent snaží odpoutat od rodiny, potřebuje jiný zdroj jistoty a bezpečí, oporu pro svou identitu a nové zdroje sociálního učení, což nachází v rámci vrstevnických skupin. Vrstevnické vztahy plní nezastupitelnou roli v době, kdy se dospívající uvolňuje z rodinných vazeb, ale současně není schopen fungovat zcela samostatně. Vrstevnické skupiny mají význam pro trávení volného času, při řešení běžných denních starostí a problémů. Vrstevníci mu dávají možnost vzájemného poskytování názorů, pocitů, různých vzorců chování, možnost testovat sebe sama a získávat tak pocit vlastní autonomie. Pro období rané adolescence jsou charakteristické malé skupinky, které sdílí podobné zájmy a hodnoty, jsou neformální

⁸ TRPIŠOVSKÁ, D. *Vývojová psychologie pro studenty učitelství*. Ústí nad Labem: UJEP, 1998, s. 52.

se silnou vnitřní kohezí. Zpočátku jsou složené z jedinců stejného pohlaví, později se však začne projevovat zájem o druhé pohlaví. Potřeba být členem skupiny, být někým přijímán, má za následek vyšší konformitu k normám skupiny (oblékání, způsob komunikace, přejímání hodnot aj.), což může skýtat i mnohá rizika. Pokud chce jedinec obstát, být ve skupině přijímán, akceptován a může toho dosáhnout účastí na rizikových aktivitách, je potřeba zúčastnit se jich poměrně silná. Kdyby se nepodřídil pravidlům party (ačkoliv nemusí být zcela slučitelné s normami společnosti), mohl by být vystaven kritice a výsměchu ostatních členů skupiny. Následkem negativních výroků by mohlo být negativní sebepojetí daného jedince.

Raná adolescence je obdobím hledání vlastní identity, svého místa v životě. Potřebuje dostávat z vnějšího prostředí ujištění o své roli v životě a o tom, že ji zastává dobře. Tato nejistota často vede k začlenění mladých lidí do různých skupin a subkultur mládeže, které se nějak odlišují od světa rodičů a které mají svá specifická pravidla, uniformy, slovník apod. Mladý člověk zkrátka potřebuje někam patřit, potřebuje prožívat opravdové city, lásku, či přátelství.

Psychický vývoj je výsledkem dlouhodobého vzájemného působení mezi individuálním organizmem dítěte a prostředím, ve kterém žije. V období dospívání dochází k mnoha změnám, jak v organismu jedince, tak i v působení vnějšího prostředí. K poruchám v tomto procesu může docházet buď proto, že se dítě změnilo natolik, že není schopné se adaptovat ve společnosti a najít si v ní své místo, nebo jsou na něj kladeny příliš vysoké nároky od jeho okolí, zejména rodiny. Děti se brání požadavkům, které považují za přemrštěné, neadekvátní svým schopnostem, či nepřijatelné. Na tyto situace reagují často maladaptivně. Poruchy chování je tedy vždy potřeba posuzovat v kontextu vývoje určitým způsobem disponovaného jedince v určitém prostředí, zejména rodině.

2. VÝCHOVNÉ PROBLÉMY

Již od samého vzniku lidské společnosti zachovává každé společenství v zájmu svého fungování určitá pravidla soužití, určité normy a zvyky. Různorodost těchto pravidel je podmíněna vývojem kultury a stupněm rozvoje civilizací. Společenská pravidla, psané i nepsané normy dávají společnosti určitý řád a současně fungují jako prostředek společenské kontroly. Jednoduše řečeno, normy lidem určují, co se smí a nesmí dělat, jak se má člověk chovat, aby ve společnosti obstál. Nejzávažnější společenské normy jsou zakotveny v písemné podobě jako zákony a na jejich dodržování dohlíží stát, který je také vykonavatelem sankcí, trestů za jejich porušení.

Společenské normy obecně někdy porušil v různé formě každý jedinec bez rozdílu věku nebo pohlaví. Rozdíly jsou spíše ve stupni závažnosti normy porušujícího chování, případně v jeho opakování. Podle toho můžeme toto chování dělit na⁹:

- **chování disociální**, tj. nespolečenské, nepřiměřené, objevující se nejčastěji v rodinné či školní výchově. Jedná se o různé kázeňské přestupky, neposlušnost, vzdorovitost, lži a další drobná porušení norem;
- **asociální chování**, které je v rozporu se společenskou morálkou, jedinec se již výrazněji odlišuje, porušuje sociální normy a normy morálky, ale jejich intenzitou ještě nepřekračuje právní předpisy. Patří sem útěky, toulky, záškoláctví, alkoholismus, toxikomanie;
- **antisociální chování** zahrnuje veškeré protispolečenské jednání, které svými důsledky ohrožuje společnost, její stabilitu i jedince, proto je popsáno v zákonech a podléhá trestnímu postihu. Patří sem tedy veškerá trestná činnost.

Diplomová práce se zaměřuje na období rané adolescence, tedy dospívajících ve věku 11 – 15 let. Chování v období rané adolescence nelze chápat a priori jako problematické, ale jedná se o citlivé období pro vznik rizikového chování (agrese, násilí, šikana apod.), pro které může být charakteristické přebírání nežádoucích vzorců chování, forem „dospělého chování“. Problémy v období adolescence mohou mít pouze dočasný ráz, neboť se jedná o etapu zásadní proměny osobnosti. Studie ukázaly, že v období adolescence dochází k nárůstu výchovných problémů a bývají poměrně závažné, mnohdy se již jedná o problémy se zákonem, které je možno považovat za následek neřešených výchovných problémů. Hranice mezi „klukovinou“ a spácháním trestného činu je velice tenká.

⁹ PIPEKOVÁ, J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 1998, s. 193 a 194.

Z policejních statistik však vyplývá (viz příloha č. 1), že podíl na trestné činnosti dětí do 15 let má od roku 2000 trvale snižující tendenci. Od roku 1990 kriminalita dětí prudce narůstala, pouze v roce 1998 došlo k mírnému poklesu, v roce 1999 pak dosáhla kriminalita u této cílové skupiny svého vrcholu (celkem bylo spácháno 12 464 trestných činů). V následujících letech pak postupně dochází k výraznému poklesu kriminality dětí (mírný výkyv nastal pouze v letech 2007 a 2008). Oproti roku 1999 bylo např. v roce 2009 spácháno celkem 2 333 trestných činů, což znamená pokles o více než 81 %. V příloze č. 2 jsou pak uvedeny trestné činy podle druhů, se kterými se u dětí setkáváme nejčastěji. Převažují především majetkové trestné činy (krádeže prosté, které převládají nad krádežemi vloupáním – pouze v roce 2009 se situace otočila), následují trestné činy násilné (ublížení na zdraví, loupeže, vydírání apod.). Ačkoliv u většiny druhů trestných činů je zaznamenána klesající tendence, co se např. loupeží týče, jejich výskyt je sice kolísavý, ale stále se pohybuje v poměrně vysokých číslech.

Naše právní úprava umožňuje za přestoupení zákona stíhat ty, kteří dovršili věk patnácti let. Návrh zákona na snížení věku dolní sazby trestní zodpovědnosti z 15 na 14 let vyvolal velkou společenskou, politickou i mediální diskusi. Snaha ke snížení dolní sazby byla reakcí na zvyšující se počet násilných trestných činů jako je loupež, ublížení na zdraví, ale i vražda (což jak vyplývá z přílohy č. 2 není zcela pravdivá informace) a jejich stíhání tedy není možné¹⁰. Příznivci tohoto řešení se opírají o argumenty, že děti dospívají dříve než tomu bylo v minulosti, po fyzické stránce jsou mnohem vyspělejší a hlavně přibývá počet případů závažné trestné činnosti. Snížení věku trestní zodpovědnosti potom umožní řešit jejich protiprávní jednání širší škálou trestních prostředků. Otázkou však zůstává, jestli je tato cesta tou správnou a zda by se větší důraz neměl klást na prevenci, která by předcházela tomu, aby děti vůbec takové činy páchaly. Velmi často se jedná o děti, u kterých se problémové chování objevuje již dříve (záškoláctví, útoky z domova, ničení věcí aj.) např. v prostředí školy, ale začnou být řešeny až v e chvíli, kdy dochází k úplnému rozvinutí problémového jevu.

Oblastí prevence se budeme zabývat v samostatné kapitole. Vraťme se tedy k tématu výchovných problémů, nyní se zaměříme na možné příčiny vzniku problémového chování, resp. výchovných problémů a jejich formami.

¹⁰ Zákon umožňuje uložení ochranné výchovy. Jedná se o druh ochranného opatření, které má zajistit prevenci, izolaci a resocializaci dítěte, jež se dopustilo společensky nebezpečného činu. Soud ji ukládá v občansko-právním řízení osobám ve věku od 12 do 15 let, které spáchaly takový čin, za který trestní zákon dovoluje uložení výjimečného trestu, nebo osobám mladším 15 let, které se dopustily činu, který by byl u právně odpovědných osob pokládán za závažný trestný čin.

2.1 Příčiny problémového chování

Co je za vznikem problémového chování, čím je determinováno, proč se někteří lidé odchyľují od obecně uznávaných společenských norem, není dosud jednoznačně známo a tato problematika je nadále podrobována zkoumání. Výzkumy a zkušenosti pracovníků, kteří s těmito lidmi pracují (výchovní poradci, sociální kurátoři, probační úředníci atd.) však potvrzují, že dospívající, u kterých se výchovné problémy objevují, mají určité společensky sociální charakteristiky. Jedná se např. o dysfunkční rodinu, změnu opatrovnických vztahů v dětství a dospívání (např. umístění do dětského domova), problémy související se školní docházkou, nízký sociální status, sociální vyloučení, nestrukturovaný volný čas trávený převážně mimo rodinu a s vrstevníky, poruchy chování a nezvládnutelnost, snížený intelekt apod. Za základní faktory, které mohou být za příčinou vzniku takového chování, jsou považovány osobnostní faktory a vliv sociálního prostředí. Převažuje především multifaktoriální přístup, neboť jednotlivé vlivy nelze od sebe zcela oddělit.

2.1.1 Osobnostní faktory

Člověk je bytost biologická, zdrojem osobnostní determinace jsou jak faktory biologické, tak i psychické a fyziologické. Jedná se o dispozice - zděděné a vrozené vlastnosti jedince a jeho fyzická i psychická konstituce člověka (stav smyslových orgánů, činnost nervové soustavy a žláz s vnitřní sekrecí aj.). Za tyto konstituční faktory¹¹ bývají označovány např. syndrom hyperaktivity, různé medicínsky zjištěné abnormality mozkové činnosti, dále spočívá v činnosti nervové soustavy či žláz s vnitřní sekrecí, ve vrozených osobnostních dispozic, příslušnost k pohlaví atd. Příčiny vzniku výchovných problémů jsou spojené přímo s osobou dítěte.

Dědičnost

Dědičnost je přenosem dispozic, tedy předpokladů, vlastností z jedné generace na druhou. Nositeli dědičnosti jsou geny. Způsob uplatnění genetické informace však závisí vždy na vnějším prostředí. Rozdíly mezi jednotlivci vznikají v důsledku vývojových nahodilostí, které potkaly daný organismus v daném prostředí. Vědecké studie potvrdily, že genetické vlivy mají často podíl na vzniku emočních poruch a problémového chování (např. studie dvojčat). Dispozice k disharmonickému vývoji se projevují také na úrovni temperamentu, který určuje prožívání a chování jedince. Genetická dispozice může být zodpovědná např. za sníženou sebekontrolu

¹¹ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003, s. 27 – 35.

či za labilitu. Nelze však tvrdit, že tyto vlohy vedou přímo k problémovému chování, mohou ale usnadňovat působení dalších rizikových faktorů.

Nervová a hormonální (endokrinní) soustava

Psychická činnost je přímo závislá na činnosti nervové soustavy. Její rozvinutost umožňuje člověku vyšší duševní funkce, přizpůsobovat se změněným podmínkám prostředí. Nervová soustava zabezpečuje rovnováhu mezi organismem a prostředím, ale také vnitřní rovnováhu organismu. Dojde-li k oslabení nebo porušení centrální nervové soustavy (v důsledku prenatálního či perinatálního poškození, syndrom hyperaktivity, po úrazech hlavy, apod.), je zde riziko vzniku problémového chování. Výsledkem je zvýšená dispozice k nežádoucímu způsobu reagování, které se projevuje zvýšenou emoční labilitou, impulzivitou či sníženou schopností sebeovládání. Činnost nervové soustavy je pevně spjata s činností žláz s vnitřní sekrecí, které produkují hormony a ovlivňují tak organismus i psychiku.

Syndrom hyperaktivity

Je poruchou aktivizační úrovně a často bývá spojena s poruchou pozornosti, v literatuře najdeme pod zkratkou ADHD – „attention deficit hyperactivity disorder“ Hyperaktivita se projevuje následujícími rysy:

- *Hyperaktivita* – je nadměrná, zvýšená fyzická aktivita, která se projevuje neklidem, bezcílým či nepřiměřeným pohybem. Dítě není schopno ji samo ovládat.
- *Impulzivita* – je jednání, kdy jedinec koná podle svých aktuálních přání a potřeb, a to bez ohledu na důsledky svých činů. Objevuje se tedy problém s autoregulací, dítě udělá cokoliv ho napadne a není schopno kontrolovat svoje chování. Zároveň jsou reakce nepřiměřené podmětu, který je vyvolal.
- *Nedostatek pozornosti* – dítě je schopné věnovat svou pozornost jedné činnosti jen na velmi krátkou dobu, je roztěkané, snadno je zaujme jiný podnět a na základě něho zapomínají na původní činnost. Často tedy přechází z jedné aktivity ke druhé.
- *Zvýšená emoční dráždivost* – je spjata s nižší tolerancí k zátěži, tedy se zvýšenou unavitelností na niž může jedinec reagovat afektivně až agresivně. Zároveň se projevuje tendence k emoční labilitě.

Sociální důsledky hyperaktivity vyplývají především z negativních postojů okolí k chování dítěte, které tedy častěji zažívá odmítání, pocit neúspěchu, protože jeho „normální“ fungování ve škole nebo ve vrstevnických skupinách je narušeno. Dítě je zátěží pro rodinu, je častěji kritizováno. Z těchto důvodů nejsou uspokojovány potřeby citové akceptace a seberealizace.

Reakcí může být náhradní uspokojování, a to různou formou. Jednou z nich je např. vztek, agrese, apod. Problémy se objevují i ve školním prostředí, kde se žák může jevit jako nemotivovaný, protože pracuje s chybami, je nesoustředěný a kromě jiného není zcela schopen respektovat sociální normy, neboť je pro něj prioritou uspokojit aktuálně prožívanou potřebu – projevuje se porucha autoregulace. Rozhodující je tedy postoj učitele vůči žákovi. Pokud jeho chování bere jako nevychovanost, jeho pracovní nasazení za „lajdáctví“ opět se roztáčí koloběh kritiky, pocitu neúspěchu a z toho vyplývající změna přístupu ke školní práci a opět vyvolává negativní reakce, např. formou konfliktního chování.

Příslušnost k pohlaví

Pohlaví lze také označit jako činitel ovlivňující vznik výchovných problémů, např. autoři odborné literatury se shodují v tom, že syndrom hyperaktivity se třikrát častěji objevuje u chlapců. Zároveň podíváme-li se do policejních statistik, zjistíme, že muži se mnohem častěji dopouštějí kriminálního jednání. Tento rozdíl bývá připisován vrozeně vyšší agresivitě mužů ovlivněné mužským pohlavním hormonem. Vliv může mít i odlišný styl výchovy dívek a chlapců, tedy odlišnost způsobu socializace (dívky bývají pod větší kontrolou rodičů, jsou u nich pevnější vazby na rodinu, vrstevníci pro dospívající dívky nejsou tolik významní jako u chlapců). Pohlaví zde opět působí jen jako spouštěč sociálních vlivů.

Snížená úroveň rozumových schopností

Rozumové schopnosti jsou determinovány především dědičnými dispozicemi, mají vliv na inteligenci, ale také na utváření sociálních dovedností (hodnotová orientace, schopnost empatie, řešení konfliktů atd.). Jejich snížená úroveň u dítěte znamená znevýhodnění v různých situacích, dítě je více zranitelné. To je ještě prohlubováno ve školním prostředí, kde nedosahuje takových výsledků, které by byly pozitivně hodnoceny rodinou.

2.1.2 Vliv sociálního prostředí

Každý organismus žije v určitém prostředí, ani člověk tedy nemůže normálně žít a vyvíjet se bez interakce se sociálním a životním prostředím. Zde můžeme hledat vnější příčiny, které v širším i užším slova smyslu souvisejí se sociálním prostředím, v němž jedinec žije, bydlí a komunikuje. Tato skupina příčin zásadně ovlivňuje proces socializace - vrůstání jedince do společnosti i jeho schopnost přijímat obecně uznávané normy a vzory chování. Primární socializace probíhá v rodině.

Socializace

Jak již bylo uvedeno výše, člověk je vybaven určitými dispozicemi, které se však mohou rozvinout pouze pod vlivem působení vnějšího prostředí. Člověk je bytostí společenskou a je utvářen společností, ale i on utváří svět kolem sebe. Je tedy sociálně determinován prostředím, ve kterém žije a které mu zprostředkovává společenské zvyky, normy, zákony, tabu, ale i kulturní vlivy jedinceva okolí. V procesu socializace dochází k osvojování a přebírání různých společenských rolí.

Socializace je celoživotním procesem, protože jedinec se neustále dostává do nových situací, interpersonálních vztahů, získává nové zkušenosti, musí se přizpůsobovat měnícím podmínkám. V první fázi je však jedinec socializován vnějšími faktory prostředí, ale později se dostává do fáze, kdy je schopen socializovat sám sebe, tedy nahrazení trestů a odměn vnitřní regulací. To znamená, že si osvojil normy a je schopen používat je jako nástroje v konkrétních sociálních situacích a zároveň se sám stává socializačním činitelem. Socializace je spjata se sociálním učením, a to na základě nápodoby určitého jednání, identifikací (ztotožnění s určitou osobou) a zvnitřnění postojů, norem, aj. a stávají se součástí jeho osobnosti. Socializace probíhá prostřednictvím společnosti, která se skládá z mikroprostředí, které je bezprostředním sociálním prostředím jedince. Jedná se o interpersonální vztahy s lidmi, kteří jsou nám blízcí (např. rodina), ale i větší skupiny, do nich patříme (školní třída, vrstevnická skupina, zájmové aktivity, apod.) Důležité jsou skupinové normy a hodnoty. A dále z makroprostředí - jedná se o široké společenské prostředí jedince, o jeho kulturu, národní tradice, zvyklosti aj. Významnou funkcí prostředí je také uspokojování důležitých sociálních potřeb.

Proces socializace se nemusí vždy vyvíjet pouze na bázi harmonické, dochází k nepřetržité konfrontaci jedince a prostředí, které klade svá očekávání a nároky. Jedinec se tak ocitá v mnohých náročných životních situacích. Socializace může být narušena nebo může dojít k destrukci sociálního struktur. Helus¹² přisuzuje dysfunkční socializaci následujícím vlivům:

- *Raná deprivace* vznikající z neuspokojování potřeby citové vazby mezi matkou a dítětem. Důsledkem je citová plochost, kdy jedinec není schopen vyjadřovat ani přijímat city, není schopen empatie.
- *Nezpracované, traumatické a životní krize, tíživé situace.* Jedná se významné okamžiky a témata, které měly silný vliv na formování současného způsobu chování dítěte.

¹² HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007, s. 94 – 104.

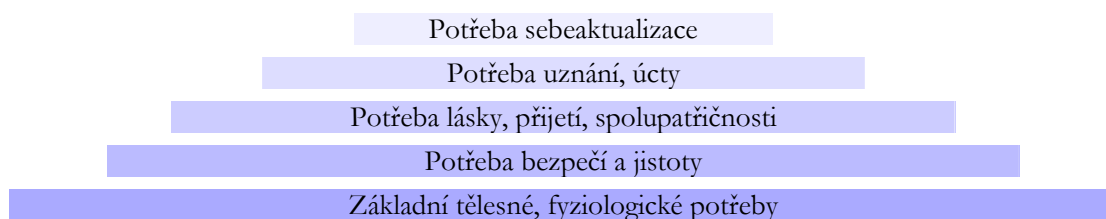
- *Anomie*. Zkušenost, kdy jedinec poznává, že při dodržování obecně uznávaných norem není schopen dosáhnout hodnot, které daná společnost pozitivně hodnotí (např. bohatství). Nabízí se mu tedy možnost normy porušit.
- *Osvojení subkultury* – Jedinec si osvojuje normy, hodnoty skupiny (subkultury), které se odlišují od hodnot a norem společnosti majoritní, což může komplikovat jeho zařazení do většinové společnosti.
- *Stigmatizace*. Vychází z tzv. teorie nálepkování. Každý jedinec někdy porušuje sociální normy, podstatné však je jakým způsobem na to reaguje okolí. Je-li označen za devianta, zvyšuje se tak pravděpodobnost, že jedinec bude stejným způsobem jednat opakovaně, a to pod tlakem sociálního očekávání.

Uspokojené a neuspokojené potřeby

Jednou z příčin výchovných problémů může být neuspokojení potřeb. Saturace základních psychických potřeb v dětství je nezbytná pro zdárný vývoj osobnosti. Podle Z. Matějčka¹³ je pro zdravý vývoj osobnosti dítěte nezbytné uspokojení pěti základních psychických potřeb:

- potřeba přiměřené stimulace a podnětů,
- potřeba smysluplného a srozumitelného světa,
- potřeba životní jistoty, tzn. stabilní emoční vazby k nějaké osobě,
- potřeba autonomie (věku přiměřené nezávislosti),
- potřeba otevřené budoucnosti a akceptované vlastní minulosti.

Psycholog A. Maslow sestavil dnes už i v laických kruzích známý hierarchický model základních potřeb:



Obrázek č. 1 Maslowova pyramida potřeb

Zdroj: Drapela, V., 2004, s.139.

Jeho teorie vychází z předpokladu, že pokud nejsou dostatečně uspokojeny potřeby nižší, nemohou se v plné míře rozvinout další. V případě, že se vyšší potřeby rozvinou, zůstávají navždy (potřeba lásky, uznání, seberealizace nevymizí i když máme pocit hladu). Z hlediska aktuálního stavu

¹³ MATEJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, 1994, s. 37 a 38.

jedince, má tato pyramida velký význam z pohledu motivace. Potřeby jsou hybným činitelem našeho konání. Pokud dochází k nepřiměřené reakci, hovoříme o frustraci. Neuspokojení potřeb může tedy být příčinou některých problémů sociálního rázu.

Rodina

Je nejvýznamnějším, prvotním socializačním činitelem. Poskytuje dítěti základní modely chování, sociální interakce a komunikace v malé sociální skupině. Vytváří jeho hodnotové zaměření, zprostředkovává mu orientaci v okolním světě a vše pro plynulé zařazení do společnosti. Zároveň funguje jako regulátor nežádoucího chování.

Z výzkumů vyplývá, že „nejpriznivějším“ prostředím pro vznik výchovných problémů je v rodinách, které žijí v nejnižších vrstvách společnosti, to znamená bez kvalifikace, s nejnižší kvalifikací, s níž je spojena chudoba, nezaměstnanost či trestná činnost. Ovšem to neznamená, že k problematickému vývoji dochází pouze v rodinách, kde nepracují a žijí ze sociálních dávek. I v dobře situovaných rodinách se setkáváme s nezájmem o dítě, kdy jsou citové vazby nahrazovány materiálem a rodiče nemají přehled o tom, jakým způsobem dítě tráví svůj volný čas. Děti z nefunkčních rodin nemají dostačující zázemí pro zdravý a funkční vývoj, chybí jim prostor, kde by se mohly naučit vhodným způsobům zvládnání každodenních úkolů a zátěžových situací. To jim značně komplikuje až znemožňuje zvládnout již úvodní etapu života, kdy se mají učit zodpovědnosti a zvládnání povinností. Děti jsou tak od počátku svého vývoje dlouhodobě zatěžovány stresory ze strany rodičů, sociálního okolí, školy atd.

V nedostatečné funkčnosti rodiny tak můžeme spatřovat příčinu vzniku většiny výchovných problémů. Neplní-li rodina své základní funkce, dítě zpravidla strádá a může být ohroženo uspokojování jeho potřeb. V důsledku toho může docházet k problémům v navazování mezilidských vztahů, ke snížení sebedůvěry dítěte v sebe samé (podceňování svých schopností a dovedností). V souvislosti s tím se dítě dostává do situací, které mu opakovaně přináší neúspěchy, jsou spjaty se stresem a utvrzují ho ve vnímání svého já.

Dalším faktorem ovlivňujícím vznik výchovných problémů, je kvalita výchovného působení rodiny. Ta může být ovlivněna osobnostními charakteristikami vychovatelů, jejich psychickými vlastnostmi a schopnostmi. Může se zde také projevit emoční nezralost rodičů. Významný je výchovný styl, který je v rodině uplatňován. Značně liberální výchova dává dětem volnost, téměř vše je povoleno. Dítě nemá stanoveny hranice, což může být rizikové např. při volbě způsobu trávení volného času. Oproti tomu autoritářská výchova se orientuje pouze na zákazy a příkazy,

kdy se nebere v potaz osobnost dítěte a jeho autonomie. Při hyperprotektivní a perfekcionistické výchově se dítěti sice věnuje velká pozornost a nadměrná péče, jeho chování je neustále podrobováno analýze a usměrňováno. Jak vyplývá z analýzy výchovných stylů¹⁴ tzv. devíti polí, je ve výchově rozhodující emoční vztah k dítěti a současně výchovné řízení rodičů. Kombinace obou těchto složek významně působí na celkový vývoj a formování osobnosti dítěte. Kladný emoční vztah a výchovné řízení bez extrémních tendencí vede převážně k rozvoji kladných rysů osobnosti. Jedná se především o svědomitost, vytrvalost, sebeovládání, podporuje však i celkovou stabilitu osobnosti. Oproti tomu záporný emoční vztah a extrémní řízení, zejména rozporné, mají protichůdné působení ve vývoji. Při posuzování vlivu výchovného stylu musíme také zohledňovat rozdíly mezi chlapci a dívkami (např. silné či střední výchovné řízení a záporný emoční vztah je pro chlapce nepříznivější než pro dívky, naopak kladný emoční vztah a slabé výchovné řízení je pro chlapce příhodnější).

Lze shrnout, že rozhodující pro zdravý rozvoj dítěte je kvalita rodinných vztahů a vazeb, rodinné interakce, forma uplatňování disciplíny v rodině a kvalita rodičovského dohledu (informovanost o tom, co dítě dělá ve svém volném čase). Pokud v rodině chybí láska, pocit bezpečí a jistoty, nejsou saturovány potřeby dítěte nebo naopak mají vše bez vlastního přičinění, mívají tyto jedinci vážné problémy v komunikaci se svým okolím, chybí jim základní životní jistoty a pozitivní vzory. Nedokáží nést odpovědnost a důsledky svého chování, bývají zranitelné a sociálně nevyzrálé.

Škola

Je dalším podstatným socializačním činitelem, ačkoliv by se mohlo z laického pohledu zdát, že se jedná pouze o instituci, jejímž smyslem je pouhé předávání vědění, znalostí a dovedností podstatných pro orientaci ve světě a přípravu pro profesní život. Význam školy však stále roste, děti zde tráví mnoho času a kromě výše uvedeného se škola významně podílí na výchově¹⁵, osobnostním i morálním vývoji dítěte, ale napomáhá k získávání sociálních dovedností pro řešení životních situací. Její funkce spočívá i v prevenci vzniku či případného řešení výchovných problémů. Zpravidla ve škole se výchovný problém nejčastěji projeví. Škola jako formální instituce má stanovené normy a sankce, které následují při jejich porušení. Pravidla musí být jasně definována, platit pro všechny stejně a respektovat důstojnost jedince. Matoušek¹⁶

¹⁴ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 151 - 156, s. 175 - 195

¹⁵ Výchovný proces ve školách je pojat jako „dalšování“ výchovy v rodinách, v praxi to však často znamená, že rodiče přenášejí velkou část odpovědnosti za výchovu dětí právě na školu.

¹⁶ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003, s. 77.

hovoří o skutečnosti, že reakce školy na asociální jednání může posouvat vnímání hranic dítětem např. v případě pokud se takové chování přehlíží, není konzistentně uplatňována disciplína, učitelé neobjektivně rozhodují, apod.

Dítě se dostává do formálního prostředí, kde se musí přizpůsobovat novému životnímu rytmu, pravidlům a očekáváním, je hodnoceno za své výkony. Zároveň se stává členem skupiny, kde je s ostatními konfrontován. Dochází k vazbám mezi spolužáky, z to jak je dítě ve skupině přijímáno se odvíjí jeho sebehodnocení. Děti, které jsou méně nadané, hůře prospívají nebo se jen neumí prosadit, jsou vystaveny ve větší míře pravděpodobnosti sociálního selhání. Může se jednat ze strany učitele o drobné poznámky v hodinách na jeho adresu, poukazování na kázeňské prohřešky či neznalost učiva. Do značné míry tedy záleží na osobnosti učitele, jakým způsobem s dětmi komunikuje, zda ve třídě podporuje kooperaci a dobré vzájemné vztahy. Je-li jeho komunikace postavená především na kritice, dochází ke snižování sebehodnocení žáka, k pocitům nedostačivosti, nejistoty a tím k jeho dalšímu selhávání. Problémy ve školním prostředí mohou vést k absencím ve škole, ale i k jiným výchovným problémům.

Vrstevnické skupiny

Především v období dospívání zaujímají vrstevnické skupiny důležité postavení, kdy vztahy s vrstevníky tvoří podstatnou část sociálních aktivit. Jedná se o neformální skupiny, které se mohou vyčleňovat z formálních (ze spolužáků, zájmových aktivit, apod.). Funkce rodičů či jiných dospělých se oslabuje, dospívající se snaží odpoutat od rodiny a hledá nový zdroj jistoty. Kořa¹⁷ uvádí, že: „*Pro adolescenta má to, co si myslí učitelé a rodiče, pouze poloviční důležitost vzhledem k tomu, co si myslí přátelé – vrstevníci. Obliba ve skupině se stává hmatatelným potvrzením sebehodnocení*“. Míra potřeby přijetí vrstevnickou skupinou obvykle koresponduje s nároky na konformitu ze strany skupiny. Tyto nároky představují zpravidla způsob vyjadřování, úpravu zevnějšku, oblečení, druh hudby, způsob chování k opačnému pohlaví, postoj ke škole, případně k práci, k rodičům, k penězům, ke kouření, k drogám, alkoholu atd. Tlak skupiny je v tomto období veliký.

Potřeba být členem skupiny, být někým kladně přijímán, se zvyšuje u dětí z dysfunkčních rodin, kde dítě nemá ze strany rodičů dostatečnou podporu. To má za následek vyšší konformitu k normám skupiny. Pokud chce jedinec obstát, být ve skupině akceptován a může toho dosáhnout účastí na rizikových aktivitách, je tendence zúčastnit se jich poměrně silná. Kdyby

¹⁷ KOŘA, J. Socializace. In JEDLIČKA, R. KLÍMA, P. KOŘA, J. a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 42.

se nepodřídil pravidlům party (ačkoliv nemusí být zcela slučitelné s normami společnosti), mohl by být vystaven kritice a výsměchu ostatních členů skupiny, což může vést k negativnímu sebehodnocení jedince.

Volný čas a vliv médií

Dle Saka¹⁸ lze volný čas charakterizovat jako čas, kdy má jedinec možnost si svobodně zvolit činnost, a to na základě svých zájmů, nálad a pocitů. Zájmy a aktivity jedince však navazují na hodnotovou orientaci, kulturu a způsob života jeho rodiny. Kvalitní trávení volného času je důležité pro případný rozvoj obecných i specifických schopností. Ve volném čase lze spatřovat možnost rozvíjení talentu, naplnění potřeb a zájmů, ale zároveň je prevencí vzniku sociálně patologických jevů. Není-li volný čas smysluplně naplňován, může nuda vést k potřebě vzrušení a následně pak např. k poškozování majetku (sprejerství, vandalismus, aj.).

O vlivu médií, zejména televizního vysílání a internetu, na socializaci jedince nemůže být pochyb. Filmy, seriály, internet nebo počítačové hry naplňují stále více volného času dospívajících a ostatní aktivity (včetně těch sportovních) bývají opomíjeny. Televizní obrazovky i počítačové hry nabízejí dnes a denně velmi drastické násilí (jehož důsledky bývají zlehčovány), které může být pro nezralé, nejisté a mladé lidi motivující a poskytovat jim vzor chování. Zvláště pak jedinci ve sníženém pásmu inteligence snadněji podléhají věrohodnosti a nejsou schopni odlišit realitu a fikci.

2.2 Formy problémového chování

Projevy, které chápeme jako porušování sociálních norem, nabývají u dětí různých podob. Výchovné problémy se mohou vyskytovat pouze v návaznosti na určité sociální prostředí (např. v partě vrstevníků, ve vztahu k rodině nebo ke škole), liší se mírou závažnosti či dobou přetrvávání. V základním dělení rozlišujeme výchovné problémy, které mají formu agresivní a neagresivní. Tyto různé projevy se často neobjevují u dětí odděleně, ale zpravidla se setkáváme s jejich kombinací nebo se i „nabalují“ na sebe. Mezi neagresivní projevy dětí patří zejména:

- opoziční chování,
- lhaní,
- záškoláctví, útoky z domova, toulání,
- krádeže.

¹⁸ SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000, s. 133.

Mezi agresivní formy projevů dětí jsou řazeny zejména:

- šikana,
- vandalismus,
- fyzické násilí.

2.2.1 Neagresivní projevy výchovných problémů

Opoziční chování

V období rané adolescence se často setkáváme se znaky negativismu, kdy dospívající projevuje k dospělým jedincům zvýšenou kritičnost a dochází k zpochybňování rodičovských norem a hodnot. To může být platné i ve školním prostředí. V tomto věkovém rozmezí se však může jednat pouze o dočasné problémy v chování, způsobené vývojovými charakteristikami. Typickým projevy jsou vzdorovité chování, odmítání, drzost, provokování, časté hádky či polemiky s dospělými, neposlušnost, sebeprosazování, neochota plnit své povinnosti a požadavky dospělých aj.

Lhaní

Lhaní lze chápat jako jeden z mnoha způsobů úniku z osobně nepříjemné situace. Dítě se chce lhaním vyhnout potížím nebo získat určitou výhodu, na kterou by v tu dobu samo nedosáhlo. Se lhaním se setkáváme již u dětí předškolního věku, zde však jde obvykle o tzv. smyšlenku, kdy dítě není schopné rozlišit aktuální skutečnost od svých vzpomínek a fantazijní představy od skutečnosti. Ve stejné době se můžeme setkat s bájevnou lhavostí, pro kterou je typická snaha upoutat pozornost nebo uspokojit nedostatek v základních psychických potřebách. U smyšlenky, stejně tak i u bájevné lhavosti chybí vědomí nepravdy a úmysl skutečnost zkreslovat.

Závažnou formou problémového chování je tedy až pravá lež, která je charakteristická úmyslem a vědomím nepravdivosti, jak uvádí Vágnerová¹⁹. Dítě školního věku již dokáže rozeznat pravdu od nepravdy a ví, že se lhát nemá. Zde je již pro lhaní typický vědomý úmysl vyhnout se problémům nebo dosáhnout cíle, kterého nemůže dosáhnout jinak. Vágnerová²⁰ bere jako významné kritérium pro hodnocení lží: frekvence lhaní, výběr osob, specifická situací a účel. Jako rizikové se jeví lhaní, které je z pohledu vrstevnických skupin tolerováno či dokonce hodnoceno jako přijatelné, což může vést k jeho dalšímu posilování.

¹⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008, s. 793

²⁰ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008, s. 793

Záškoláctví, útěky z domova a toulání

Obecným znakem těchto tří jevů problémového chování je útek. Dítě útekem řeší problém s prostředím, které ho nějak ohrožuje nebo omezuje. Problém, který je příčinou jejich úteků, obvykle nejsou schopné řešit adaptačně vyzrálejší způsobem, proto volí jednodušší formu útěku. Pokud dítě utíká z rodiny, jde vždy o signál, že rodina není pro dítě dostatečným zdrojem jistoty a bezpečí. Útěky mohou mít různý projev i motivaci. Pokud budeme chtít s dítětem pracovat ve snaze útekům zabránit, pak musíme tento motiv pochopit.

- Záškoláctví – jde o problémové chování, kdy dítě školu opouští v době, kdy se má zapojit do vzdělávacího procesu nebo se škole zcela vyhýbá. Příčinou záškoláctví může být negativní postoj dítěte ke škole a vzdělávání vůbec nebo jde o reakci na problém s prospěchem. U záškoláctví je důležité zjistit jeho příčinu, protože ne vždy se musí jednat o problémové chování. Důležitým kritériem pro hodnocení záškoláctví je jeho četnost, míra plánovanosti a způsob provedení. Časté a plánované útěky jsou signálem odlišnosti v socializačním vývoji dítěte. Dítě postrádá pocit povinnosti chodit do školy a vzdělávat se. Často jde o děti z dysfunkčních rodin, kde je vztah k normám celkově změněn. U záškoláctví se můžeme setkat i s tzv. reaktivními útěky. Jde o zkratkovitou reakci dítěte na nezvladatelnou situaci doma nebo ve škole. Dítě se chce vyhnout trestu nebo nechce být s určitou osobou. Jedná se o obranou reakci před ponížením vlastního já, zahanbení nebo konfrontaci. Dítě se obvykle chce vrátit domů, pokud se podaří problém, pro který dítě uteklo, odstranit, útek se už nemusí opakovat.
- Chronické útěky – jde o opakované, plánované a připravované útěky, které často vyplývají z dlouhodobých problémů. Dítě má při útěku obvykle určitý cíl, například utíká k určité osobě. Chronické útěky jsou velmi časté u dětí z narušených a dysfunkčních rodin, kde dítě postrádá pocit zázemí a nemá vybudované citové vazby. Utíkat však může i z důvodů zneužívání či týrání. Typické pro chronické útěky je, že se dítě zpravidla odmítá vrátit.
- Toulání – svým způsobem navazuje na předchozí chronické útěky. Kritériem je zde doba, po kterou dítě z domova uteklo. Typické je tedy dlouhodobé opuštění domova. Pravděpodobnost toulání je vyšší u dětí starších, které mají větší schopnosti se o sebe postarat. Toto je často spojeno s kriminální činností, jako jsou krádeže, prostituce, drogy a alkohol. Riziko návyku na toulavý způsob života vede k neschopnosti zajistit si v dospělosti trvalé zaměstnání a často vede k bezdomovectví.²¹

²¹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008, s. 795.

Krádeže

Krádež je možné chápat jako porušení normy respektu k vlastnictví jiné osoby. Krádeže jsou typické promyšleností jednání, kdy je dítě schopno uvědomit si, že dělá nesprávnou věc. Pro hodnocení závažnosti krádeže, jako signálu narušení osobnosti dítěte, je podstatný způsob provedení. Plánovaná a předem promyšlená krádež ukazuje na závažnou poruchu v socializaci dítěte. Nejméně závažné jsou opakované krádeže v partě, kdy za krádež není dítě odsouzeno, ale spíše získává uznání ostatních členů. U krádeží můžeme posuzovat: místo, kde k činu došlo, způsob provedení, frekvenci krádeží, ale nejpodstatnější jsou kritéria cíle a motivace. V hodnocení významnosti krádeží se často objevuje rozdílné vnímání hodnot např. v určité subkultuře nebo etniku. Děti pocházející z této sociální skupiny pak krádež nevnímají jako porušení norem, protože zde jsou krádeže tolerovány.

- Krádeže pro sebe – jde o získání věci, kterou dítě nedokáže získat jiným, společensky přijatelným způsobem.
- Krádeže pro druhé – jsou prováděny dětmi, které mají neuspokojenou potřebu dosáhnout přízně nebo prestiže mezi svými vrstevníky. Typické pro tyto děti je, že nekradou ve své skupině, ale vždy mimo ni.
- Krádeže pro partu – jsou zcela nejméně závažnou formou krádeží, protože dítě krade s cílem udržet si ve skupině prestiž nebo v důsledku toho, že krádež je normou skupiny, tudíž její odmítnutí by vedlo k jeho potrestání nebo dokonce vyloučení. Nebezpečí této formy krádeží spočívá v tom, že běžné normy jsou zde nahrazovány normami novými, obecně nepřijatelnými a toto asociální chování se u dítěte fixuje. K tomuto typu krádeží se pak velmi často přidávají projevy násilí.

2.2.2 Agresivní projevy problémového chování

Jde o porušování sociálních norem, spojeným s omezováním základních práv ostatních, které má násilnou formu. Často jde o snahu něco získat nebo se prosadit. Někdy však může být samotné agresivní chování cílem. Dítě se sklony k agresivnímu chování bývá neschopné empatie, emočně ploché a lhostejné, bez citového vztahu k jiným lidem.

Šikanování

Jedná se o jakékoliv chování jednotlivce nebo skupiny se záměrem ublížit, ohrozit nebo zastrašit slabšího jedince který se nedokáže tomuto chování bránit, ani mu uniknout. Může se projevovat slovními útoky v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování nebo ponižování, ale i fyzickými útoky formou bití, vydírání, poškozování věcí druhé osobě. Důležitým znakem šikany

je převaha agresora nad obětí, která je přinucena ponižující jednání buď snášet nebo něco nedobrovolně dělat. Může se jednat i o šikanu skrytou, kdy je oběť vyčleňována z kolektivu.

- Šikanující agresor – bývá často fyzicky zdatný, výrazně dominantní, má potřebu být středem pozornosti a získat nad druhými převahu.
- Oběť šikany – je obvykle opakem agresora. Bezbranný, úzkostný jedinec s nízkým sebevědomím, fyzicky slabý, mnohdy obézní a neobratný. Často je hodnocen jako nesympatický, neatraktivní.

Rizikem šikanování je jeho možné zafixování, jako normálního modelu chování jak u agresora, tak i oběti (agresor bude vždy jednat agresivně vůči slabšímu jedinci a oběť bude stále opakovaně zaujímat submisivní postavení a šikaně se nepostaví), tak i ve skupině, která byla šikaně přihlížela.

Vandalismus

Vandalismus je agresivní chování, které je typické poškozováním věcí, které však často agresorovi nepřináší žádný zjevný užitek a jeví se jako neúčelné a nesmyslné. Vandalismus může mít různý motiv a zaměření. U mladších dětí jde spíše o impulzivní nekorigované projevy agrese. U starších dětí je pak motivace k tomuto chování velmi rozmanitá. Jde o potřebu nabuzení, zahrnutí nudy, touhy pobavit se, upoutat pozornost, šokovat, provokovat, až po snahu pomstít se majiteli věci nebo ponížit ho. V období dospívání bývá vandalismus formou vyjádření protestu, upozorněním na sebe, zvláště pokud není možnost vyjádřit se sociálně přijatelným způsobem.

3. PREVENCE VÝCHOVNÝCH PROBLÉMŮ

Základním principem každé prevence je její včasné a dlouhodobé působení. Výchovným problémům by měla primárně předcházet především rodina, a to od nejútlejšího věku s ohledem na vývojové charakteristiky, s využitím nejvýznamnějšího prostředku a tím je výchova dětí, s přiměřeným dohledem a povzbuzováním vhodných zálib a trávení volného času. Rodina je však v mnohých případech naopak zdrojem závažných projevů chování. Zodpovědnost je tak přenášena na školu a následně další instituce, kde se takové chování již jeví jako problematické a je vnímána nutnost pracovat na změně. Výchozí podmínkou je včasné řešení problémů jakmile se vyskytnou, jasně vymezovat hranice (tedy co je vhodné a co již vhodné není) a snažit se dítě podněcovat a motivovat k žádoucímu chování. Významná je spolupráce s rodinou, neboť by měly být řešeny především příčiny výchovných problémů nikoliv jen jejich důsledky. Smyslem je předcházení sociálnímu selhávání s důrazem na hodnotovou orientaci dětí. Nejde jen o prosté předávání informací, ale především rozvíjení dovedností a kompetencí důležitých pro uplatnění se v běžném životě např. formou osobnostně sociální výchovy.

Prevenici výchovných problémů zajišťují na školách metodici prevence, jejich pozornost by měla směřovat k dětem, resp. dospívajícím, u kterých lze výskyt problémových projevů chování předpokládat. Cílovou skupinou mohou být např. hyperaktivní děti, děti selhávající ve škole, děti z dysfunkčních nebo neúplných rodin aj. Slabinou primární prevence může být nedostatek financí, ale také kvalifikovaných pracovníků. Současně je nutné pracovat s podceňováním preventivní činnosti, neboť její výsledky často neposkytují zpětnou vazbu o úspěšnosti a hodnocení efektivity je těžko průkazné.

3.1 Základní dělení prevence

Před tím než se začneme podrobněji zabývat systémem prevence v České republice, musíme si vysvětlit základní rozdělení prevence:

- **Primární prevence.** V celkovém pojetí jde o zamezení vzniku nežádoucího jevu, ke kterému se prevence vztahuje, a to formou aktivit a činů, které mají za cíl změnit názory, postoje a chování lidí. Prevenci lze rozdělit na specifickou a nespecifickou. Tzv. nespecifická prevence má za cíl rozvíjet harmonickou osobnost - naučit se řešit různé problémy a naplňovat potřeby (sebepoznávání, sebeúcta, zvládání sociálních rolí a vztahů, komunikace, schopnost řešení konfliktů, asertivita, rozvíjení schopností a odpovídajících zájmů, včetně pohybu a sportu). Do této kategorie spadá např. výchova v rodině, ve škole, různé

volnočasové aktivity. Oproti tomu specifická prevence se již orientuje na konkrétní problematiku, rizikovou oblast a rozvíjí prevenci nesespecifickou. Hledá způsoby jak předcházet vzniku a rozvoji patologických jevů.

- **Sekundární prevence.** Smyslem sekundární prevence je zabránit rozvoji již vzniklého jevu, zachytit je v počátečním stádiu či zmírnit jeho výskyt, případně zabránit škodám, které jsou s tím spojené. Zaměřuje se na rizikovou skupinu, která je daným jevem ohrožena obzvláště. Sekundární prevence je především zaměřena na včasnou identifikaci, na cílené informační a poradenské aktivity (poradny, sociální kurátoři pro mládež, výchovní poradci aj.).
- **Terciární prevence.** V této oblasti prevence vycházíme ze skutečnosti, že zde již došlo k rozvoji negativního jevu a běžné je opakované selhání. Hlavním cílem je zmírnit následky negativního jevu a tomuto opakovanému selhání zabránit. Jedná se zejména o opatření výchovná, ochranná a resocializační.

3.2 Systém prevence v České republice

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (dále jen MŠMT) má vytvořenou Strategii prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže. Za tímto účelem byla zřízena „Pracovní skupina specifické primární prevence kriminality a ostatních rizikových projevů chování“, jejím smyslem je spolupráce, sjednocení přístupů a koordinace činnosti napříč resorty. V horizontální úrovni se jedná o spolupráci jednotlivých ministerstev s organizacemi zabývajícími se problematikou prevence, na vertikální úrovni je upevňována síť koordinátorů a metodiků prevence. Jedná se o krajské školní koordinátory prevence (působící při krajských úřadech), metodiky prevence (pracovníci pedagogicko psychologické poradny) a školní metodiky prevence

MŠMT poskytuje také ze svého rozpočtu dotace na realizaci preventivních aktivit v působnosti resortu školství zaměřující se především na specifickou primární prevenci, jejichž smyslem je předcházení zejména rizikovým jevům v chování žáků, a to záškoláctví, šikana, násilí, kriminalita, delikvence, vandalismus atd. Resortem školství jsou také každoročně uvolňovány prostředky do rozpočtů krajů na zabezpečení činnosti metodiků prevence v pedagogicko-psychologických poradnách. Nesespecifická primární prevence je podporována v rámci Programu státní podpory práce s dětmi a mládeží na oblast zabezpečení volného času dětí a mládeže.

Zatímco základním principem MŠMT je primární prevence zaměřená na výchovu, rozvoj osobnosti, sociálních dovedností a tím i předcházení rizikovým projevům v chování,

v projektech prevence kriminality²² se již zaměřuje na konkrétní cílové skupiny a prostředí, kde je zvýšená pravděpodobnost, že bude docházet k trestné činnosti, což více odpovídá působnosti sekundární prevence. Jednou z priorit strategie prevence kriminality je i prevence u dětí a mládeže. Za utváření koncepce preventivní politiky vlády České republiky je zodpovědný vrcholný orgán Republikový výbor pro prevenci kriminality. Jedná se o mezirezortní iniciační, koordinační a metodický orgán, který také schvaluje žádosti o dotace na prevenci kriminality předložené městy. Předsedou výboru je ministr vnitra, celkový počet členů je 19 a jedná se o zainteresovaná ministerstva, Policejní prezidium, Generální ředitelství vězeňské služby, Probační a mediační služba aj. Systém prevence kriminality stojí na čtyřech základních pilířích:

- Prvním pilířem jsou preventivní strategie orgánů státní správy. Vycházejí z působnosti jednotlivých ministerstev, zaměřují především na zkvalitnění trestní politiky, rodinné politiky, vzdělávací politiky, politiky týkající se mládeže, apod.
- Druhým pilířem jsou programy nevládních a charitativních organizací, jejichž činnost je do značné míry dotována za státních a městských zdrojů.
- Třetím pilířem jsou aktivity podnikatelských subjektů. Tyto subjekty se uplatňují především v oblasti situační prevence.
- Čtvrtým pilířem jsou preventivní programy organizované na lokální – místní úrovni. V těchto programech se prolínají aktivity všech subjektů prevence. Preventivní programy měst se na praktické úrovni zabývají rizikovými jedinci, sociálními skupinami včetně rodin, oběťmi trestných činů a opatřeními proto jednotlivým druhům trestné činnosti.

Z hlediska účinnosti jsou nejefektivnější programy prevence na místní úrovni. Záběr těchto programů je podmíněn místní situací v oblasti vývoje výskytu rizikových projevů chování, potřebami, zájmem, schopnostmi lidí a finančními prostředky. Tyto programy prevence umožňují na místní úrovni reagovat na aktuální negativní vývoj v oblasti sociálních jevů. Za realizaci a koordinaci programů nesou odpovědnost zastupitelstva měst a obcí. Prevence kriminality se zaměřuje na konkrétní typy projektů, a to:

- **Sociální prevence** - představuje aktivity, které mají vliv na proces socializace a integrace jedince, činnosti zaměřené na změnu nepříznivých společenských a ekonomických podmínek. Jsou tedy směřovány k osobám, které se mohou potencionálně nebo se již skutečně staly pachateli protiprávního jednání, na skupiny sociálně znevýhodněné a prostředí, které je rizikové pro páchaní trestné činnosti. Do této oblasti lze zařadit širokou škálu činností, které jsou realizovány na místní úrovni, s cílem nabídnout možnost smysluplného

²² Jak již bylo řečeno v předešlé kapitole, hranice mezi výchovnými problémy a protiprávním jednáním je velmi snadno překročitelná, z tohoto důvodu považují za opodstatněné zabývat se i systémem prevence kriminality.

a akceptovatelného trávení volného času. Jde o sportovní aktivity (hřiště, sportovní plácky, půjčovny sportovního vybavení), zájmové aktivity (např. nízkoprahová zařízení, poznávací pobyty, krizová zařízení, pomoc obětem trestných činů). Do této kategorie spadají i další specifické projekty např. ve formě zvyšování právního vědomí.

- **Situační prevence** – snahou je minimalizovat možnost spáchání především majetkových trestných činů, za pomoci ochrany (kamerové systémy, osvětlení, oplocení rizikových míst aj.).
- **Informování občanů** – jedná se především o zprostředkování informací o možných nebezpečích ohrožení různými formami trestné činnosti a zároveň o možnostech a způsobech jak se před ní chránit.

V rámci systému prevence i mimo ně, existuje celá řada institucí, zařízení a organizací, které se zabývají prevencí rizikových projevů chování i kriminality. Jedná se metodiky prevence na školách, o sociální kurátory pro děti a mládež, pracovníky středisek sociální prevence, pracovníci sociálně právní ochrany dětí, terénní preventisty, pedagogicko psychologické poradny, střediska výchovné péče atd. Mimo systém státní správy a samosprávy působí velké množství nevládních a charitativních organizací, které také s rizikovými skupinami dětí a mladistvých pracují.

4. INSTITUCE PRACUJÍCÍ S DĚTMI S VÝCHOVNÝMI PROBLÉMY

Pokud se u raného adolescenta objeví výchovné problémy, které jsou vážnějšího charakteru, existuje celá řada státních institucí, ale i neziskových organizací, které se touto oblastí zabývají. Snahou je zjištění a odstranění příčin takového chování, odstranění důsledků a preventivní opatření, která směřují k tomu, aby se daná konfliktní situace znovu neopakovala, a to ve spolupráci s rodinou, školou aj. Primární je urovnání poměrů s vynaložením úsilí, aby výchovné obtíže nedosahovaly větších rozměrů a nedocházelo např. k překračování zákona. Pokud jsou výchovné problémy natolik závažné nebo je nelze řešit ambulantní formou, lze na základě soudního rozhodnutí nařídit ústavní či ochranou výchovu (na základě návrhu kurátora pro děti a mládež nebo rodičů, kteří nejsou sami schopni výchovu takového dítěte zvládnout). Pro účely diplomové práce však zůstaneme u institucí, které zaměřují svou činnost především na ambulantní formu.

4.1 Výchovní poradci při základních školách

Výchovní poradci jsou často prvním subjektem, na který se mohou v případě problémů obrátit učitelé, rodiče, ale i sami žáci. Výhodou je jejich znalost školního prostředí. Zároveň však mohou do značné míry ovlivnit celkové řešení žákova problému, neboť oni mohou zprostředkovávat další odbornou pomoc či kontakt s poradenskými institucemi. Jejich hlavní pracovní náplň spočívá v následujících oblastech:

- Řeší prospěchové, kázeňské, rodinné a zdravotní problémy vyplývající z klasifikačních porad na základě podnětu třídního učitele.
- Fungují jako poradci žáků v případě citových, vztahových či rodinných problémů a zprostředkovávají další odbornou pomoc.
- Vyřizují dotazy a stížnosti rodičů, které se týkají výchovného působení školy: Na jejich požádání mohou pomoci při výskytu výchovných problémů v rodině.
- Jsou poradci pro ředitele školy v oblasti výchovných otázek. V případě výskytu hrozících patologií v chování žáka i v působení rodiny je oprávněn obrátit se na příslušné orgány (např. sociální kurátor pro děti a mládež).
- Jsou iniciátory preventivních aktivit.
- Pomáhají absolventům škol při rozhodování o další profesní orientaci.

4.2 Pedagogicko-psychologická poradna

Jedná se o poradenské zařízení zaměřené na problematiku výchovy a školního vzdělávání dětí a mládeže. Spadají do kompetence jednotlivých školských úřadů. O konzultaci mohou požádat rodiče nebo zákonní zástupci dítěte, sám mladistvý (starší 15 let), výchovný poradce nebo pedagog. Je-li vyšetření na vyžádání školy, měl by zákonný zástupce dát souhlas.

Kromě zjišťování školní zralosti, diagnostiky specifických vývojových poruch, poruch vývoje osobnosti se pedagogicko-psychologické poradny zabývají také poruchami chování, jejich diagnostikováním a stanovením prognózy dalšího vývoje. Spolupracují na prevenci vzniku či opakování rizikových projevů chování, podílí se na řešení výchovných problémů a navrhují další opatření. Kooperují se specializovanými zařízeními, které mohou přispět při řešení zjištěných problémů.

4.3 Orgán sociálně-právní ochrany dítěte²³

Sociálně-právní ochranu zajišťují orgány sociálně-právní ochrany a jedná se především o obecní úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, krajské úřady a ministerstvo. Orgán sociálně-právní ochrany dětí vystupuje v řízeních, v nichž se rozhoduje o nezletilých dětech (např. komu dítě bude svěřeno do výchovy, jaké bude výživné, jakým způsobem bude upraven styk rodičů s dětmi aj.), zastupuje tedy především zájmy dítěte.

Jeho hlavním úkolem je zajistit právo dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, cílem je působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Za tímto účelem zajišťuje poradenskou a výchovnou činnost, zejména směrem k odpovědnému rodičovství a k upevnování rodinných vztahů. Sociálně-právní ochrana dítěte zahrnuje také ochranu dítěte před jakýmkoliv tělesným či duševním násilím, zanedbáváním, zneužíváním nebo vykořisťováním.

Orgán sociálně-právní ochrany dětí má i spoustu jiných dalších úkolů, např. dohlíží na problémové rodiny, zprostředkovává osvojení dětí, pomáhá řešit některé rodinné situace týkající se dětí, pokud není nutné rozhodnutí soudu apod. Tento orgán může i sám podávat návrhy na soudní rozhodnutí ve věcech nezletilých dětí, považuje-li to za nutné, např. návrh na nařízení ústavní výchovy dítěte aj.

²³ Dále jen OSPOD

4.4 Sociální kurátor pro děti a mládež

Kurátor pro děti a mládež se řídí zejména zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů; zákonem č. 94/1963 Sb., o rodině a zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže. Zaměřuje se zejména na problematiku:

- dětí a mladistvých s výchovnými problémy závažného charakteru (krádeže, zanedbávání školní docházky, opakované útoky z domova, šikana),
- nezletilých dětí, které se dopustily činu jinak trestného,
- mladistvých, u nichž bylo zahájeno trestní stíhání nebo se dopustili přestupku.

Sociální kurátor poskytuje sociálně právní poradenskou a metodickou pomoc rodinám dětí, u kterých se projevují závažné výchovné problémy. Působí tak, aby došlo k odstranění příčin i důsledků projevů problémového chování. Za tímto účelem spolupracuje se školami, zájmovými organizacemi, úřady práce, probační a mediační službou atp. Sleduje vývoj nezletilého, pomáhá řešit jejich rodinné, osobní, sociální problémy a akutní krizové situace (jejich neřešení by mohlo vést k dalším negativním projevům v jejich chování), případně zprostředkovává pomoc jiných odborných poradenských či zdravotnických pracovišť. U dlouhodobě problémových a nezvladatelných dětí podávají kurátoři soudu podnět k nařízení ústavní výchovy a zprostředkovávají jejich umístění do diagnostických ústavů. Jsou povinni navštěvovat děti, kterým byla nařízena ústavní výchova v zařízení a jsou v kontaktu s rodiči za účelem odstranění důvodů, pro které bylo dítě umístěno do ústavního zařízení. V případě, že pominuly důvody pro nařízení ústavní výchovy, dávají soudu podněty na její zrušení. Po propuštění dětí nebo mladistvých z ústavní či ochranné výchovy pečují o to, aby tyto osoby byly přijaty do škol, vhodných učebních oborů a zaměstnání.

Sociální kurátoři se zúčastňují přestupkového řízení, které je vedeno proti mladistvým. Pokud mladistvý spáchá trestný čin (popř. nezletilý čin, který by byl jinak trestný), spolupracuje kurátor s orgány Policie ČR, zúčastňuje se řízení u soudu. Na žádost police, soudu a státního zastupitelství vypracovává zprávy o výchovném prostředí nezletilých, o jejich chování v prostředí rodiny, školy aj. V kompetenci sociálního kurátora je individuální pohovor, provedení místního šetření poměrů v rodině, získávání informací od obecních úřadů, státních orgánů, školských a zdravotnických zařízení aj. Kromě jiného sociální kurátor pro děti a mládež analyzuje ve svém územním obvodu situaci ohledně výskytu sociálně patologických jevů. Na základě zjištěných skutečností navrhuje preventivní opatření, případně se podílí na jejich organizaci a realizaci.

4.5 Střediska výchovné péče

První Středisko výchovné péče (dále jen SVP) v Praze 9 - Klíčově vzniklo již před přijetím zákona č.395/1991 Sb. v 1984 jako experimentální. V současné době existuje 40²⁴ středisek, která byla v roce 2000 přidělena pod diagnostické ústavy, jedná se tedy o školská zařízení. Existují i soukromá zařízení, jejich zřizovatelem tedy není Ministerstvo školství a tělovýchovy. V tomto typu zařízení je poskytována všestranná preventivní speciálně pedagogická péče a psychologická pomoc dětem s rizikem vzniku, ve stadiu prvních signálů závažnějších výchovných problémů či s projevy poruch chování a negativních společenských jevů Věnují se negativním společenským projevům (krizové situace související s rodinou či se školou, aj.), zároveň je věnována pozornost dětem a mladistvým, kteří jsou propouštěni z ústavní výchovy či z psychiatrické léčebny a je jim poskytována pomoc při jejich integraci do společnosti.

Hlavním úkolem SVP je ve spolupráci s rodiči, popřípadě jinými zákonnými zástupci, školou či dalšími zainteresovanými subjekty pomoci nezletilému klientovi překonat problémy, usměrnit negativní jevy v jeho chování, a to pokud možno ambulantní formou, případně v rámci dvouměsíčního pobytu a vrátit klienta zpět do původního prostředí. Velmi důležité je včasné podchycení každého případu. S odbornou pomocí by mělo být započato dříve, než se případem začne zabývat OSPOD nařízením ústavní či ochranné výchovy. Ze zákona jsou tato zařízení zaměřena na prevenci, tj. předcházení nutnosti nařízení ústavní výchovy.

Děti a jejich rodiče se účastní programu střediska dobrovolně, pomoc se nabízí dětem a mládež ve věkovém rozmezí 3 – 26 let. Střediska nabízejí pomoc, která vychází z individuálních potřeb klienta. Jedná se o sociálně výchovné poradenství, konzultace, diagnostické vyšetření, krizovou pomoc, terapeutické programy (individuální i skupinové), kluby, zájmové kroužky, pracovní poradenství, terénní sociální práce aj. SVP zajišťují jak ambulantní služby, některá zařízení nabízejí i možnost pobytu.

Středisko poskytuje konzultace, odborné informace a pomoc osobám odpovědným za výchovu, pedagogickým pracovníkům předškolních zařízení, škol a školských zařízení v oblasti výchovy a vzdělávání dětí s rizikem či s projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji a při jejich integraci do společnosti.²⁵ Středisko na území své působnosti spolupracuje

²⁴ <http://www.msmt.cz/socialni-programy/seznam-stredisek-vychovni-pece>

²⁵ Zákon č. 109/2002 Sb. O výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, odst. 2.

s pedagogicko-psychologickými poradnami, v případě dětí se zdravotním postižením i se speciálně pedagogickými centry při poskytování metodické pomoci předškolním zařízením, školám a školským zařízením, a s orgány, které se podílejí na prevenci sociálně patologických jevů a drogových závislostí

4.6 Probační a mediační služba České republiky²⁶

Posláním PMS ČR je přispívat k naplňování trestní spravedlnosti, především vytvářením podmínek pro uplatnění alternativních postupů v trestním řízení, zajištění účinného výkonu alternativních trestů a nalezení účinné reakce na spáchaný trestný čin. Za tímto účelem PMS provádí probaci a mediaci a podílí se na řešení sporů mezi obviněnými a poškozenými a svými činnostmi usiluje o narovnání konfliktních stavů, obnovení respektu k právním normám v souvislosti s trestním řízením. Nedílnou součástí poslání PMS je prevence a snižování rizik opakování trestné činnosti. Od 01.01.2004, kdy nabyt účinnosti zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže²⁷, provádí PMS ČR i úkony v řízení ve věcech dětí mladších 15 let. Dle § 93 osobám mladším 15 let lze uložit tzv. opatření v případě, dopustí-li se činu jinak trestného, a to zpravidla na základě předchozího pedagogicko-psychologického vyšetření. O uložení vhodného opatření rozhoduje soud pro mládež v řízení podle občanského soudního řádu rozsudkem. Smyslem uložení vhodného opatření je rychlá a adekvátní reakce na spáchání protiprávního činu, předcházení jeho opakování a současně vytvoření podmínek pro další sociální a duševní rozvoj, výchovné působení a obnovení sociálního zázemí.

Jedná se o tato opatření:

- **Dohled probačního úředníka.** Dohled nad dítětem mladším 15 let je vykonáván na základě programu jeho výkonu, zpracovaného již před rozhodnutím soudu pro mládež, nebo bezprostředně poté, co rozhodnutí nabylo právní moci. Jedná se především o shrnutí kroků, které je třeba učinit pro to, aby dítě mladší 15 let vedlo řádný život, uvědomilo si celou šíři důsledků svého činu a odčinilo je buď úplně, nebo alespoň z části, našlo dlouhodobou perspektivu svého užitečného společenského uplatnění, zbavilo se návyků, které ho vedly k páchaní protiprávní činnosti, stabilizovalo své rodinné poměry a vztahy s osobami z jeho blízkého okolí. Probační úředník se nesmí dle zákona č. 218/2003 Sb., o ZSVM práci s mladistvým omezovat pouze na pravidelné návštěvy na středisku Probační a mediační

²⁶ Dále jen PMS ČR

²⁷ Dále jen ZSVM

služby. Dle § 16 odst. 1 výše uvedeného zákona se dohledem rozumí: „*pravidelné sledování chování mladistvého v jeho rodině a způsobu výchovného působení rodičů na něj, kontrola dodržování uloženého probačního programu a výchovných povinností a omezení uložených mladistvému soudem pro mládež a v přípravném řízení státním zástupcem, nebo vyplývajících ze zákona a jeho pozitivní vedení probačním úředníkem k životu v souladu se zákonem.*“

- **Zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče.**
- **Ochranná výchova** je uložena soudem pro mládež nezletilému (který dovršil 12 let a je mladší 15 let) v případě, že spáchá čin, při kterém je dovoleno udělit výjimečný trest. Opatření ochranné výchovy lze udělit i v případě, kdy to odůvodňuje povaha spáchaného činu jinak trestného a je to nutné k zajištění řádné výchovy.

4.7 Další instituce působící na poli řešení výchovných problémů

Nezastupitelnou roli při řešení výchovných problémů mají také instituce, které nabízejí vhodné volnočasové aktivity (pořádání letních táborů, programy pro rozvoj osobnosti dětí, zájmové aktivity aj.). Ty mohou organizovat např. oddělení sociální prevence zřizované při městských úřadech či magistrátech, ale i celá řada nestátních, neziskových organizací. Jde o nízkoprahová zařízení, která pomáhají dětem smysluplně trávit volný čas a zároveň jsou schopny např. pomáhat s přípravou do školy nebo nabízejí možnost doučování. Existují také mnohé dobrovolnické programy, např. Program PětP. Jedná se o dobrovolný vztah mezi dítětem a dospělým, vyškoleným dobrovolníkem, který spočívá v pravidelném setkávání, trávení volného času a případné doučování. Je určen i dětem, které mají výchovné a sociální problémy či jsou ohroženy sociálně patologickými jevy. Smyslem je podpora dítěte, ale i pomoc rodičům

Předmětem činnosti neziskových organizací je také odborné sociální poradenství v oblasti rodinných a mezilidských vztahů. Poskytované služby se mohou týkat psychologického poradenství, sociálně právního poradenství, ale i výchovného poradenství či preventivních aktivit.

5. LEPŠÍ ŽIVOT - OBČANSKÉ SDRUŽENÍ

Občanské sdružení Lepší život (dále jen OS) bylo založeno v roce 2003. Dle svých stanov se již od počátku věnuje preventivním činnostem s cílem snížit výskyt sociálně negativních jevů v mělnickém regionu a rozvíjet péči o osoby s rizikem jejich výskytu, zejména dětí a mládeže. Svého cíle naplňuje především v rámci projektů zaměřujících se na primární, sekundární a terciární prevenci sociálně patologických jevů, a to především pro děti a mládež. Své cíle naplňuje:

- preventivní činností: ve svém programu realizovat projekty primární, sekundární i terciární prevence sociálně patologických jevů, a to pro osoby všech věkových i sociálních kategorií, formou přednášek, kurzů a stáží;
- vytvářením vhodných podmínek pro péči o osoby zneužívající návykové látky a o osoby pohybující se v sociálně rizikovém prostředí;
- zajišťováním sociálních, zdravotnických a terapeutických aktivit pro osoby zneužívající návykové látky;
- pomoc osobám přicházejícím do styku s problematikou návykových látek;
- sociálním poradenstvím a pomoc osobám žijícím v rizikovém prostředí.

K uskutečnění výše uvedených cílů existence sdružení úzce spolupracuje s organizacemi a institucemi Středočeského kraje, případně i jiných regionů, které mají obdobné zaměření činnosti. Např. městské úřady, zdravotnická zařízení, občanská sdružení a jiné neziskové organizace. Tato vzájemná spolupráce umožňuje sdružení vyvíjet efektivnější způsob činnosti v oblasti prevence a terapie sociálně patologických jevů.

Původně bylo sdružení zřízeno především za účelem realizace letního tábora pro sociálně znevýhodněné děti z Mělníka a okolí. Postupem času se však činnost sdružení rozšiřovala a v současné době realizuje OS tři programy: Křižovatky, Chobotnička – šance pro děti (oba registrované jako sociální služba dle zákona č. 108/2006 Sb., zákon o sociálních službách) a letní pobytovou akci, která navazuje na Chobotničku. OS je od roku 2007 registrováno u Krajského úřadu Středočeského kraje jako poskytovatel sociálních služeb – nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Cílovou skupinou jsou děti a mládež ve věku 6 – 26 let ohrožené společensky nežádoucími jevy; osoby, které vedou rizikový způsob života nebo jsou tímto způsobem života ohroženi. Zároveň má OS oprávnění k sociálně právní ochraně dětí.

OS má následující orgány: **Výbor sdružení**, který je statutárním orgánem sdružení a je oprávněn jednat jménem sdružení. Skládá se ze tří členů, kteří řídí činnost sdružení. Jeho hlavní náplní je tedy koordinace činnosti sdružení, rozhodování o přijetí člena do sdružení, příprava podkladů pro valnou hromadu. Kontrolní komise vykonává dohled nad hospodařením, upozorňuje na zjištěné nedostatky a podává návrhy k jejich odstranění. Kontrola je prováděna nejméně jednou za čtvrt roku, o čemž zpracovává písemnou zprávu o výsledcích revizí.

Sdružení má v současné době devět stálých členů a tři externí spolupracovníky. Kromě dvou mužů je obsazení převážně ženské. Občanské sdružení působí pouze v mělnickém regionu.

5.1 Programy občanského sdružení

Letní pobytové programy jsou realizovány již od počátku existence občanského sdružení, a to pro děti do 15 let z problematických rodin, tedy pro děti projevující se jako výchovně problematické a jsou ohrožené sociálně patologickými jevy. Cílem je preventivně působit a stabilizovat chování dětí a to formou systematické sociální prevence. Hlavním úkolem pobytových programů je integrovat tyto ohrožené děti mezi děti bez výrazných rizikových faktorů. Proto se letních táborů účastní klienti našich programů realizovaných během roku (programu Chobotnička – šance pro děti) a dále jsou osloveni klienti místního nízkoprahového centra KONTAKT. Rovněž spolupracujeme s Centrum sociální prevence, organizační složka města Mělník, kurátorkou pro děti a mládež Městského úřadu Mělník. Děti se tak učí správně fungovat ve společnosti svých vrstevníků a zároveň učíme i děti z funkčních rodin poznávat a přijímat děti sociálně znevýhodněné. Snažíme se tak zabránit zbytečným předsudkům a předčasnému vyřazení našich klientů ze společnosti. Letní pobytový program je počítán pro 27 osob, v délce 7 dní. V rámci pobytu je snahou vedoucích lektorů umožnit dětem získávat nové zkušenosti: denní vzdělávací program formou her, výletů, nových aktivit. Za pozitivum těchto pobytových akcí pokládáme možnost dalšího rozvoje dobrých kontaktů získaných na letním táboře – děti se mohou dále vídat v rámci činnosti OS.

Prvním programem, který realizovalo občanské sdružení v roce 2004 ve spolupráci s neziskovou organizací Partners Czech, o. p. s. a Probační a mediační službou České republiky – středisko Mělník, byl probační a resocializační program pro mladistvé prvopachatele trestných činů – **Právo pro každý den**. Cílem tohoto programu bylo pomoci mladým lidem, kteří se dostali do střetu se zákonem, aby získali potřebné sociální dovednosti a kompetence, pomoci jim pochopit souvislosti a dopady protiprávního jednání na jejich další uplatnění ve společnosti

i osobní a profesní rozvoj. Cílovou kategorií projektu tvořili klienti probační a mediační služby - mladiství prvopachatelé, kteří se dopustili trestného činu menší závažnosti, u něhož lze uplatnit odklon od standardního trestního řízení (uplatnit alternativní způsob trestu). Dílčím kritériem bylo, že se klient činu dopustil zejména v důsledku své právní neznalosti – neuvědomoval si důsledky svého jednání. V Mělníku byly uskutečněny tři běhy programu Právo pro každého. První v období listopad až březen 2004, druhý listopad až duben 2005, třetí pak září až leden 2006. Celkem ho absolvovalo 26 mladistvých.

Jiný výchovný program **Křížovatky** je resocializačním programem, který lze dle § 18 odst. 1 písm. g) zákona č. 21/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže ukládat jako výchovné opatření mladistvým, kteří se dopustili méně závažného protiprávního jednání. Program Křížovatky nahradil probační a resocializační program Právo pro každý den. Cílem je snížit riziko opakovaného protiprávního jednání mladistvých prvopachatelů. K tomu je nezbytné, aby mladiství prostřednictvím programu posílili své právní vědomí, uvědomili si osobní zodpovědnost za své protiprávní jednání, osvojili si základy efektivní komunikace, rozvíjeli společenské kompetence a zapojili se bez stigmat do normálního života. Cílovou skupinou jsou mladiství s trvalým bydlištěm v okrese Mělník, ve věku 15 – 18 let, kteří se dopustili protiprávního jednání. Mladiství se mohou programu zúčastnit dobrovolně na podnět probačního úředníka nebo mohou mít povinnost účastnit se programu uloženou soudem pro mladistvé. O účasti v programu je mezi klientem (jeho zákonnými zástupci), PMS CR a občanským sdružením Lepší život uzavřena písemná dohoda. Program je realizován formou 15 skupinových setkání jednou týdně (rozsah jednoho setkání tvoří 3 vyučovací hodiny). Jednotlivé lekce programu se zabývají problematikou práva (trestního, rodinného, občanského, pracovního), rozvojem komunikačních dovedností, zvládnutím konfliktů a stresu, apod. Dosud program absolvovalo 21 klientů, v současné době probíhá již čtvrtý běh, do kterého bylo zařazeno devět klientů. Program je registrován jako sociální služba pod Ministerstvem práce a sociálních věcí České republiky, i když svým zaměřením odpovídá spíše pod rezort Ministerstva spravedlnosti České republiky v návaznosti na problematiku a cílovou skupinu, na kterou se zaměřuje. Z tohoto důvodu bylo v letošním roce žádáno o udělení akreditace pro realizaci probačního programu (akreditace byla k 30.09.2010 udělena) a ze zdrojů MS ČR bude sdružení žádat i o finanční prostředky.

Vzdělávací program **Mezník** byl určen pro vzdělávání mladých lidí ve věku do 26 let s cílem zlepšit postavení klientů na trhu práce a zvýšit tak jejich šance při získávání zaměstnání. Předpokládanou klientelou byli především účastníci programu Křížovatky, kteří projevíli vážný zájem a dále pak mladí lidé, kteří se ocitli v problematické životní situaci (evidence na úřadu

práce, klienti v hmotné nouzi či pacienti ordinace AT. Maximální počet účastníků byl stanoven na deset osob. Zařazení do programu bylo možné na základě podepsané dohody mezi účastníkem a občanským sdružením. Mezník tvořily tři samostatné bloky:

- Motivačně psychologický kurz. Poradensko přednáškové aktivity zaměřují se především na rozvoj kompetencí, které jsou klíčové pro zlepšení postavení mladých lidí na trhu práce a následné zvládnání pracovních povinností i každodenního života (např. schopnost komunikace, spolupráce, samostatně řešit problémy, zvládnání konfliktních situací, prezentační dovednosti, techniky hledání zaměstnání, orientace v sociálním systému ČR aj.).
- Jazykový kurz. Určen pro začátečníky. Účastníci mají možnost seznámit se ze základy gramatiky anglického jazyka a probrat základní konverzační témata. Výuka se zaměřuje na praktické aspekty jazyka a důkladné procvičení učiva s důrazem na konverzaci a simulaci každodenních situací.
- Kurz práce na počítači. Určeno pro začátečníky, příp. mírně pokročilé. Cílem je získání základních dovedností práce s osobním. Po absolvování základního kurzu je získáno osvědčení s celostátní působností a je možnost pokračovat v nastavbové části.

Začátek programu byl stanoven na září 2007. Vzhledem k tomu, že na vzdělávací program získalo sdružení prostředky ze Středočeského kraje z programu prevence kriminality na místní úrovni – Partnerství 2007, program byl pro zájemce zcela zdarma. S nabídkou bylo osloveno 13 klientů občanského sdružení, z nichž pouze jeden projevil zájem. Nabídka byla předána také Úřadu práce Mělník, Centru pro zdravotně postižené, ordinaci AT i odboru sociálních věcí a zdravotnictví Městského úřadu Mělník. V této době také došlo k výraznému poklesu nezaměstnanosti (v II. polovině roku 2007 byla na okrese Mělník nezaměstnanost 5,5 %) a stanovená cílová skupina. Z těchto důvodů jsme oproti očekávání nezaznamenali téměř žádný zájem a program nakonec nebyl zrealizován a získané prostředky byly vráceny zpět. V následujících letech se znovu o spuštění programu neuvažovalo.

Posledním programem je **Chobotnička – šance pro děti**, realizována od roku 2005, který bude předmětem samostatné kapitoly.

5.2 Finanční a materiálové zajištění

Finanční zajištění

Občanské sdružení je neziskovou organizací. Veškeré prostředky tedy čerpá z dotačních řízení, z členských příspěvků a darů od soukromých subjektů. Na letní pobytovou akci přispívají klienti na úhradu nákladů spojených s konáním této akce. Již na začátku této kapitoly je nutné říci, že celkový roční rozpočet sdružení činí cca 200.000 Kč²⁸. Náklady jsou vynakládány především na provozní potřeby sdružení (materiálové a nemateriálové) a osobní náklady.

Jak již bylo uvedeno výše, dva z programů jsou registrovány jako sociální služba. OS musí tedy splňovat standardy kvality poskytovatele sociálních služeb a na základě této skutečnosti je možné žádat o dotaci Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky (dále jen MPSV). Dalším významným zdrojem financí je Krajský úřad Středočeského kraje, z jehož rozpočtu lze žádat o grant prostřednictvím Humanitárního fondu. Nájem prostor je hrazen díky dalšímu zdroji příjmů, a to Městskému úřadu Mělník, který každý rok ze svého rozpočtu uvolňuje příspěvek ve výši 20.000 Kč.

Občanské sdružení stále hledá nové zdroje pro své financování a opakovaně byly podány žádosti o dotaci následující organizace např. Nadace pro radost, a to z programu: „volný čas dětí a mládeže“, Nadace O2 – regionální granty nebo Nadace Terezy Maxové. Doposud však tyto snahy neměly úspěch. Sdružení se obrací i na soukromé podnikatelské subjekty v mělnickém regionu. Získané dary jsou spíše symbolické, ale i tak velmi přínosné.

Prostorové a materiálové vybavení

Sídlo občanského sdružení „Suterén“ (je shodné s místem realizace našich programů) je situováno v sídlištní lokalitě. Nachází se v blízkosti centra města. Nedaleko je autobusová zastávka pro možnost dopravního spojení. Jedná se o místnost v panelovém domě, která je dostupná přímo z ulice, je částečně bezbariérová. (bezbariérovost je omezena vstupem na toaletu, který je úzký). Prostor je vybaven jak pro administrativní činnost, tak především pro konání programů. Nutné je tedy zajistit vybavení a materiál k realizaci výuky – potřebný počet židlí, stolů, flipchart, kancelářské potřeby, didaktický materiál apod. K provedení různých technik a aktivit je třeba drobných pomůcek, jako barevné lepící papírky, nůžky, pevný karton, lepidla, provázky, balónky, míč, karty, obrázky, pohlednice, staré noviny, časopisy atd.

²⁸ Dle výroční zprávy OS za rok 2009 je patrné, že celkové náklady v tomto roce činily 198.428 Kč. Celkové náklady na program Chobotníčka-šance pro děti potom v témže roce činily 68 100 Kč.

5.3 Personální zajištění

Občanské sdružení nemá žádné zaměstnance, všechny činnosti (organizační, metodická, lektorská) jsou realizovány na základě dohod o provedení práce dle § 75 Zákoníku práce. Činnosti jsou vykonávány členy sdružení nebo externími spolupracovníky. Vzhledem ke skutečnosti, že pracovníci poskytují sociální službu, musí odpovídat kvalifikačním předpokladům dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů. Neméně důležité jsou však i trestní bezúhonnost, zdravotní způsobilost, zkušenost s prací s dětmi a mladistvými a především osobnostní předpoklady. Tomuto tématu bych se ráda více věnovala. Prvním zásadním předpokladem pro kvalitní vztah ke klientům je lektorovo přesvědčení o tom, že jeho práce má smysl. To by se mělo odrážet i v opravdovosti jeho projevu, neverbální i verbální komunikace by měla být v souladu. Lektor by měl být schopný empatie, tolerance, respektu k odlišnostem ostatních i jeho životním zkušenostem. Měl by být schopný akceptovat názory druhých lidí, i když s nimi sám nesouhlasí (nepřípustná je arogance nebo zesměšňování). Důležité je umět vyprovokovat zájem, motivovat druhé k práci, dát prostor všem účastníkům, umět ocenit a pochválit.

Nároky na lektory jsou poměrně vysoké, proto je problematika práce s klienty vzájemně konzultována. Podstatné je, aby měli lektoři reálná očekávání výsledků působení programu na děti, a to jak ve smyslu velkých nároků na sebe či na klienty, tak ve smyslu rezignace a pocitu zbytečně vynaloženého úsilí. Občanské sdružení má povinnost v rámci své činnosti zajistit externího supervizora, se kterým v případě potřeby spolupracuje a je pro tyto účely velmi užitečná. Supervize probíhá nejméně dvakrát ročně²⁹. A sice vždy po dokončení některého z programů, který OS nabízí. V případě potřeby je supervizor k dispozici i ve chvílích týmových neshod či jiných obtížích při fungování týmu či jednotlivých lektorů. Každý pracovník má možnost individuální supervize.

Počet pracovníků je ovlivněn aktuálním počtem uživatelů a zájemců o službu, současně však i finančními prostředky, které je možné uvolnit pro realizaci dané sociální služby. Uskutečnění služby je vždy zajištěno dle metodiky programu. Na realizaci programu se podílí tým cca 6 lektorů, přičemž každé setkání vede dvojice, která si volí především témata v návaznosti na svou profesní specializaci (jedná se o sociální pedagogiku, sociální práci,

²⁹ Možnost supervize je do značné míry ovlivněna finančními možnostmi sdružení. To znamená, že se odvíjí od výše prostředků, které sdružení získá z grantových řízení.

psychologii a právo). Závazné je pro ně téma, rámcový obsah a cíl lekce, užití metody jsou zcela v jejich kompetenci a přebírají tím odpovědnost za průběh setkání.

Všichni lektoři jsou pro práci plně kvalifikováni (vysokoškolské vzdělání příslušného směru) a zároveň mají praxi v oboru. Svě znalosti dále rozvíjejí samostudiem či účastí na odborných kurzech a seminářích. Ty jsou hrazeny z prostředků občanského sdružení pouze v případě, že v daném roce disponuje financemi na vzdělávání, v opačném případě jde o vlastní iniciativu. Všichni pracovníci se také zúčastňují systému dalšího vzdělávání v rámci svého zaměstnavatele. Jen pro dokreslení je třeba říci, že lektoři pracují např. jako poradce pro volbu povolání na Úřadu práce Mělník, psycholog v Ordinaci AT pro léčbu závislostí Mělník, vyšší soudní úřednice při Okresním soudu Mělník, sociální pracovník na odboru sociálních věcí a zdravotnictví na Městském úřadě Mělník, psycholog v Psychiatrické léčebně v Horních Beřkovicích, vedoucí Služeb prevence města Mělník, ale i psycholog z Pedagogicko-psychologické poradny Mělník aj.

Vzhledem k tomu, že lektoři občanského sdružení jsou poměrně vytíženi pracovními i soukromými povinnostmi, sdružení se nebrání novým spolupracovníkům. Jak bylo uvedeno výše, ve sdružení převládá ženský prvek. I v návaznosti na značnou feminizaci školství by bylo přínosné získat mužské pracovníky. Sdružení má zpracované předpisy pro přijímání a zaškolování nových pracovníků. Kritérii pro přijetí nového člena (případně externího spolupracovníka) je především splnění kvalifikačních, zdravotních a osobnostních předpokladů. Jako v každé organizaci je nutné seznámit pracovníka s předpisy, s právními předpisy a směrnicemi sdružení. Zásadní je také osvojit si metodiky programů OS. Do realizace programu je nejprve zapojen jako „stážista“ pod dohledem zkušeného lektora. Poté se může samostatně zapojit jako lektor programu, je mu však přiřazen konzultant. Hodnocení nového pracovníka provádí lektor, který ho zaškoluje, dále probíhá hodnocení formou supervizního setkání, které má občanské sdružení povinnost zajistit.

6. CHOBOTNIČKA – ŠANCE PRO DĚTI

Chobotnička – šance pro děti je program osobnostně sociální výchovy. Zaměřen je na děti ve věku 11 – 15 let z Mělníka a okolí, u kterých se projevují výchovné problémy či žijí v rizikovém sociálním prostředí a mohou být ohroženy sociálně negativními jevy. Program vychází z předpokladu, že výchovné problémy jsou do značné míry vázány na nedostatky v sociálních kompetencích – komunikace, neschopnost spolupracovat, tendence konfliktního řešení problémů. Z těchto důvodů je jeho hlavní snahou tyto dovednosti u dětí posilovat a zároveň jim umožnit pozitivní zkušenost v novém kolektivu. Kapacita programu je 12 dětí.

6.1 Historie vzniku programu a jeho vývoj

V následujících řádcích se budeme zabývat historií programu. Dovoluji si použít slovo historie, neboť na podzim letošního roku 2010 byl zahájen již šestý běh Chobotničky. To znamená pět let v existenci sdružení, které funguje celkem sedm let. Od roku 2005 do roku 2009 Chobotničku absolvovalo celkem 62 dětí, z toho 51 chlapců a 11 dívek.

6.1.1 Počátky vzniku

Podnětem, který vedl k radikální změně nasměrování občanského sdružení Lepší život, byl zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. Ten přinesl možnost zařazení mladistvého pachatele do tzv. probačního programu, který měl především výchovnou a preventivní funkci v tom smyslu, aby se mladistvý páchání dalšího protiprávního jednání zdržel. I na Mělníku se tedy řešila otázka jakým způsobem toto ustanovení naplnit. Myšlenkou místního soudce pro mládež a probační úřednice bylo pokusit se v Mělníku realizovat probační program pro mladistvé prvopachatele podle pilotního programu organizace Partners Czech, o. p. s³⁰.

Funkci budoucího poskytovatele probačního programu v Mělníku převzalo místní **občanské sdružení Lepší život**, které se zaměřuje právě na preventivní činnost. V roce 2003 mělo sdružení 3 členy, bylo tedy nutné vytipovat vhodné kandidáty, kteří by se do realizace programu zapojili. Ve spolupráci s preventistou kriminality byli vytipováni a osloveni další vhodní kandidáti,

³⁰ Partners Czech. je nevládní nezisková organizace, která byla založena v roce 1992 České centrum Partners Czech rozvíjí činnost především v oblasti vzdělávání (školicí programy pro vládní i soukromý sektor), v oblasti poradenství, mediačních služeb a facilitací jednání.

kteří se následně zapojili do čtyřdenního školení a budoucí lektorky absolvovaly výcvikový program s názvem Právo pro každý den – probační program. Lektorkami a zároveň členkami občanského sdružení se nakonec stalo pět žen. První běh tohoto programu byl nakonec uskutečněn v druhé polovině roku 2004. Tento program měl nakonec svůj osud, ale vraťme se ke vzniku programu Chobotnička – šance pro děti.

Díky výše uvedeným skutečnostem došlo k navázání spolupráce mezi občanským sdružením a orgány činnými v trestném řízení, s Probační a mediační službou – středisko Mělník, Městským úřadem Mělník aj. Zároveň se značně rozšířil počet členů (současně i proškolených lektorů) sdružení. První běh probačního programu byl úspěšně ukončen, plánovalo se zahájení druhého. V této době vznikla myšlenka ze strany kurátorů pro děti a mládež z Mělníka, Neratovic i Kralup nad Vltavou, že by bylo dobré vytvořit program nabízející komplexnější prevenci o děti, které jsou v jejich péči, projevují se jako výchovně problematické, jsou ohroženy sociálně negativními jevy a lze u nich předpokládat riziko vzniku protiprávního jednání. Sdružení se tedy rozhodlo modifikovat probační program pro mladší věkovou skupinu, s využitím svých předešlých zkušeností, ale i proškolených a kvalifikovaných lektorů, prostorového a materiálního zázemí, které vzniklo právě díky probačnímu programu Právo pro každý den. A proč Chobotnička? V tomto se již „pamětníci“ mírně rozcházejí. Nejpravděpodobnější verze je, že název byl zvolen díky vlastnostem chobotnice. Ta se zdánlivě jeví jako primitivní tvor, ale opak je pravdou. Vědci prokázali, že jsou velmi inteligentní, rychle se učí, dokáží používat nástroje a dokonce si umí hrát. Chobotnička je tedy symbolem inteligence, hravosti a každé z jejich osm chapadel představuje jednu sociální dovednost.

6.1.2 Další vývoj

Na podzim roku 2005 tedy proběhl pilotní program Chobotnička – šance pro děti. Paralelně se konal v Neratovicích a na Mělníku, kam rovněž dojížděly děti z Kralup nad Vltavou. Celkem se ho zúčastnilo 24 dětí, 14 na Mělníku, 10 v Neratovicích. V každém městě působila pětice lektorů, jednotlivá setkání pak vedla dvojice lektorů. První běh nebyl finančně dotován, proto veškerá činnost byla vykonávána bez nároku na honorář. V tomto roce se podařilo vytvořit největší skupinu dětí jak ukazuje graf č. 1, ve kterém je zaznamenán počet klientů v roce 2005 - 2009. V následujících letech již sdružení nebylo z personálních důvodů schopno zajišťovat program v obou městech současně, proto se následující běhy konaly na Mělníku. Spolupráce s neratovickým kurátorem pro mládež postupně ochabla. Co se Kralup týče, zásadní problém se ukázalo být dopravní spojení na Mělník (proto se v roce 2007 jeden běh Chobotničky konal právě v Kralupech nad Vltavou).

Od roku 2006 byla navázána spolupráce s Pedagogicko psychologickou poradnou Mělník, která do Chobotničky doporučuje vhodné klienty a současně se psycholožka z této instituce stala externí spolupracovnicí sdružení, kde působí jako lektorka. Rok 2008 přinesl pouze jednu zásadní změnu, a to v podobě snahy o větší informovanost rodičů i dětí. Proto byla před zahájením programu svolána společná informativní úvodní schůzka s rodiči i dětmi. Tento přístup se osvědčil a v roce 2008 jsme zaznamenali vynikající docházku u 90 % klientů. Na závěr programu proběhla další schůzka se zákonnými zástupci, jejíž smyslem bylo celkové zhodnocení proběhlého programu a předání závěrečné hodnotící zprávy o působení jejich dítěte ve skupině s možností rozhovoru s lektory.

V roce 2009, občanské sdružení ve spolupráci se Službami prevence města Mělník, organizační složkou, uspořádalo Chobotničku na míru tomuto zařízení, které kromě jiných služeb poskytuje také ubytovací služby pro sociálně slabé rodiny s dětmi. Tento ročník byl specifický tím, že program byl uzpůsoben jiné věkové kategorii (7 – 10 let) přímo pro potřeby služeb prevence. Program se tedy odehrál přímo v prostorách zařízení, sociální pracovnice oslovila vytypované rodiče a nakonec se zapojilo 9 dětí, 6 dívek a 3 chlapci. Z tohoto počtu však 3 klienti chodili pouze sporadicky, v podstatě se zúčastnili jednoho, dvou setkání. U ostatních však byla docházka téměř 100%, případné absence byly řádně omluvené. Vzhledem k tomu, že se spolupráce osvědčila, říjnu 2010 byla zde opět odstartována Chobotnička, a to se 7 dětmi, 6 děvčat a 1 chlapec. Věkové rozmezí však již odpovídá klasické cílové skupině (tedy (11 -15).

6.1.3 Paprsek

V roce 2009 bylo osloveno občanské sdružení Městským úřadem Kralupy nad Vltavou s žádostí o proškolení v metodice Chobotničky – šance pro děti. Podařilo se jim získat finanční prostředky v rámci prevence kriminality z prostředků Středočeského kraje, sestavit tým lektorů, zajistit prostory pro proškolení lektorů a zároveň pro následnou realizaci Chobotničky. V září bylo uspořádáno dvoudenní školení, dvěma lektory z občanského sdružení Lepší život. V říjnu stejného roku byl program zahájen. Metodika zůstala zachována, pouze došlo k přejmenování programu na Paprsek. Jediným zásadním rozdílem je, že výběr klientů je zcela v režii kurátorky pro mládež³¹, která je zároveň lektorem programu. Lektorů bylo proškoleny 11, nakonec se jich do činnosti zapojilo 8. Pro většinu lektorů byl program jejich první praktickou zkušeností s prací

³¹ Kurátorka pro mládež vybírá klienty následujícími způsoby: buď je přímo oslovena ze strany rodičů nebo vybírá klienty ze své evidence, případně sama oslovuje výchovné poradce na základních školách. Vzhledem k tomu, že je současně lektorem programu, můžeme hovořit o výhodách i nevýhodách. Výhodou je, že má příležitost poznat chování dítěte v kolektivu a poznat ho blíže, přičemž ví, s jakými problémy se potýká (tedy z jakých důvodů se dostal do péče kurátorky). Jako nevýhodu lze spatřovat skutečnost, že děti mohou vnímat jako svazující, že je stále určitou úřední autoritou, před kterou je třeba dávat pozor na to co říkám, abych neměl později problémy.

s dětmi. Již při zaškolování projevovali obavy ze zvládnutí programu. Z tohoto důvodu byly nabídnuty konzultace v průběhu programu při řešení případných problémů, které se mohou vyskytnout při práci se skupinou dětí. Této možnosti bylo využíváno zpravidla individuálně. Jednalo se o drobné konzultace ohledně užití vhodných metod, případně drobných obtíží v zapojení dětí do skupinové práce, byla také řešena otázka docházky dětí do programu, která byla poměrně kolísavá.

Prvního běhu se zúčastnilo osm dětí (z toho 2 dívky). Samotnými lektorkami byl hodnocen jako mírně hektický. Prvním důvodem bylo, že kvůli finančním prostředkům musel být první běh zrealizován do konce roku, proto byla skupina dětí vybrána poměrně rychle. Nebyla zde dodržena již výše zmíněná zásada homogenity a 1 chlapec byl devítiletý, což obnášelo nutnost věnovat mu více pozornosti než ostatním. A jak již bylo zmíněno, pro mnohé lektorky to byla první zkušenost práce s dětmi. Druhý běh se konal na jaře 2010, zařazeno bylo 9 chlapců (jeden program předčasně ukončil). Na výběr klientů bylo více času a díky předchozí zkušenosti byli vybráni s větším rozmyslem. Jejich docházka se ukázala jako mnohem stabilnější. Pro úspěšné absolventy Paprsku byl v září pořádán navazující prodloužený víkend, a to zcela zdarma. Další realizace Paprsku závisí na uvolněných finančních prostředcích, ze strany Města Kralupy nad Vltavou však zájem trvá.

6.2 Výběr a profil klientů, způsob jejich zařazení

Cílová skupina

Při vytváření metodiky programu se sdružení, ve spolupráci s PMS ČR a kurátorky pro děti a mládež, rozhodlo, zaměřit na děti v období rané adolescence, tedy ve věku cca 11 – 15 let. Jedná se především o děti, u kterých se již výchovné problémy objevily a na základě toho se dostaly do kontaktu s výchovným poradcem, kurátorem pro děti a mládež aj. Případně jde o děti z rizikového rodinného prostředí, které jsou ohroženy sociálně negativními jevy. Program není vhodný pro děti s mentálním postižením, s nedostatečnými mentálními schopnostmi (dítě nemá potenciál samotný program zvládnout a hrozí tak zážitek ze selhání) nebo s psychiatrickou diagnózou.

Současně je nutné brát v potaz, že Chobotnička se zpravidla koná na Mělníku a u případných zájemců o program se zvažuje možné dopravní spojení. Při sestavování skupiny je nutné dodržovat věkové rozpětí z důvodu homogenity, tj. děti by měly být věkové blízké, nutné je samozřejmě přihlížet k individuálním rozdílům v jejich vývoji.

Zařazení do programu

V prvních bžích programu bylo zařazení dětí doporučováno pouze kurátory pro děti a mládež městských úřadů v Mělníku, Kralupech nad Vltavou a Neratovicích, výchovnými poradci základních škol a pedagogicko psychologickou poradnou. V současné době jsme umožnili rodičům, aby děti byly zapojeny přímo na jejich žádost. Nezbytným kritériem pro přijetí do programu je podepsaná dohoda (viz příloha č. 3) mezi OS Lepší život a zákonným zástupcem dítěte. Před podpisem této dohody je sjednána osobní, informační schůzka se zákonnými zástupci a dětmi, kde jsou seznámeni s průběhem a obsahem programu, s právy a povinnostmi obou smluvních stran, které jsou spojené se zapojením dítěte do programu. Klienti vstupují do programu dobrovolně, mají tedy možnost od dohody kdykoliv odstoupit.

6.3 Cíle, organizace a obsah programu

Cíl programu

Cílem programu je především osobnostní rozvoj dítěte, které vyrůstá a žije v problematických rodinných podmínkách, což se již v jejich raném věku projevilo výchovnými problémy a někdy také konfliktem se zákonem. Program chce dětem nabídnout možnost pozitivního uplatnění v novém kolektivu a tím i korektivní zkušenost, že nemusí být za každou cenu pouze na okraji skupiny, ale je v jejich možnostech zařadit se do společnosti funkčním způsobem. Smyslem programu je také nabídka možnosti zajímavě strávit volný čas a získat nové poznatky o sobě samých, o tom, co všechno dokáží, v čem jsou šikovné. Realizací programu je také snaha významně snížit riziko výskytu výchovných problémů a poskytnout komplexní preventivní péči o děti v období rané adolescence. Cílem je u absolventů programu rozšířit znalosti a sociální dovednosti v oblasti komunikace, řešení konfliktů, základů práva, první pomoci aj.

Organizace programu

Chobotnička – šance pro děti je zpravidla pořádána jednou ročně. Je rozvržena do deseti setkání, celková doba trvání je cca 2,5 až 3 měsíce (s ohledem na případné školní prázdniny dětí). Lekce se zpravidla konají v týdenním intervalu, a to v pátek od 15:00 – 16:30. Tento den a čas byl zvolen se zřetelem na školní povinnosti, zájmové aktivity dětí, ale také v návaznosti na dopravní spojení. Druhým důvodem jsou i časové možnosti lektorů, kteří Chobotničku školí ve svém volném čase a mnohým zaměstnání nedovoluje využít jiný pracovní den.

Setkání zpočátku probíhala v zapůjčených prostorách Centra seniorů Mělník, a to ve společenské místnosti, které sdružení využívalo zdarma. Posléze však získalo vlastní prostory – klubovna „Suterén“, které byly pro konání podobných akcí lépe uzpůsobené. Z grantů byly získány finanční prostředky, ze kterých bylo postupně zakoupeno nové vybavení. Místnost je uzpůsobena tak, aby bylo možné uspořádat židle do půlkruhu či kruhu (tím je zaručena možnost očního kontaktu mezi všemi zúčastněnými i volný pohyb lektora směrem ke klientům a současně všichni dobře vidí na flipchart), aby byla umožněna i práce u stolu a děti se např. při hře mohly volně pohybovat po prostoru.

Lekce je vždy vedena dvěma lektory, dvojice se v průběhu celého programu střídají, většinou podle své odbornosti ve vztahu k probíranému tématu. Jako optimální se potvrdil maximální počet 6 lektorů. Hlavním argumentem je, že důležité je s dětmi navázat určitý vztah a to by v případě střídání více lektorů bylo velmi obtížné. V tomto počtu je již zaručena určitá variabilita odbornosti³² lektorů. Snahou je, aby se první lekce účastnila většina lektorů a děti již od začátku věděly s kým se budou setkávat. Pokud se toto nepodaří, je nutné dodržovat určitou návaznost. To znamená, že každé lekce se účastní pro děti již známý lektor, který představí nového (na začátku takového setkání je možné zařadit některou ze seznamovacích aktivit).

Lektorky vždy na konci každého setkání sepisují shrnující zprávu o obsahu a průběhu setkání a dále do tzv. výukových listů (viz příloha č. 4) vyplňují svá hodnocení jednotlivých klientů. Toto hodnocení obsahuje informace o docházce klienta, jakým způsobem dodržuje či nedodržuje stanovená pravidla programu, jaká byla úroveň jeho zapojení, případně jiné postřehy, které mohou být důležité pro další práci. Sdělení jsou předávána mezi lektory především e-mailovou formou, dle potřeby je s lektory svolána osobní schůzka. Předávání informací je podstatné např. pro řešení případných problémů, které se v průběhu mohou vyskytnout (např. neomluvené absence, rozpory v omluvách, závažné potíže v chování na programu, chybně odhadnutá mentální úroveň klienta). Na konci programu je o účasti každého klienta zpracována závěrečná zpráva, kterou obdrží zákonní zástupci. V případě, že byl klient doporučen pedagogicko-psychologickou poradnou či kurátorem pro mládež, obdrží tuto zprávu se souhlasem zákonného zástupce i tyto instituce. V konečné zprávě je hodnocena docházka klienta, jeho dodržení stanovených pravidel, úroveň zapojení do aktivit v rámci programu, schopnost komunikace a spolupráce, práce individuální a skupinová apod.

³² Mezi lektory jsou zastoupeny různé profese: psycholožka, sociální pracovníce, poradkyně pro volbu povolání, kurátor pro mládež, vedoucí Služeb prevence města Mělník, právníčka.

Obsah programu

Při sestavování obsahové náplně programu byla využita již zmíněná publikace Právo pro každého, která byla přizpůsobena natolik, aby vyhovovala námi zvolené cílové skupině. Ustoupili jsme více méně od právní problematiky a více jsme se zaměřili na zlepšování sociálních kompetencí (schopnost komunikace, kooperace, zvládání konfliktů aj.) a rozvoji osobnosti (sebepoznání, sebehodnocení, seberegulace, psychohygiena apod.) dle principů osobnostně sociální výchovy. Jednotlivá setkání jsou doplňována o hry a aktivity rozvíjející sociální dovednosti z běžně dostupné literatury. Okruhy témat programu, jak je lektorky sestavily, lze shrnout takto:

Téma:	ÚVODNÍ SETKÁNÍ
Cíle:	Vzájemné seznámení členů skupiny, vyjasnění očekávání příp. obav, dohodnutí pravidel fungování skupiny a programu, navození důvěry a příjemné atmosféry.
Téma:	KOMUNIKACE, KOOPERACE
Cíle:	Pochopit rozdíly v neverbální a verbální komunikaci, uvědomit si úskalí komunikace, Uvědomit si prospěšnost (nutnost) spolupráce pro řešení některých situací, prohloubení dovedností efektivní komunikace a kooperace.
Téma:	SEBEVĚDOMÍ A SEBEHODNOCENÍ
Cíle:	Záměrné vytváření situací, ve kterých se děti dozvídají něco nového o sobě, ověření si svých schopností v různých situacích, uvědomění si vlastních hodnot, vlastností.
Téma:	KONFLIKTY A JEJICH ZVLÁDÁNÍ
Cíle:	Pochopit povahu různých konfliktů, jejich negativní i pozitivní stránku; naučit se, jak zacházet s konflikty a spory konstruktivním způsobem.
Téma:	POTŘEBUJEME ZÁKONY?
Cíle:	Pochopit podstatu práva a potřebnost zákonů a pravidel ve společnosti.
Téma:	PRVNÍ POMOC
Cíle:	Uvědomit si důležitost poskytnutí první pomoci, zopakovat si základní tísňová telefonní čísla a postup jejich užití, naučit se základní dovednosti první pomoci.
Téma:	ZVLÁDÁNÍ VZTEKU, HNĚVU/AGRESE
Cíle:	Porozumět pocitu hněvu, vzteku. Seznámit se s možnými důsledky nezvládnuté agrese pro sebe nebo ostatní, uvědomit si v kterých situacích jsme máme větší tendence k agresivitě. Seznámit se se strategiemi jak tyto pocity zvládnout.

Téma:	VÝZNAM PRÁCE, VOLBA POVOLÁNÍ
Cíle:	Uvědomit si význam práce a zaměstnání pro život člověka, společnost; zamyslet se nad sebou, svými možnostmi, uvědomit si principy volby povolání.
Téma:	ZVLÁDÁNÍ STRESU
Cíle:	Vysvětlení pojmu stres, jeho příznaky, rozpoznání jak mě stres může ovlivňovat A seznámení s jednotlivými strategiemi zvládnutí stresu.
Téma:	ZÁVĚREČNÉ SETKÁNÍ
Cíle:	Reflexe celého programu (dodržování pravidel, zda program splnil očekávání či možné obavy účastníků), zpětná vazba pro lektory programu (případná doporučení pro obměnu témat, práci lektorů), zhodnocení jednotlivých účastníků a rozdání osvědčení o úspěšném absolvování nebo potvrzení o účasti.

Nelze však tvrdit, že v každém běhu programu jsou témata a obsah lekcí zcela totožné. Děti mohou diskutovat nad samotnou náplní jednotlivých lekcí, což je v souladu s naší snahou podporovat je v aktivním zapojování a v případě jejich zájmu a smysluplnosti dané změny, je možné upravit připravovaná témata dle potřeb dětí (týká se např. aktuálních problémů, se kterými se neví rady a projeví zájem se daným tématem zabývat). Může také nastat situace, kdy lektorský tým identifikuje nutnost zařadit určité téma jako reakci na problém, který se ve skupině vyskytl (např. se může jednat o téma drog, šikany, diskriminace aj.).

Specifika cílové skupiny a práce s ní

Jak již bylo uvedeno, cílová skupina má svá určitá specifika. Prvním z nich je, že se jedná o skupinu ve věku, který odpovídá období rané adolescence, jehož zvláštností je také zvýšená kritičnost k dospělým jedincům a zpochybňování formálních autorit. Zároveň se jedná o děti, které mají výchovné problémy či mohou být ohroženy sociálně negativními jevy. Lze tedy předpokládat, že klienti mají problémy:

- s respektováním pravidel a s uznáváním autorit,
- s učením i docházkou,
- provozují neúčelné volnočasové aktivity.

Zařazení dětí do programu je spojeno s počáteční nedůvěrou. Úvodní setkání tedy prioritně slouží především k vzájemnému seznámení dětí a lektorů, které probíhá pokud možno zábavnou formou, prostřednictvím her, které zároveň slouží k uvolnění účastníků, k odbourání bariér

a navození důvěry. Nedílnou součástí úvodního setkání je také vyjasnění si očekávání i obav³³, se kterými do programu přichází.

Důvody, pro které dítě do programu přichází, povětšinou lektorům nejsou známy, ačkoliv díky informacím z rodinného či osobního života lze předejít vzniku složitých situací, kdy by mohlo být otevřeno choulostivé osobní téma. Bohužel kurátoři pro mládež i pedagogicko-psychologická poradna jsou vázáni mlčenlivostí (děti zařazené do programu jsou mladší 15 let). V návaznosti na nedostatek informací je nutné postupovat velmi citlivě pro případ, že bychom otevřeli téma, které by se dítěte mohlo osobně dotýkat (např. alkoholismus rodičů, zneužívání návykových látek, násilí aj.) nebo k němu mají emoční vztah. Lektor musí vždy rizika předvídat a počítat s nimi. Diskutuje-li o nějakém citlivějším tématu, je dobré hovořit v obecné rovině, aby dítě nemělo pocit, že se mluví právě k němu nebo o problémech, které se odehrávají např. právě v jeho rodině. Jako základní pravidlo psychické bezpečnosti je vymezeno „právo říci NE“, které lze použít v případě, že se některá aktivita či diskuse dítěte osobně dotýká a nechce nebo nemůže se do ni zapojit (za dobu mého působení bylo použito pouze jednou). Na druhou stranu lektor má právo kdykoliv aktivitu přerušit nebo zcela zastavit (např. z důvodu bezpečnosti).

Při práci s dětmi je nezbytné počítat a zohledňovat možná znevýhodnění dětí – tím je myšleno jak zdravotní omezení, tak i specifické poruchy učení aj. Velmi často se setkáváme s tím, že slabinou klientů je čtení a psaní. V takovém případě je snahou volit kratší a jednodušší texty. Nutné je neustále získávat zpětnou vazbu od dětí, o ověřovat zda textu porozuměly, společně jej zrekapitulovat případně vysvětlit potřebné. Stejným způsobem jsou předávány instrukce k jednotlivým aktivitám, které musí být co nejjednodušší a srozumitelné (tzn. nepoužíváme cizí výrazy, řeč je přizpůsobena cílové skupině). Lektor se vždy před zahájením aktivity musí ujistit, že všichni zadání rozumí. Některým dětem trvá zpracování úkolu déle než ostatním (třeba i z důvodu větší pečlivosti), je nutné ponechat jim dostatek času a ujistit je, že není třeba ohlížet se na to, že ostatní už mají hotovo. U dětí je důležité orientovat se na činnosti, ve kterých vynikají nebo kde mohou prokázat své dovednosti, znalosti nebo i fyzickou zdatnost, dobrou paměť aj. Pocit úspěchu ve skupině zvyšuje jejich sebehodnocení a upevňuje jistotu pro další práci.

³³ Za tímto účelem jsou využívány barevné lístečky: zelené, na které se děti pokusí vymezit svá očekávání a oranžové, které slouží k vyjádření obav. Postupně je každý ze skupiny přečte a nalepí na vymezené místo, které je k dispozici po celou dobu programu, a jsou společně prodiskutovány (z čeho pramení, co můžeme udělat pro to aby se očekávání naplnila a obavy rozplynuly). Obavy i očekávání lze v průběhu programu doplňovat. Na závěrečném setkání se k nim vracíme a zjišťujeme, zda se očekávání a obavy naplnily.

Komunikace je do značné míry ovlivňována individuálními rozdíly mezi dětmi. Některé jsou nevyzrálé, více průbojné a některé se naopak stydí a bojí se, že by se jim ostatní mohli smát, pokud by řekli něco „špatně“. Podstatné je navození takového sociálního klimatu (dobrých vztahů mezi dětmi i lektory navzájem), kde se budou děti cítit bezpečně a nebudou mít tedy obavy zapojit se do společné práce či diskusí. Základním východiskem je, že nejvíce prostoru při diskusích dostávají děti a jsou podporovány a povzbuzovány, aby projevovaly i akceptovaly různé názory. Lektor projevuje skutečný zájem, naslouchá a diskusi řídí tak, aby se ke slovu dostal každý, podporuje klienty v hovoru zpětnou vazbou. Na počátku každé lekce je téma navozováno např. metodou brainstormingu.

Důležitou součástí práce s dětmi je jejich motivace, která je podstatná pro uspokojujivé zapojení klienta do programu, do jednotlivých aktivit a zároveň ovlivňuje fungování celé skupiny. Základní podmínkou je především zajistit bezpečné prostředí, počáteční nejistotu pomáhá rozptýlit vzájemné prodiskutování očekávání a obav³⁴, seznámení se s novým kolektivem i lektory a nastavení pravidel programu. Co se motivace týče, je nezbytné umět děti zaujmout. V souvislosti s tím je do programu zařazeno velké množství her, které jsou spíše realizovány v malých skupinách nebo ve dvojicích, neboť je pro děti spíše stresující, mají-li se prezentovat samy před skupinou.

Tvorba pravidel

Základem pro dobré fungování každé skupiny jsou jasně vymezená pravidla, která musí být spravedlivá a pro všechny srozumitelná, při jejich porušení jsou vymáhána. Pokud by došlo jejich hrubému porušení, může to být důvod k vyloučení klienta z programu. Vhodné je pravidla neformulovat formou zákazu či příkazu (zákaz kouření apod.), ale spíše formou výroků. Pravidla po celou dobu programu visí na viditelném místě, aby bylo možné se k nim kdykoliv vrátit, poukázat na ně, případně některé pravidlo dle potřeby aktuálně doplnit. Každé pravidlo musí být jasně vysvětleno, aby bylo všem srozumitelné. Tvorba pravidel je součástí úvodní lekce a obvykle jsou rozdělena na pravidla červená a zelená. Červená jsou předem daná a na jejich splnění závisí, zda dítě program absolvuje úspěšně či nikoliv. Jedná se o následující:

- dodržujeme docházku³⁵, chodíme včas,
- omlouváme se předem,
- chováme se slušně.

³⁴ Děti někdy přichází s tím, že je v programu budeme učit „jak se chovat“. Bohužel to vychází z informací, které dostanou od rodičů nebo výchovných poradců.

³⁵ Pro úspěšné absolvování programu je nutné splnit docházku 70 %, poté je vydáno osvědčení.

Pravidla zelená jsou tvořena ve spolupráci s dětmi. Jsou také závazná, ale slouží pro společnou práci, pro vytvoření dobrého pracovního prostředí. Děti je mohou samy navrhnout nebo jsou navrhována a nabízena k diskusi lektorem. Vycházíme z předpokladu, že jsou-li účastníci zainteresováni do jejich tvorby, je pro ně snazší je dodržovat. Mohou to být například:

- tichý mobil,
- hovoří vždy jeden,
- kritizujeme názor, ne osobu,
- pravidlo oslovování³⁶,
- jsme aktivní,
- pokud něčemu nerozumíme, máme právo se zeptat,
- pravidlo NE³⁷,
- pravidlo důvěrnosti (nevynášíme důvěrné informace ven).

6.4 Metody a techniky využívané v programu

Smyslem programu Chobotnička není prosté předávání informací ze strany lektora, ale podstatné je zde aktivní zapojení klientů a vzájemné učení. Používané metody vychází z principů osobnostně sociální výchovy a taktéž ze základních charakteristik programu:

- je živý,
- zapojují se všichni,
- každý má prostor k vyjádření se,
- střídání aktivit,
- tvůrčí prostředí,
- zajímavost a přitažlivost pro děti,
- každý má dosáhnout úspěchu, ocenění a pokroku,
- prostředí důvěry a podpory,
- dostatek prostoru je věnováno reflexi,
- každá otázka si zaslouží odpověď, každý názor je cenný.

³⁶ V rámci programu je dětem nabídnuto oslovování jménem a tykání.

³⁷ Pravidlo NE je možné využít v případě, že se účastníka některé téma osobně dotýká, nechce nebo nemůže o něm hovořit, případně mu může být některá aktivita nepřijemná. Nabízí se otázka, zda toto pravidlo není zneužíváno, dosud jsem se však s využitím tohoto pravidla setkala pouze jednou a to v odůvodněném případě.

Nejčastěji jsou v programu využívané tyto metody a typy aktivit:

- **Práce v malých skupinách**³⁸ - Děti jsou zpravidla pro práci děleni do menších skupinek podle potřeb prováděné aktivity, případně do dvojic (viz techniky dělení do skupin, dvojic). Jejich smyslem je především umožnit rozvíjet spolupráci a další důležité mezilidské dovednosti. Díky těmto aktivitám je možné zapojit všechny účastníky. Obecnými pravidly a zároveň možnými problematickými momenty mohou být především:
 - prostor pro vyjádření každého ze skupiny,
 - ochota spolupracovat;
 - ochota dělat kompromisy,
 - vzájemné naslouchání a podpora,
 - chování v konfliktní situaci.
- **Brainstorming** - Metoda, která podporuje děti k tomu, aby používaly svou představivost a tvořivost. Při správném užití je velmi efektivní, může sloužit jako výchozí bod pro další práci. Brainstorming má svá pravidla. Problém je přednesen ve formě otázky. V první fázi probíhá „vymýšlení“. Fantazii se meze nekladou a ostatní nesmí hodnotit, posuzovat nebo kritizovat. Všechny nápady zapisujeme na flipchart. Účastníky motivujeme k tomu, aby toho vymysleli, co možná nejvíce. Ve chvíli, kdy ve skupině dochází inspirace, je dobré přistoupit ke druhé fázi, která obnáší výběr vhodných kritérií, podle kterých následně nápady třídíme a hodnotíme.
- **Myšlenkové mapy** - Děti si strukturovaně zapisují všechny své myšlenky k nějakému tématu. Mohou je zapisovat na velký papír. Lze použít ke zjištění toho, co děti o tématu vědí nebo jako forma zápisu poznámek. Ke zmapování nějakého problému lze také použít myšlenkovou mapu pomocí lístečků. Každé dítě promyslí a sepíše, co ho k danému problému napadá. Každá myšlenka se píše na samostatný lísteček. Lístky se potom lepí na tabuli nebo stěnu, přečtou se nahlas, ostatní se mohou vyjádřit k jejich obsahu. Lístky se seskupují podle podobností, skupinám lístků děti vymyslí společný titul – název.
- **Modelové situace** – Jedná se o využití smyšlené situace nebo i příběhu, který obsahuje určitý problém, konflikt či nutnost volby. Problém se může týkat situace z běžného života (dozvídáme se o něm např. z novin nebo z televize) nebo se jedná o hypotetickou situaci. Děti jsou vtaženy do děje, jsou nuceny zaujmout k problému postoj, diskutovat

³⁸ Jak již bylo řečeno výše, skupinu v programu tvoří maximální počet 12 účastníků. Pro mnohé aktivity je žádoucí, aby byl tento počet rozdělen na menší skupinky a zároveň docházelo k střídání partnerů pro jednotlivé aktivity. Nezřídka se stává, že v jedné skupině se dítě chová pasivně, není schopno se prosadit a v jiné skupině je schopno zaujmout vůdčí postavení.

své argumenty a rozhodnout o řešení. Tato metoda pomáhá rozvíjet logické myšlení, zaujímat vlastní postoje i schopnost rozhodování.

- **Hraní rolí.** - Děti jednájí v roli jiného člověka (třeba aktéra předloženého příběhu), ztotožní se s přidělenou rolí, učí se vcítit do situace někoho jiného, hledají argumenty a řešení. Může jít o roli poměrně reálnou, kterou již někdy skutečně zastával nebo by mohla v jeho životě nastat, ale například i takovou, do které se dostat je velmi nepravděpodobné či nemožné, ovšem z hlediska cíle programu užitečné (např. osoba opačného pohlaví, astronaut na cizí planetě, vladař cizí země apod.). Mohou si vyzkoušet různé způsoby jednání v bezpečném prostředí a bez případných následků s poskytnutím zpětné vazby.
- **Diskuse** - Nedílnou součástí každé lekce či setkání v rámci programu je společná diskuse vztahující k danému tématu. Nutný je prostor pro to, aby se děti v diskusi samy vyjadřovaly, snažily se vhodně argumentovat, sdělily svůj pohled na věc a své představy o řešení problémů a zároveň se dozvěděly názory ostatních, naučily se naslouchat druhým, respektovat cizí názory i v ideálním případě hledat společné řešení. Je vhodné předem stanovit pravidla diskuse.
- **Názorové škály** - Zařazení této techniky je vhodné u kontroverzních témat (lze využít i jako úvod do určité problematiky), jež se vyznačují protikladnými stanovisky. Účastníci mohou zastávat celou řadu postojů ke sporné otázce (např. Domníváte se, že by domácí práce měla zastávat žena? Ano - Ne). Výhodou je, že každý musí zaujmout postoj k diskutované otázce. Úkolem účastníků je určit, které místo na pomyslné škále (v pozici mezi krajními řešeními) se nejvíce blíží jejich názoru. Svou pozici na škále objasňuje ostatním, kteří v souvislosti s vyjasňováním mohou své postavení na stupnici měnit.
- **Úkolové situace, hry** - Situace, kdy jsou děti postaveny před řešení nějakého problému (úkol), jsou zaměřené na rozvoj sociálních dovedností - verbální a neverbální komunikace, překonávání překážek v komunikaci, pozorování a poznávání členů skupiny a také sama sebe, poznávání různých lidských typů, postojů a způsobů chování, spolupráci a kooperaci ve skupině, rozhodování v různých situacích, řešení konfliktů a zvládání konfliktních situací apod. Tyto techniky bývají velmi jednoduché, co se instrukcí týče, mají povahu hry a nezaberou zpravidla příliš času, ale funkční jsou pouze v případě, pokud jsou provedeny správně, je jim věnována dostatečná pozornost.
- **Reflexe** - Její místo patří na konec každé aktivity, u které není podstatné jen její správné provedení, ale především reflexe (rozbor, zhodnocení, diskuse). Za pomoci společné diskuse, sdílení názoru s ostatními, je naskytnuta možnost pojmenování vlastních zážitků, zkušeností a pocitů z dané aktivity. Což umožní dětem zpracovat to, co se odehrálo a zvýšit tak efekt

učení. Reflexe slouží také na závěr každé lekce nebo programu, k celkovému zhodnocení výsledků práce, ale i vlastního vnímání.

- **Seznamovací hry³⁹**- Aktivity, které se používají především na počátku programu, sloužící k navázání kontaktu mezi dětmi, vzájemnému poznávání jednotlivých členů skupiny, seznamování, sběru informací o skupině apod. Zároveň slouží k odbourání ostychu a bariér.
- **„Bleskovky, icebreakery“** - Tyto techniky se používají na počátku programu, na počátku i v průběhu lekce. S jejich pomocí lze vytvořit pozitivní a neformální atmosféru, která je základem pro další činnosti i učení. Bleskovky mohou sloužit k navození pracovní atmosféry (naladění účastníků pro společnou práci), k odreagování, rozhybání, ale i k uvolnění, zklidnění či k povzbuzení soustředěnosti.
- **Techniky sloužící k dělení do skupin⁴⁰** - Jsou využívány tehdy, chceme-li rozdělit větší skupinu do malých skupin či dvojic. Používáme je především z toho důvodu, že pokud bychom nechávali vytváření skupin na osobních sympatiích, skupinky by se pravděpodobně příliš neměnily (pokud to však není naším záměrem). Techniky mohou být velmi jednoduché (prosté rozpočítání, tahání sirek), ale mohou mít hravou formu (např. molekuly) nebo sledují další cíl (rozvoj komunikace apod.).
- **Hry a aktivity na závěr lekcí, programu** – K tomuto účelu se využívá již zmíněné reflexe. Patří sem i tzv. „go home“ témata, připravující na opuštění skupiny, rozloučení. Zařazují se postupně, před očekávaným ukončením programu.

³⁹ Jednou z oblíbených seznamovacích aktivit je: „Židle si vymění všichni ti, kteří...“ V poslední skupině se děti při předávání instrukce vyjadřovaly v tom smyslu, že je to pro „precky“, ale jejich následné zaujetí hrou jejich předsudky rychle rozptýlilo.

⁴⁰ Jednou z oblíbených technik rozdělení je seřazení beze slov např. dle velikosti, data narození, apod. Po seřazení odpočítáme osoby v řadě podle toho jak potřebujeme skupinu velkou.

6.5 Ukázka jednoho z témat programu

TÉMA: PROČ POTŘEBUJEME ZÁKONY

CÍLE: Pochopit podstatu práva a potřebnost zákonů a pravidel ve společnosti. Uvědomit si, jaké oblasti našeho života zákony upravují.

POMŮCKY: Flipchart, fixy, čisté papíry na poznámky, tužky, podložky, provázky, obrázek „ulička hrůzy“ a obrázek „svědek

METODY: Brainstorming, práce v malých skupinách, diskuse.

1. ÚVOD:

Uvítání, seznámení s tématem.

2. Aktivita na rozehrání: CESTA KOLEM SVĚTA

Úvodní instrukce: jedu na cestu kolem světa a do batohu si zabalím... Každý přidává jednu věc dle abecedy (adresář, buzolu, citróny, deštník, ementál apod.), další na řadě musí zopakovat obsah batohu a přidat svoji věc. Mohou se zapojit i lektori, končí se podle sil a paměti zúčastněných.

Pozn. Aktivita má u dětí vždy velký úspěch, někdy mají tendenci vymyslet co možná nejnemožnější slova.

3. Uvedení do tématu: CO JSEM DNES DĚLAL?

Cíl: Uvědomit si, že téměř veškeré lidské činnosti, jsou nějakým způsobem upraveny zákonem, předpisy, směrnicemi, řády aj.

Pomůcky: Papír, tužky, podložky, flipchart, fixy

Úkol: Každý ve skupině napíše 5 – 10 činností, které dělal od okamžiku, kdy vstal až do teď. Ty se potom zapisují na flipchart (některé se mohou opakovat).

Diskuse: Které z těchto činností jsou upraveny zákonem, předpisem. Nachází se v seznamu nějaká činnost, která takto upravena není? Případně jí zkusíme vymyslet. Jaké znáte právní předpisy? Měli byste návrh na úpravu některého zákona? Chtěli byste zavést nějaký nový zákon?

Pozn. Děti jsou vždy překvapené tím, že i běžné denní aktivity mohou být upraveny zákonem.

4. ULIČKA HRŮZY

Cíl: Uvědomit si nezbytnost zákonů a potřebnost jejich dodržování.

Pomůcky: Obrázek „ulička hrůzy“, papíry, tužky, podložky, flipchart, fixy, provázky.

Úkol: 1. rozdělení do dvojic za pomoci provázků – vedoucí drží několik provázku v dlani. Každý účastník si chytne jeden volný konec. Po rozpletení se objeví dvojice na koncích provázku.

Pozn. Způsob dělení do skupinek záleží na počtu dětí. Lektor musí vždy být připraven na možnost, že někdo bez omluvy nedorazí a rázem je nutné dělit např. lichý počet dětí.

2. dvojice obdrží obrázek s instrukcí: obrázek si důkladně prohlédněte a vypište: co je špatně, co by se nemělo dít? Co by s tím mohli udělat, na koho se obrátit. Jednotlivé návrhy se vypíší na flipchart a vede se nad nimi diskuse. Vypíší se důležité instituce; telefonní čísla, kam se můžeme případně obrátit (záchranná služba, policie, hasiči, tísňové volání apod.).

5. OŠKUBEJ HO

Cíl: Rozhýbání se, aktivizace.

Pomůcky: Provázky či stužky stejně dlouhé.

Úkol: Cílem je nepozorovaně ukrást slepému hlídači provázky či stužky, které má na těle. Jeden z hráčů si zaváže oči a postaví se doprostřed místnosti nebo volné plochy. Na různá místa na těle mu připevníme tak půl metru dlouhé provázky. Měly by být napevno, aby samy nepadaly, ale zase aby se lehkým tahem bez problémů daly vytáhnout. Úkolem slepého je ochránit provázky. Pokud se slepý někoho ze soutěžících dotkne, soutěžící vypadává.

Pozn. Zde je nutné brát zřetel na bezpečí dětí, to znamená odstranit z dosahu nábytek, o který by se mohli zranit, neboť hra je velmi vtáhne a v „zápalu boje“ by mohlo snadno dojít k úrazu.

6. SVĚDEK

Cíl: Naučit se, jak se chovat v situaci, ze které by mohla vyplynout svědecká povinnost.

Pomůcky: Obrázek „Svědka“, papíry, tužky, podložky.

Úkol: Předem se zvolí 1 – 2 svědci ze skupiny, těm se na 10 vteřin ukáže obrázek. Ostatní ze skupiny jsou vyšetřovatelé, ptají se a zapisují si svědkovu výpověď.

Diskuse: Proč je důležité svědčit, jak se v této situaci zachovat (důležité body, co dělat, pokud se dostaneme do role svědka (zavolat policii; sepsat, co jsme viděli; nevzdalovat se z místa a počkat na příjezd policie; nemluvit s ostatními svědky kvůli vzájemnému ovlivňování).

7. ZÁVĚREČNÁ REFLEXE – KOPEC

Na flipchart naznačíme kopec. Každý ze skupiny se postupně nakreslí na kopci podle toho jak se dnes v programu cítil. své umístění na kopci odůvodní.

6.6 Celkové zhodnocení

6.6.1 Z pohledu poskytovatele programu

Hodnocení efektivity programu

Poskytovatel programu hodnotí efektivitu dvěma způsoby. Prvním je v rámci průběžné reflexe klientů a lektorů, které jsou získávány vždy na závěr každé lekce. Klienti mají možnost ovlivnit probíraná témata vlastními návrhy. Lektorský tým je v průběhu programu v pravidelném kontaktu (osobně, formou distribuce zápisů o průběhu lekcí). Výstupem průběžného jsou: rekapitulace docházky, míra zapojení jednotlivých klientů, výkony lektorů, úroveň společné spolupráce.

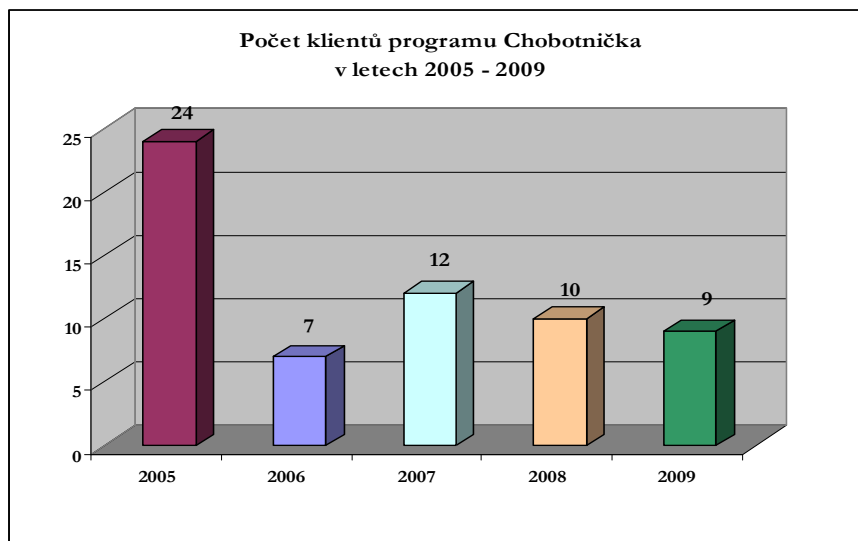
Závěrečné hodnocení se provádí na závěr každého programu. Jsou sepsány závěrečné zprávy o klientech (o jejich chování v programu, zhodnocení projevených a získaných sociálních a komunikačních dovedností). Občanské sdružení bohužel nemá možnost získat zpětnou vazbu ohledně dalšího vývoje dětí, neboť nemá přístup k informacím z pedagogicko-psychologické poradny, od kurátorů pro mládež nebo od výchovných poradců. V tomto ohledu tedy nelze efektivitu programu dále hodnotit. Jiné je to v Kralupech nad Vltavou v rámci Paprsku, kdy výběr klientů provádí přímo kurátorka pro mládež, která je zároveň lektorkou programu a má tedy možnost sledovat další osudy svých klientů. Proto je zásadním výstupem závěrečného hodnocení počet klientů, kteří absolvovali program úspěšně (splnili požadovanou docházku 70 %); počet klientů, kteří absolvovali (program dochodili, ale nesplnili potřebnou docházku); počet klientů, kteří program předčasně ukončili nebo ho vůbec nezačali (jak je uvedeno v tabulce č. 1). Z této tabulky je patrné, že cca 68 % z celkového počtu zařazených klientů program úspěšně dokončilo, dokončilo 13 % a předčasně ukončilo nebo nezačalo 19 %.

ROK	počet podepsaných dohod	úspěšně dokončilo	dokončilo	předčasně ukončilo nebo nezačalo
2005	24	16	4	4
2006	7	4	2	1
2007	12	7	1	4
2008	10	10	0	0
2009	9	5	1	3
cekem	62	42	8	12

Tabulka č. 1: Přehled zařazených klientů a úspěšnost dokončení programu.

Zdroj: Interní materiály občanského sdružení Lepší život.

Dle grafu č. 1 zjistíme celkový počet dětí, které byly zařazeny (tedy byla uzavřena dohoda o účasti) do programu Chobotnička v letech 2005 až 2009. Jedná se o 62 dětí, z toho 51 chlapců a 11 dívek. Nejčastější věkové zastoupení je 14 let, poté děti ve věku 12 a 13.



Graf č. 1: Počet klientů programu Chobotnička v letech 2005 – 2009

Úspěchy programu

Na Mělníku se podařilo vytvořit program, který funguje již pět let a po celou dobu se občanské sdružení snaží o prezentaci své činnosti, aby se dostalo do povědomí veřejnosti. Chobotnička se zaměřuje na děti, které mají výchovné problémy či jsou ohroženy sociálně negativními jevy. Jedná se o jediný program tohoto charakteru v mělnickém regionu. Současně se podařilo jeho působnost rozšířit do dalšího města okresu Mělník, do Kralup nad Vltavou. Zde je Chobotnička realizována Městským úřadem Kralupy nad Vltavou pod názvem Paprsek.

Občanským sdružením bylo realizováno a dokončeno pět běhů, kterých se účastnilo celkem 62 dětí. V říjnu 2010 byl zahájen již šestý běh, a to se sedmi dětmi. Jak již bylo uvedeno, ne všichni klienti zapojení do programu jej také dokončili, přesto lze však konečnou úspěšnost z pohledu sdružení charakterizovat jako poměrně vysokou. Všechny účastníky, kteří se pravidelně zapojili do programu, se podařilo včlenit do aktivit a nebyla zaznamenána žádná závažnější porušení stanovených pravidel. Pokud k jejich nedodržení došlo (překřikování, hrubé výrazy, nedochvilnost aj.), bylo vše řešeno přímo na místě, dostačující bylo pouhé upozornění.

Realizační tým v programu zúročil mnohaleté působení v oblasti sociální výchovy a osobní regionální kontakty s kurátory pro mládež, s pracovníky Probační a mediační služby, s výchovnými poradci škol a s vedoucí psycholožkou pedagogicko-psychologické poradny.

Zásluhou kvalitní počáteční evaluace, díky využití vlastních zkušeností z předchozích let a v neposlední řadě zásluhou stálého sebevzdělávání se realizátorům podařilo zajistit komplexní program v souladu s aktuálními poznatky a trendy oboru. Podařilo se tak provést děti programem, který má ambice pozitivně přispět k jejich psychosociálnímu rozvoji. Zhodnocení stanovených cílů probíhá jak je uvedeno výše viz „Hodnocení efektivity programu“. Lze však obecně říci, že se vždy podařilo vytvořit aktivní skupinu, která bez problémů kooperativně pracovala na úkolech. Zároveň se postupně projevuje zlepšení v oblasti komunikace, které je zřejmě dáno získáním větší jistoty v rámci skupiny i v komunikaci směrem k lektorům. Smyslem programu je kromě jiného získat korektivní zkušenost, zažít pocit úspěchu v rámci kolektivu, na což je brán velký zřetel a jsou tedy podporovány u jednotlivých dětí ty dovednosti, ve kterých vynikají. OS také nabízí dětem, které program Chobotnička úspěšně dokončí, účast na letní pobytové akci. To umožňuje lektorům další příležitost s dětmi pracovat a navázat s nimi velmi dobré vztahy. Děti mohou kontaktovat lektory i po skončení programu, což se již v několika případech také stalo.

Problémy programu

V poslední době se OS potýká především s problematikou poklesu zájmu rodičů o řešení výchovných problémů dětí, s jejich tendencí vytěsnit potíže a neochotou investovat vlastní čas a úsilí na jejich odstraňování, což způsobuje problémy s naplňováním kapacity programu. Pro řadu dětí, pro které jsou projektem realizované programy připraveny a pro něž by byly přínosné, jsou tudíž nedostupné. Jak již bylo uvedeno výše, účast na programu je zcela dobrovolná a se zařazením dítěte musí souhlasit zákonný zástupce. To znamená, že i když je rodič osloven pedagogicko-psychologickou poradnou nebo kurátorem pro mládež, je to vždy na zvážení rodičů. Výhodiskem se jeví pokračovat v úsilí informovat veřejnost a přesvědčit je o efektivitě programu.

Nezájem rodičů se poté může projevat i do absencí dítěte, které do programu zařazeno bylo. Pokud je účast dítěte doporučena některou z již zmiňovaných institucí, je o tom neprodleně vyrozuměna. Ani tento krok však nemusí mít efekt. I z tohoto důvodu bylo ze strany sdružení přistoupeno k tomu, že před samotným zahájením programu je svolána schůzka s rodiči⁴¹, kde jsou seznámeni s tím, že je třeba s OS komunikovat a všechny absence předem omlouvat.

⁴¹ V roce 2008, kdy byla schůzka s rodiči realizována poprvé, jsme zaznamenali výbornou docházku. Všechny děti program absolvovaly úspěšně a získaly tak osvědčení. Tento fakt do značné míry OS přisuzuje především angažovanosti zákonných zástupců v řešení výchovných problémů svých dětí. V dalším roce se bohužel situace již neopakovala, což může být dáno i specifickým cílovým skupinám, kdy se jednalo o děti z rodin sociálně slabých, kteří jsou obyvateli azylového domu.

V pravidlech programu je stanoveno, že pro úspěšné absolvování musí být dodržena 70% docházka. Absence musí být vždy řádně omluvené, neomluvené absence jsou nepřipustné. Pokud klient řádně docházel, byl aktivní, dobře po celou dobu spolupracoval, není neomluvená absence důvodem k vyloučení z programu. Je mu umožněno ho dokončit a je-li neomluvená nepřítomnost ojedinělá nebo omluvena následně, není striktně dané, že by neobdržel osvědčení o absolvování. I v případě, kdy je překročen limit absencí, klient může nadále docházet a Chobotničku dokončit, ačkoliv na závěr získá pouze potvrzení o absolvování. Všechny tyto skutečnosti jsou uvedeny v závěrečné zprávě.

Jedním z problémů, se kterým se naštěstí nesetkáváme příliš často, je přístup některých výchovných poradců fungujících při základních školách, ale i rodičů, kteří prezentují Chobotničku jako program, který je „naučí se chovat“ a v některých případech ho používají jako hrozbu nebo trest. Děti pak přicházejí s notnou dávkou nedůvěry, což lektorům v jejich práci příliš nepomáhá. Děti nejsou motivované k práci a stojí to velké úsilí, aby děti pochopily, že smyslem opravdu není je převychovávat a kázat jim jak se správně chovat. Nezbyvá než se snažit zvyšovat informovanost výchovných poradců, více zapojovat rodiče a motivovat je k většímu zájmu o průběh programu. Je třeba na program připravovat nejen klienty, ale i jejich zákonné zástupce.

6.6.2 Hodnocení z pohledu klientů

Hodnocení ze strany klientů probíhá především formou závěrečné reflexe, na konci každého setkání. Do obsahu lekcí mohou děti zasahovat vlastními návrhy. Po celý průběh programu je na viditelném místě umístěna krabička na návrhy, nápady či připomínky. Hodnotit lze i z pohledu zapojení se dětí do jednotlivých aktivit a v pravidelné docházce. Na závěrečném setkání není provedena žádná zkouška ověřování znalostí formou testu apod., rekapituluje se program (diskuse o tom jaká témata se probírala, jaké aktivity si děti pamatují, co je nejvíce zaujalo aj.), společně se hodnotí dodržování stanovených pravidel v průběhu programu (co se nám dařilo a kde jsme měli rezervy) a vracíme se k očekáváním a obavám (zda se naplnily).

Lektoři na samotném závěru programu žádají děti o zpětnou vazbu o průběhu programu. Děti vyplňují anonymně dotazník, ve kterém známkují jednotlivá kritéria a známku opatřují komentářem (ten bývá většinou velmi stručný). Kritéria hodnocení se týkají jak programu, tak sebereflexe svého působení v něm:

- obsah programu (komentáře dětí: „*program byl super*“ „*některé téma nebylo příliš zajímavé*“ „*někdy mě to bavilo, někdy ne*“ „*celkem zajímavá témata a hry*“),
- přístup lektorů (komentáře: „*lektori se chovali úplně výborně, naučili nás nové věci a hlavně všechno vysvětlili*“ „*jsou dobří, v pohodě*“ „*přístup lektorů byl dobrý, jsou přátelští a ochotní*“),
- přínos pro Vás (komentáře: „*něco jsem věděl a něco nového jsem se dozvěděl*“ „*poučení pro mě, nové informace*“ „*věčinu jsem tak nějak věděl, takže mi to moc nedalo*“ „*program mi pomoh zlepšit se v životě*“),
- míra Vašeho zapojení (komentáře: „*myslím, že to se mou nebylo tak zlý*“ „*moc jsem se nezapojoval, radši jsem poslouchal*“ „*šlo to, jak kdy*“),
- celková spokojenost (komentáře: „*šlo to*“ „*moc pěkný*“ „*nebylo to tady špatný*“ „*pohoda, jen kdyby to nebylo v pátek*“ „*byla zábava, setkal jsem se s novým kolektivem, bylo to fajn*“).

6.7 Budoucnost programu Chobotnička

Program Chobotnička – šance pro děti je registrovanou sociální službou a její realizace je v mělnickém regionu žádoucí, neboť se jedná o komplexnější preventivní péči o děti s výchovnými problémy. Je však do značné míry ovlivněna získáním finančních prostředků, především z důvodu úhrady nájemného prostor sdružení, platbu povinného pojištění odpovědnosti za škody způsobené poskytováním sociální služby, platba za vedení účetnictví aj. Lektorskou činnost lze provádět na bázi dobrovolnosti, tedy i bez finančního ohodnocení. Na jaře 2011 se chystá zahájení dalšího běhu, a to na základě poptávky ze strany mělnické kurátorky pro mládež i pedagogicko-psychologické poradny.

O změně struktury programu se prozatím neuvažuje, v této podobě se osvědčil. Lekce jsou průběžně přizpůsobovány a obměňovány podle potřeb dané skupiny. Prospěšné by bylo jeho rozšíření na patnáct lekcí s ohledem na navázání užšího kontaktu s dětmi. Snahou do budoucna bude především více zapojit zákonné zástupce a motivovat je k většímu zájmu o průběh programu a zapojení jejich dětí v něm. V rámci pravidelných schůzí sdružení byla nastolena otázka vytvoření programu, ve kterém by bylo možné pracovat s dětmi, ale i s jejich rodiči, neboť významný podíl na vzniku problémových projevů v chování dětí má vliv právě nestabilní rodinné prostředí či nevhodné výchovné styly. Bohužel ochota ze strany rodičů přiznat svou odpovědnost a podílet se na řešení výchovných problémů svých dětí je poměrně malá.

Jako pozitivní hodnotíme navázání spolupráce se Službami prevence města Mělník, pro který byla zrealizována Chobotnička v roce 2009 a v říjnu letošního roku byl zahájen další běh, kterého se účastní celkem 7 dětí. V současné době probíhá jednání s touto institucí o navázání trvalejší

spolupráce (resp. do roku 2013), sdružení by každý rok zorganizovalo a uskutečnilo Chobotničku, kterou by financovalo ze svých prostředků přímo Služby prevence města Mělník. To však závisí na získání dotace z Individuálního projektu – Základní síť sociálních služeb ve Středočeském kraji (z Evropského sociálního fondu).

Nedílnou součástí činnosti sdružení, je jeho zviditelňování a snaha pronikat do podvědomí místních institucí i veřejnosti. OS má zprovozněny internetové stránky, dále se prezentuje v katalogu sociálních služeb a angažuje se v komunitním plánování města Mělník. Svou činnost propaguje pomocí distribuce informačních letáků (do základních škol, státních i nestátních institucí), ale i díky uveřejňování článků v místním tisku (týdeník Mělnicko, Mělnický deník nebo Mělnická radnice). OS organizuje také dny otevřených dveří, kam jsou pozváni zástupci dotčených institucí, ale i široká veřejnost. V listopadu tohoto roku se sdružení prezentuje na výstavě poskytovatelů sociálních služeb, která se koná v radnici města Mělník.

6.8 Kazuistiky klientů

Stanovení cíle

Základním cílem, předložených kazuistik, je především ověřit, zda program Chobotnička je schopen naplnit své základní cíle. Jedná se především o osobnostní rozvoj dítěte, o rozšiřování jeho sociálních dovedností a znalostí. Zároveň by měl program nabízet korektivní zkušenost klientům, a to díky pozitivnímu uplatnění v novém kolektivu. Tento rozvoj má umožnit žádoucí změny v chování dětí a eliminovat tak vážnější výchovné problémy, tedy plnit funkci sekundární prevence.

Volba metod výzkumu

Jako základní metoda byla zvolena **analýza spisové dokumentace**. Výchozím materiálem byla dokumentace poskytnutá sociální kurátorkou pro mládež z Městského úřadu Mělník, ze které jsou čerpány základní informace o klientech (jejich rodinná situace, působení ve škole, vyjádření pedagogicko-psychologické poradny apod.) a dále pak další vývoj klienta po skončení programu Chobotnička, z něhož lze usuzovat, zda se program podílel na změně v chování dítěte (tedy, zda i po skončení programu nadále přetrvávaly problémy, kvůli kterým byl do programu zařazen). V kazuistikách se vychází z klientovy anamnézy a vyjádření institucí, které s ním doposud pracovaly.

Další metodou je zúčastněné **pozorování**, které probíhá přímou formou, to znamená, že dochází k přímé účasti v čase průběhu zkoumaného jevu, neboť se na realizaci programu Chobotnička podílím jako lektor. Pozorování má charakter nestrukturovaný, nejsou tedy předem stanoveny jevy, které jsou předmětem našeho pozorování.

Výzkumný vzorek

Základním kritériem pro výběr výzkumného vzorku byla účast klienta v programu Chobotnička. Dalším měřítkem bylo jeho úspěšné dokončení programu ve smyslu splnění požadované docházky a pravidel. Vzhledem k tomu, že bylo nutné pracovat i se spisovou dokumentací klientů, byl výběr zúžen na ty, kteří jsou v současné době v evidenci sociální kurátorky pro mládež. Následná volba byla náhodná. Jména jednotlivých klientů byla z důvodu ochrany osobních údajů změněna

6.8.1 Kazuistika I.

Roman, 14 let: se dostal do kontaktu s kurátorkou pro mládež, když byl přistižen v nákupním centru při krádeži zboží v hodnotě 160 Kč, čímž se dopustil přestupku. Po necelém půl roce byl však obviněn pro šíření poplašné zprávy poté, co zavolal na tísňovou linku 112, že je na základní škole umístěna bomba. Tím spáchal čin jinak trestný a byl mu uložen dohled probačního úředníka. V situaci, kdy byl Roman konfrontován s vlastním chováním, své zavinění připouštěl a uvědomoval si závažnost svého jednání, sliboval nápravu. Za těchto okolností mu byla nabídnuta možnost účasti na programu Chobotnička – šance pro děti, Roman i jeho matka nabídku bez rozmýšlení přijali. Do programu byl Roman zařazen 23.09.2005, tedy asi měsíc po spáchání činu jinak trestného.

Romanova rodinná situace: Roman žije v úplné rodině se svými rodiči a dvěma bratry. Třetí, nejstarší bratr již v primární rodině nežije. Rodina obývá byt 3+1, kde Roman sdílí pokoj se svými bratry. Oba rodiče jsou zaměstnaní, otec jako bezpečnostní technik, matka je zdravotní sestra. Rodinný model je spíše matriarchální, otec do výchovy příliš nezasahuje. Roman sdělil, že se chce co nejdříve osamostatnit, neboť rodinnou atmosféru nevnímá zrovna jako povzbuzující, cítí uje nedostatek autonomie.

Škola: Roman v době zařazení do programu Chobotnička navštěvoval 7. třídu, kterou opakoval. Školní prospěch byl velmi slabý. Romanovi byla opakovaně udělena třídní důtka za nerespektování školního řádu, především ve formě opozičního chování vůči učitelskému sboru a vyvolávání konfliktů mezi spolužáky, provokace, vulgární vyjadřování. Zároveň se začaly

objevovat časté absence. Rodiče ráno odešli do práce a Roman buď do školy nešel vůbec, někdy třeba až na třetí hodinu. Matka zpočátku absence omlouvala, později se však obrátila na sociální kurátorku, se kterou bylo domluveno, že je nutné, aby si Roman nesl následky svého chování sám.

Pedagogicko-psychologická poradna: Ze zprávy PPP vyplývá, že úroveň slovního porozumění je u Romana nízká. V jeho osobnostních charakteristikách převládá extrovertní zaměření s velmi labilní emotivitou, což se projevuje zvýšenou nervozitou, dráždivostí i vnitřní emoční zranitelností. Projevuje se oslabená vůle, nedostatečná motivace, ukvapenost, povrchnost, nedůslednost. Roman se špatně přizpůsobuje vnějšímu světu i výchovným požadavkům, chybí mu náhled na své jednání.

Volný čas a záliby: Roman nemá vyhraněné zájmy. Volný čas tráví u počítače, na kterém hraje hry, nebo sleduje televizi. Případně tráví čas ve společnosti kamarádů.

Reflexe účasti Romana v programu Chobotnička: Roman se na počátku programu ve skupině příliš neprojevoval, dění ve skupině spíše sledoval, chránil si svůj osobní prostor, zřídka kdy navazoval s ostatními oční kontakt, nikdy nebyl iniciátorem komunikace, zprvu odpovídal pouze na vyzvání. Od prvního kontaktu s lektory působil odtažitě, nepřístupně, odmítal je respektovat jako autoritu. Po poradě lektorského týmu byla stanovena následná strategie: Romanovi se činnosti uzpůsobí tak, aby byl nucen k větší aktivitě a zároveň prožil úspěch při činnostech, čímž se postupně odbourá pocit nejistoty, byla navozena důvěra k lektorům i k ostatním ve skupině a on sám neměl potřebu být tolik uzavřený a jeho komunikace byla spontánnější.

V průběhu setkávání se osvědčila forma komunikace nedirektivní formou. Byl často podněcován k vyjádření zpětné vazby, např. jestli rozumí zadání dané aktivity, byl kladen důraz na jeho reflexi jednotlivých činností. Dostával možnost a prostor k vyjádření vlastních návrhů a podnětů na změnu činností (především v situacích, kdy aktivitu předem zavrhl). Roman tuto možnost začal přijímat pozitivně a v několika případech aktivity doplnil o vlastní nápad. Současně byl vystaven situaci, kdy okamžitě dostal zpětnou vazbu od skupiny, zda je tento nápad dobrý či nikoliv.

Bylo patrné, že Roman velmi dobře reaguje na pochvalu, proto dále bylo s tímto pracováno. Na kritiku nejdříve reagoval velmi ostře, nebyl prakticky kritice přístupný. Pokud by nedošlo

ke změně způsobu vyjádření kritiky Romanova chování či aktivity, velmi brzy by došlo ke konfliktu. To bylo prokazatelné např. v jeho reakcích (především ve formě slovní agrese) vůči jednotlivcům ve skupině, pokud s ním někdo rezolutně nesouhlasil. Ze strany lektorů byl Roman veden spíše k sebekritice, a to za pomoci sebereflexe svého chování či zapojení do programu.

Při prvním setkání byla ve spolupráci lektorů a členy skupiny vytvořena pravidla, se kterými Roman sice souhlasil, ale při dalších setkáních měl problém s jejich dodržováním. Zejména s dodržováním pravidla slušného chování měl dlouho problémy. Velmi často reagoval na lektory i ostatní účastníky programu podrážděně, uchyloval se k vulgarismům, nectil soukromí ostatních a měl tendenci ostatní ve skupině provokovat. Na jejich reakce pak sám nepřiměřeně reagoval, především slovní agresí. Sám se do aktivit nezapojoval, ale když se podařilo jeho ostych překonat a do činností ho více zapojit, v důsledku nabytí určité sebejistoty začal chování a práci ostatních kritizovat, při kritice útočil přímo na jejich osobu. Do určité míry byla skupina sama schopna tyto projevy korigovat. Ze strany lektorů byla situace řešena tak, že byly do programu zařazeny aktivity zaměřené na vlastní prožitek. Roman v modelové situaci prožil následky vlastního chování, čímž si uvědomil, co cítí ostatní, když je slovně napadá. Projevy se sice zmírnily, ale nepodařilo se je zcela eliminovat.

Romanovo porušování pravidel nebylo omezeno jen na samotná pravidla programu, ale ve snaze dosáhnout potřebného výsledku v některých aktivitách, byl ochoten porušit regule a podvádět.

Lektory byly tyto problémy rozklíčovány jako důsledek pocitu nedostačivosti, nízkého sebehodnocení a potřeba pozornosti ze strany lektorů i skupiny. Z tohoto důvodu byl Roman podněcován k aktivitám, ve kterým měl možnost vyniknout (např. Roman byl velmi manuálně zručný). U Romana se osvědčila jako nejúspěšnější, metoda vlastního prožitku. Prožití zpětné vazby jeho chování v modelových situacích, pro něj bylo snáze uchopitelné. Pouhému slovnímu vyjádření neporozuměl, což se do značné míry odvíjí od jeho intelektových schopností.

Zpráva o účasti klienta v programu Chobotnička – šance pro děti

Roman byl do kurátorského programu Chobotnička zařazen na základě písemné dohody ze dne 12.09.2005. Proběhlo deset setkání v termínu 23.09.2005 až 02.12.2005, přičemž Roman se programu zúčastnil osmkrát. Jedna absence byla omluvena telefonicky matkou. Druhá absence již omluvena nebyla. Na počátku prvního setkání se na program byla podívat a informovat Romanova matka.

Roman se při programu ve skupině zpočátku příliš neprojevoval. Aktivní byl zejména před začátkem programu nebo během přestávek. Při samotném programu se často bavil s ostatními kluky a na upozornění lektorů reagoval podrážděně. Roman negativně reaguje na příkazy, vše musí probíhat na přátelské bázi. Jsou-li zachovány tyto podmínky, je schopen své chování korigovat.

Pokud ho zaujala aktivita, plnil úkoly a snažil se spolupracovat a aktivně se zapojovat do debaty. Nebylo tomu tak ale pokaždé.

Velmi často měl Roman tendence při programu překračovat hranice, provokovat, pošťuchovat se s ostatními, někdy do nich dokonce kopat nebo jim nadávat. Tyto tendence se postupně podařilo částečně eliminovat, ale je potřeba tento problém dále řešit. Roman má problém se sebekontrolou a respektováním autority. Neumí nebo spíše nechce hrát podle pravidel. Byl na to dokonce upozorněn ostatními účastníky programu (kluky), kterým vadilo, že podvádí.

Roman program Chobotnička - šance pro děti absolvoval úspěšně a bylo mu vydáno osvědčení.

*Lektorský tým programu Chobotnička – šance pro děti
12.12.2005*

Další vývoj po skončení programu: Roman po dokončení základní školy nastoupil do učebního oboru kuchař, kde byl na internátě. Ve škole byl spokojený, zvolený obor ho bavil, zejména praxe. Zpočátku se neobjevily problémy s docházkou. Pravidelně docházel na středisko PMS a docházel na ambulantní konzultace ve Středisku výchovné péče Slaný. Následně došlo k zrušení uloženého dohledu nad nezletilým, neboť uplynula doba, na kterou byl ustanoven. Po nějaké době se však začaly opět objevovat neomluvené absence, především na praxi. Roman při jednání s kurátorkou uvedl, že se nepohodl s mistrem (měl pocit, že mu mistr zadává pouze podřadné práce, které ho vůbec nebaví). Tato situace byla řešena ve spolupráci se školou (došlo ke změně místa výkonu praxe) a tyto tendence se podařilo eliminovat. Romanovi se zdařilo dokončit učební obor a v současné době je zaměstnán ve svém oboru.

6.8.2 Kazuistika II.

Jan, 12 let: První kontakt s kurátorkou pro mládež byl vyvolán základní školou, která ji požádala o účast na výchovné komisi z důvodu dlouhodobých výchovných problémů, neplnění školních povinností a nepozornost v hodinách. Zde bylo doporučeno vyšetření pedagogicko-psychologické poradny. V témže roce spáchal Jan čin jinak trestný, řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění. Konkrétně řídil motocykl, kterým způsobil dopravní nehodu na železničním přejezdu, na který vjel se spolujezdcem i přes světelné výstražné znamení. Když zaslechl výstražné zvukové znamení lokomotivy, seskočil z motocyklu stranou mimo železniční přejezd. Škoda vznikla především na motocyklu, vlak byl poškozen minimálně.

V době, kdy ještě neproběhlo soudní přelíčení v této věci, byla sociální kurátorkou nabídnuta možnost účasti v programu Chobotnička. Matka i Jan byli seznámeni s tím, že zařazení do programu by mohlo mít pozitivní vliv při rozhodování soudu. Matka nakonec souhlasila. Jan tedy od října 2008 začal pravidelně docházet do programu.

Janova rodinná situace: Jan žije společně se svými rodiči a zletilou sestrou v bytě 2+1 panelového bytu. Otec je osoba samostatně výdělečně činná, matka je zaměstnána jako dělnice. Matka je ve výchově poměrně důsledná, přiměřeně direktivní. Otec je velmi tolerantní, výrazně nedůsledný (např. syn je od matky pokárán za výchovné problémy ve škole a otec mu následně na procházce koupí drahou stavebnici), z otcova pohledu je chování Jana bezproblémové, jeho kázeňské přestupky přehlíží, syna ospravedlňuje. Matka pracuje na směny, není tedy schopna neustále kontrolovat, zda jsou jí udělené tresty dodržovány, když není v domácnosti přítomna. Z odborných zpráv vyplývá, že převažující výchovný styl je v rodině hyperprotektivní.

Škola: Jak bylo uvedeno výše, Jan měl ve škole mnohé kázeňské problémy, porušování školního řádu a ubližování spolužáků (děti ve škole provokuje a snaží se neustále vyvolávat konflikty). Jeho školní prospěch je podprůměrný. V páté třídě se stal obětí šikany ze strany spolužáků z vyšších ročníků, věc vyvrcholila fyzickým napadením. Celá událost byla řešena přes Středisko výchovné péče Slaný, která společně se školou realizovala potřebná opatření.

Volný čas a zábava: Jana baví zejména fotbal a florbal, jízda na kole a jiné sporty (žádný ze sportů však neprovozuje v rámci nějakého sportovního klubu). Rád také hraje hry na počítači a sleduje televizi.

Pedagogicko-psychologická poradna: U Jana se projevují rysy negativistického přístupu k požadavkům, při práci odbíhá od tématu, stěžuje si na nudu. Janovi schází uvědomění si nevhodnosti svého chování, konfliktní situace má tendenci řešit agresivitou. Jan sám sdělil, že se ho spolužáci ve škole bojí, protože má sílu. Rád je provokuje a využívá své převahy vůči nim. V osobnostních rysech převládá zatvrzelost, ztížená přizpůsobivost vnějším vlivům, lhostejnost k druhým s abstinencí pocitu provinění a schopnosti vcítění se. Co se kognitivních schopností týče, pohybují se v pásmu zjevného podprůměru, s mírnou převahou verbální složky.

Reflexe účasti Jana v programu Chobotnička: Honza se v počátcích programu choval velmi tiše a nejistě. Lektory byl vnímán jako nesmělý a neprůbojný, což bylo z jejich strany připisováno jeho sníženému sebehodnocení. Honza velmi dobře reagoval na pozitivní

hodnocení, které pro něj bylo motivací pro větší nasazení v další práci. K lektorům se choval velmi slušně, zdvořile a přátelsky. O přestávkách dokonce s nimi vyhledával kontakt za účelem rozhovoru. Zároveň respektoval jejich autoritu. Pokud např. vyrušoval a tím porušoval pravidla programu, na upozornění lektora okamžitě reagoval zklidněním svého chování. Některá abstraktní pravidla programu musela být Honzovi důkladněji vysvětlena, neboť nebyl příliš schopen posoudit samostatně, které jednání je a není správné. V jednom případě, kdy se prokazatelně dopustil mírného přestupku, se však raději kryl lží. Když byl ze lži usvědčen, reagoval pláčem. U lektorů vyvstala otázka, zda Honzovo chování není čistě účelové (tedy ve smyslu dosažení určitých „výhod“). I z tohoto důvodu byl důsledně veden k sebereflexi, jejíž snahou bylo především uvědomit si a posilovat pocit odpovědnosti za své jednání.

Do skupinových činností se Honza začleňoval jen s průměrným zájmem a aktivitou. Stále zůstával spíše v pasivní roli, raději se nechal vést dominantnějšími členy skupiny. Někdy se dokonce sám práce ve skupině vzdal a jen přihlížel. Z tohoto důvodu byl Honza zařazován do malých skupin s dětmi, které se většinou neprosazují a nechávají se vést dominantnějšími členy skupiny). Skupina tak byla nucena zapojit všechny členy, aby byla schopna dosáhnout požadovaného cíle. Pro Honzu to byla možnost prosadit se a zároveň, při dosažení výsledku, zažít úspěch.

Honza se projevil jako klidný, soustředěný kluk, uzavřený do sebe. Při skupinových diskusích se sám neprosazoval, odpovídal jen pokud byl přímo osloven. Pak odpověděl pouze na to, co byl tázán a dál informace nerozváděl. Důsledně se tedy dbalo na to, aby měl Jan vždy vymezen prostor k vyjádření a zároveň dostatek času rozmyslet si, co chce říci. Vždy, když překročil své hranice uzavřenosti a do diskuse přispěl svým postřehem, byl ze strany lektorů povzbuzován pozitivní zpětnou vazbou (s ohledem na možné Honzovo nízké sebehodnocení). Vzhledem k tomu, že ve skupině Honza navázal s ostatními dobré, nekonfliktní vztahy, nepředpokládalo se, že by to mohlo vycházet z nedostatečného pocitu bezpečí ve skupině. Nehledě na skutečnost, že Honza mimo formální aktivity, byl i iniciátorem vyrušování.

U Jana se ukázalo jako důležité posilování kladného sebehodnocení. Zároveň mu poskytnout zpětnou vazbu v tom ohledu, že jeho zapojení do aktivit, diskusí apod. je pro ostatní přínosem. I když se něco zrovna nemusí povést, neznamená to nutně selhání.

Zpráva o účasti klienta v programu Chobotnička – šance pro děti

Jan byl do programu Chobotnička zařazen na základě písemné dohody. Proběhlo deset setkání v termínu 31.10.2008 až 16.01.2009, přičemž Jan se programu zúčastnil devětkrát. V případě jedné absence byl řádně omluven.

Jan ve skupině patřil k pasivnějším členům. V prvních lekcích jsme ho vnímali jako tichého, nesmělého. V průběhu programu se trochu otkal, což s sebou přineslo spíše větší vyrušování než aktivnější zapojení do skupinové práce. Na druhé straně, pokud se Jan začal snažit, bylo patrné, že dobře přemýšlí a že by mohl být pro skupinu přínosem. Během programu nenastal s Janem žádný výraznější problém, komunikace s ním byla vždy bezproblémová.

Do diskusí se většinou zapojoval až na přímé vyzvání a i tehdy měl někdy potíže něco vymyslet. Zdálo se nám, že v jeho případě jde spíše o nesmělost, možná nesoustředěnost (občas opravdu nevěděl, o čem se právě mluví) než o to, že by opravdu neměl nápady.

Při skupinové práci v menších skupinkách byl Jan aktivnější, ovšem často se nechal „řídit“ dominantnějšími chlapci z programu. Během našich setkání se ve skupině dobře aklimatizoval a dokázal navázat dobré vztahy s ostatními členy skupiny.

U Jana jsme neměli žádný problém s dodržováním pravidel programu.

Jan program Chobotnička- šance pro děti absolvoval úspěšně a bylo mu vydáno osvědčení.

*Lektorský tým programu Chobotnička – šance pro děti
16.01.2009*

Další vývoj po skončení programu: Asi měsíc po absolvování Chobotničky bylo prokázáno, že se Jan účastnil šikany proti mladším spolužákům, kteří ho jednoznačně označili za agresora. Krátce poté padl rozsudek za výše uvedené protiprávní jednání, kterým bylo uloženo opatření, a to absolvování pobytu v SVP. Soud dospěl k závěru, že je potřeba na nezletilého působit mimo domácí prostředí, kde je výchova rodičů nejednotná. Z vyjádření školy vyplynulo, že u Jana narůstaly problémy se lhaním a agresivitou. Po ukončení pobytu v SVP zajistili rodiče Janovi psychologickou péči, začal navštěvovat podpůrnou terapeutickou skupinu.

Přes všechna výchovná opatření se Janovo chování začalo dramatickým způsobem zhoršovat. Rodiče uvedli, že je syn začal zcela ignorovat, odchází z domova i přes jejich zákaz. Pokud zasáhnou, vulgárně jim nadává a vyhrožuje jim fyzickým napadením. Následně bylo zjištěno, že zvýšená agresivita může být spojena s užíváním omamných látek. Matka náhodně provedla Janovi test na jejich přítomnost, ten potvrdil výskyt marihuany a sedativ, což potvrdil i opakovaný test. Z těchto důvodů podala kurátorka pro mládež návrh na vydání předběžného opatření a podnět k zahájení nařízení ústavní výchovy. Na základě toho byl umístěn v diagnostickém ústavu a následně do dětského domova se školou s výchovně léčebným režimem.

6.8.3 Kazuistika III.

Kateřina, 13 let: Do programu Chobotnička byla zařazena 13.09.2010, a to na základě doporučení sociální kurátorky pro mládež. Především z důvodu výchovných problémů v rodině, častých absencí ve škole a toulání.

Rodinná situace: Manželství Katčiny rodičů bylo rozvedeno v době, když jí byly tři roky. Důvodem rozvodu byly především žárlivé scény ze strany otce. Rozvod byl doprovázen poměrně bouřlivých chováním otce, který se snažil Kateřinu využívat k tomu, aby s ním její matka setrvala v manželství. Několikrát se stalo, že v podnapilosti matce vyhrožoval, že Katku odveze a nikdy už ji neuvidí. Kateřina byla svěřena do péče matky, otec se zavázal přispívat na výživu. Kateřina se s otcem téměř nevidá, spíše náhodně ho potkává, když je u babičky. Otec řádně neuhrazuje výživné.

Po rozvodu matka vystřídala několik partnerů, což bylo spojeno i s častým stěhováním a tedy i změnou školy. Z jednoho vztahu se narodily dvě děti, z druhého pak nejmladší Alice, které jsou dva roky. V současné době má matka nového přítele, kvůli kterému se odstěhovali z Tábora na Mělník. Poté, co však v pronajatém bytě neplatili řádně nájemné, byla celá rodina ze dne na den vystěhována a z tohoto důvodu v současné době bydlí v azylovém domě pro rodiny s dětmi. Matka je na rodičovské dovolené, její současný přítel je nezaměstnaný (učební obor zedník nedokončil), přivydělává si pouze občasnými brigádami. Rodina je doplácena dávkami v hmotné nouzi.

Kateřina rodinnou situaci vnímá jako konfliktní, často se s matkou hádá, protože pije a především má tendenci péči o děti svěřovat právě jí bez ohledu na její potřeby. Cítí se odstrkovaná a má dojem, že mladší sourozenci jsou preferováni. Citová vazba k matce je však pevná a převážně pozitivní. Se současným přítelem matky si poměrně rozumí.

Škola: Jako nejvíce problematické se ukázala být docházka a Katčina příprava do školy. Škola hlásila časté absence, které, pokud byly matkou omluveny, tak se zpožděním a jejich zněním nebylo příliš důvěryhodné. Současně chodila Kateřina do školy nepřipravená, opakovaně bez základních pomůcek, bez vypracovaného domácího úkolu apod. S matkou bylo o této věci opakovaně jednáno jak ze strany školy, tak s kurátorkou pro mládež. Matka to vysvětlovala nedostatkem finančních prostředků. Kromě jiného z vyjádření školy vyplývá, že Kateřina předpoklady k dobrým prospěchovým výsledkům má. Výchovné problémy většího rozsahu nebyly zaznamenány, autoritu je schopna respektovat a chování je v souladu se školním řádem.

Volný čas a záliby: Katka si ve svém volném čase ráda kreslí (zapojuje se téměř pravidelně do arteterapie, která probíhá v azylovém domě). Baví ji hudba a tanec. Ze sportovních aktivit jí baví míčové hry a plavání. Má pozitivní vztah k přírodě a zvířatům.

Azylový dům: Dle sdělení sociální pracovnice azylového domu je matka Kateřiny spíše submisivní, svému partnerovi se převážně podřizuje. U matky byly řešeny problémy s alkoholem. Sociální pracovnice dále uvedla, že se Kateřina vůči ostatním dětem, které zde žijí, chová velmi manipulativně a má tendenci využívat své nadřazené pozice vůči mladším dětem a především vůči svému mladšímu bratrovi.

Pedagogicko-psychologická poradna: Hodnotová orientace je přiměřená věku. Úroveň intelektového potenciálu se pohybuje v pásmu lehkého podprůměru od populační normy. Z hlediska osobnostního je bez zjevných patologických tendencí. Kateřina se jeví jako spíše společenská a extrovertní bez výrazné emocionální lability a psychických rozlad. V aktuálním prožívání se objevuje touha upoutat na sebe pozornost a zaujmout. Obratně taktizuje, aby předešla neúspěchu. Své potřeby má tendenci prosazovat také „silou“, dominantním postojem. Tendence potlačování negativních emocí, čímž dochází k jejich měštnání a zvyšování napětí či impulsivní a nečekané reakci.

Reflexe Katčiny účasti v programu Chobotnička: Kateřina byla do programu zařazena především z důvodů častých absencí ve škole, toulání a výchovných problémů v rodině. V průběhu programu se však ukázalo, že docházka nebude stěžejním problémem, že je třeba pracovat na jiných oblastech. Kateřina se ve skupině projevovala extrovertně, komunikovala spontánně, otevřeně. Problémem však bylo, že se na sebe snažila neustále strhávat pozornost, což vedlo ke konfliktům ve skupině. Kateřina nebyla ochotna přijmout kritiku a chyby připisovala ostatním. Byla bez náhledu, měla tendenci hodnotit se lépe než odpovídalo realitě. Přijetí vlastní chyby by narušilo její vnímání sama sebe. Negativní hodnocení skupiny vedlo k tomu, že se Kateřina urazila a odmítla dále komunikovat a spolupracovat. Zároveň se její tendence přeceňovat se, projevila i při aktivitách, kdy sama vyžadovala, aby konkrétně pro ni byl úkol ztížen. Následně se však prokázalo, že ho není schopna zvládnout.

Bylo zvoleno Kateřinu neustále vystavovat nutnosti vlastního sebehodnocení a toto pak srovnávat s hodnocením skupiny. Zpočátku byla tato konfrontace doprovázena Katčinou negativní reakcí, ale později reakce téměř odezněla, protože došlo k určitému sladění Katčina sebehodnocení s hodnocením zbytku skupiny. Důvodem byla především skutečnost, že kdyby

tak neučinila, důsledkem by bylo její vyčlenění ze skupiny. Kateřina sice při sebehodnocení nezačala uplatňovat sebekritický pohled, ale její vlastní hodnocení se více přiblížilo skupině.

Dalším častým problémem bylo její strhávání pozornosti na sebe a odmítání aktivit. Vzhledem k extrovertní povaze Katky toto nebylo nikdy zcela odstraněno. Byla dojednána pravidla komunikace, na která byla Kateřina ochotna přistoupit pouze částečně. K těmto pravidlům se však bylo nutné vracet a připomínat, že jsou platná i pro ni. Například jedním z pravidel komunikace ve skupině je, že při diskusích mluví pouze jeden a následně i ostatní dostanou prostor pro vyjádření svého názoru. Katka bez ohledu na ostatní zasahovala do jejich prostoru pro vyjádření, někdy i současně komentovala to, co ostatní říkali.

Její odmítání aktivit bylo prakticky formou upoutání pozornosti. Pokud se její odmítavý postoj k činnostem přehlížel a skupina činnost zahájila, brzy se Kateřina do aktivity sama zapojila. Nakonec opět vystoupila do popředí Katčina potřeba prosazení se ve skupině a proto svůj postoj změnila a zapojila se.

Při práci v menších skupinách docházelo k častému odmítání spolupráce s jejími členy, neboť Kateřina se obávala toho, že ostatní neodvedou práci tak, jak by si ona představovala a tím nedosáhne potřebného výsledku. Na neúspěchu skupiny nebyla ochotna připustit vlastní díl odpovědnosti. Při takových aktivitách, které spolupráci vyžadovaly, byla delegována na Kateřinu odpovědnost za odvedenou práci, čímž Kateřina získala pocit důležitosti. Ve skupině pak prosazovala vlastní nápady a členy skupiny při práci začala „komandovat“. Z čehož vyplývá další z problémů, kterým byla nezdravá soutěživost. Kateřina byla několikrát upozorněna na to, že pokud nebude hrát podle pravidel, nebude se zúčastňovat této aktivity, což pro ni opět znamenalo „nemít možnost vyniknout“.

První schůzky byl problém s Kateřinou cokoliv řešit, nebyla přístupná jakékoli změně. Nicméně později byla Kateřina sdílnější, zejména díky změně způsobu jejího sebehodnocení ovlivněného reakcemi skupiny. Na závěr programu již byla Kateřina kritice více otevřená, vytyčovala si dosažitelné cíle. Nicméně bylo by potřeba v setkávání pokračovat a intenzivně s těmito tendencemi pracovat.

Zpráva o účasti klienta v programu Chobotnička – šance pro děti

Kateřina byla do programu Chobotnička zařazena na základě písemné dohody. Proběhlo deset setkání v termínu 13.10.2009 až 15.12.2009, přičemž Kateřina se zúčastnila devětkrát. Jedna absence byla řádně omluvena.

Katka se ve skupině účastníků řadila k nejaktivnějším ale zároveň nejproblémovějším členům. Katka se neustále snažila strhávat pozornost na sebe, být středem pozornosti, její projevy působily afektovaně.

Zpočátku dobře spolupracovala a ochotně plnila náplň programu. Je chápavá, pohotová a komunikativní. Později však mnoho aktivit předem odmítala a snažila se navrhnout hry, které by jí samotnou bavily více. Opakovaně se u Katky projevila tendence přeceňovat se. Sama vyžadovala „těžší“ zadání úkolu než měli ostatní a následně se prokázalo, že není schopna ho zvládnout.

Během programu byla konfliktní, otevřeně protestovala být s některými dětmi ve skupině. Měla tendenci ostatní neustále „komandovat“ slovně napadat a shazovat je, v některých případech byla velmi netaktní. Byla také upozorněna, že tím porušuje pravidla skupiny.

Při skupinové práci se u Katky projevila nezdravá soutěživost, okřikovala děti a soustředila se na to, aby vše měla první hotové bez ohledu na ostatní, vždy muselo být při práci po jejím. Několikrát se stalo, že nedávala pozor a nepochopila úkol. V tom případě nedokázala připustit vlastní chybu a urazila se. I drobný neúspěch jí dokázal odradit od další práce.

Kateřina by měla zmírnit svou sebestřednost a naučit se být více tolerantní a taktní k ostatním.

Kateřina program Chobotnička - šance pro děti absolvovala úspěšně a bylo jí vydáno osvědčení.

*Lektorský tým programu Chobotnička – šance pro děti
20.12.2009*

Další vývoj po skončení programu: Dle oznámení sociální kurátorky pro mládež i sociální pracovnice azylového domu se podařilo stabilizovat rodinnou situaci, což se projevilo i na zmírnění problémů ve škole spojené s docházkou a nepřípravou na výuku. Rodina se odstěhovala do pronájmu nedaleko Mělníka, přítel matky si našel zaměstnání u stavební firmy. Matka se snaží omezovat požívání alkoholických nápojů, bylo jí doporučeno obrátit se na AT poradnu. Zároveň je nutné dále pracovat na tom, aby měla Kateřina dostatek času na přípravu do školy a bylo na ní přenášeno jen přiměřené množství odpovědnosti a povinností. Je nutné Kateřině poskytnout dostatek prostoru a (spolu)rozhodování, individuální náplně, umožnit jí zvolit si dostatek volnočasových aktivit, při kterých se bude moci odreagovat, zažít úspěch, rozvíjet své schopnosti.

ZÁVĚR

Smyslem teoretické části této diplomové práce, bylo vytvořit ucelený pohled na problematiku výchovných problémů v období rané adolescence. Toto vývojové období je charakteristické svou citlivostí pro vznik rizikového chování či případného přebírání nežádoucích vzorců chování. Ačkoliv problémové projevy mohou mít pouze dočasný charakter, nejsou-li řešeny, existuje značné riziko, že později budou zdrojem mnohem závažnějšího chování, které může mít i podobu páchaní trestné činnosti.

Na výchovné problémy je nahlíženo z pohledu jejich příčin vzniku. Nelze jednoznačně určit, že jejich původ je ovlivněn pouze jediným faktorem, jedná se o multifaktoriální determinaci. To znamená, že jedinec je ovlivňován jak osobnostními faktory (dědičnost, činnost nervové a hormonální soustavy, fyzická i psychická konstituce aj.), ale i sociálním prostředím (rodina, škola, vrstevníci apod.). Každý člověk žije v sociálním i životním prostředí, které na něho působí a ovlivňuje ho stejně jako on působí na něj. Druhým pohledem jsou formy, kterými se výchovné problémy projevují. V každém případě se jedná o porušování sociálních norem, které se může vyskytovat v návaznosti na určité sociální prostředí, lišit se mírou závažnosti či dobou přetrvávání. V diplomové práci je uvedeno základní dělení na problémové projevy chování agresivní a neagresivní formou. Není však ojedinělé, že se různé projevy neobjevují odděleně, ale setkáváme se s jejich kombinací.

Nezastupitelnou roli ve výchově má především rodina, která je nejvýznamnějším socializačním činitelem a poskytuje dítěti základní modely chování. Zároveň funguje jako regulátor nežádoucího chování. V praxi je však často odpovědnost za výchovu přenášena na školu, popřípadě další státní i nestátní instituce, které pomáhají při řešení výchovných problémů. Snahou je včasná identifikace a odstranění příčin takového chování, řešení důsledků a preventivní opatření, která směřují k tomu, aby se daná konfliktní situace znovu neopakovala, a to ve spolupráci s rodinou, školou aj. Jedná se o instituce, které poskytují ambulanci formu práce, dítě tedy zůstává v přirozeném prostředí. V České republice existuje systém prevence, který vychází ze základního principu, a to je především včasné a dlouhodobé působení, jehož smyslem je zabránit vzniku problémovým projevům v chování, případně zamezit jejich dalšímu rozvoji a prohlubování.

Hlavním úkolem této diplomové práce bylo ukázat preventivní činnost konkrétní neziskové organizace, a to prostřednictvím programu Chobotnička – šance pro děti, který poskytuje

komplexnější preventivní péči pro děti v období rané adolescence s výchovnými problémy či dětem ohroženým sociálně negativními jevy a snížit riziko rozvoje výchovných problémů. Program je zaměřen především na osobnostní rozvoj dítěte. Snahou je rozšířit jeho znalosti a sociální dovednosti, které jsou potřebné pro zdravé fungování a uplatnění ve společnosti. Zároveň nabízí možnost korektivní zkušenosti v rámci pozitivního uplatnění v novém kolektivu, seznámit se s novými lidmi, zajímavě strávit čas a poznat sám sebe.

Program Chobotnička – šance pro děti na Mělníku funguje již pět let, což může být důvodem k ohlednutí se za okolnostmi jeho vzniku, historie i jeho další budoucnosti. Čtenář je seznámen se způsobem výběru klientů a jejich zařazením do programu, s metodami a technikami využívanými při práci s nimi. Pro celkové dokreslení je doplněno ukázkou jedné z lekcí. Nedílnou součástí je i hodnocení programu jak ze strany poskytovatele, tak z pohledu klientů. Vzhledem k tomu, že občanské sdružení nemá možnost zpětné vazby ze strany kurátorů pro mládež, pedagogicko-psychologické poradny či výchovných poradců, není mu znám další osud dětí. Nelze tedy jednoznačně dle měřitelných ukazatelů zjistit, zda byl naplněn smysl sekundární prevence a zároveň základní cíl programu, tedy zabránit dalšímu rozvoji výchovných problémů. Jako indikátor hodnocení lze považovat celkový počet zařazených klientů do programu Chobotnička, který činí 62 klientů. Z tohoto počtu úspěšně dokončilo 68 % dětí (to znamená splnění požadované docházky v rozsahu 70 %); 13 % dětí program absolvovalo a 19 % z nich do programu nenastoupilo nebo ho předčasně ukončilo, což lze považovat za úspěch. Děti tak projeví aktivní zájem o program, což se promítlo v pravidelné docházce i v zapojení dětí do aktivit.

Nedílnou součástí diplomové práce jsou i kazuistiky tří klientů a jejich reflexe účasti na programu. Jejich cílem bylo ověřit, zda je program Chobotnička schopen naplnit své základní cíle. Prvním zásadním aspektem je výběr klientů. Ten provádí sociální kurátoři pro mládež, pedagogicko-psychologická poradna a výchovní poradci základních škol. Ti musí vycházet z podkladů, zda je dané dítě pro zařazení do programu vhodné či nikoliv, a to i s přihlédnutím k osobnostním charakteristikám dítěte. Je na jejich zvážení, zda chování dětí nepřekročilo určitou mez, kdy je již na sekundární prevenci v podobě programu osobnostně sociální výchovy „pozdě“. Dalším faktorem je skutečnost, že lektoři programu nemají k dispozici vstupní informace o tom, které problémy se u dítěte jeví jako stěžejní. Je tedy na jejich rozklíčování a zvážení, které sociální dovednosti je třeba u dítěte dále rozvíjet, jaké zvolí metody apod. Zde nelze vyloučit ani účelovost chování dítěte. To se může v průběhu programu jevit jako naprosto bezproblémové, ale ve známém prostředí problémy nadále přetrvávají.

Lze předpokládat, že u dětí je možné hodnotový systém orientovat správným směrem a motivovat je k žádoucí změně mnohem lépe než dospělé jedince. Domnívám se však, že zdrojem změny je především vnitřní motivace dítěte a také vliv sociálního prostředí, ve kterém se běžně pohybuje. Účast většiny klientů v programu probíhá bez problémů, bez větších prohřešků vůči pravidlům. Některé se zapojují velmi aktivně, otevřeně, jiné zůstávají po celou dobu spíše pasivními a v ústraní. Na každém z nich však je to, co jsou schopni z programu pro sebe vytěžit a využít. Podstatné je také prostředí klienta, ve kterém žije a běžně se pohybuje. Samotný program není schopen nic trvale změnit, pokud nespolupracuje i klientovo okolí. Program Chobotnička může pomoci získat nové nebo prohloubit již získané sociální dovednosti, umožnit zážitek z pocitu úspěchu či z pozitivní zpětné vazby. Nezmění-li se však zároveň i přístup v rodině, ve škole apod., je stále vysoké riziko, že dítě sklouzne k zažitým vzorcům chování.

Závěrem lze konstatovat, že žádný preventivní program není schopen zajistit stoprocentní efektivitu, že jeho působení pozitivně ovlivní všechny děti, které program absolvují a stane se tak lékem na problémové projevy v chování a zamezí jejich dalšímu prohlubování. Platí zde pravidlo, že určité věci fungují s určitými lidmi, za určitých podmínek. Nesmíme zapomínat na to, že dítě se stále pohybuje v určitém sociálním prostředí, které především může pomoci zvýšit šanci na úspěch nebo naopak preventivní snahy zmařit. Nutná je tedy podpora zejména ze strany rodiny, školy a dalších spolupracujících institucí.

SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

- ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. ISBN 80-85866-15-3.
- ČERNÍKOVÁ, V. a kol. *Prekriminalita dětí a kriminalita mladistvých, kterým byla uložena ochranná opatření*. Praha: Policejní akademie ČR, 2002.
- DOUBRAVOVÁ, D., OUŘEDNÍČKOVÁ, L., ŠTERN, P., URBAN, L., aj. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha: SPJ, 2001. ISBN 80-902998-0-6.
- DRAPELA, V. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7367-505-9.
- DUBUC, M. *Zásobník metod používaných v OSV*. Projekt Odyssea, 2007. ISBN 80-87145-02-9.
Dostupné na WWW: <<http://www.odyssea.cz/metodiky-osv.php?cast=metody-pouzivane-v-osv>>
- ELLIOT, J., PLACE, M. *Dítě v nesnážích. Prevence, příčiny, terapie*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0182-0.
- HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. ISBN 80-247-1168-3.
- HEŘMANSKÁ, D. *Psychologická analýza dětské delikvence*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1994. ISBN 80-7041-097-3.
- JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita*. Praha: Grada, 2008, ISBN 80-247-2284-9.
- JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J., NĚMEC, J., PILAŘ, J. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Právo pro každého. IV. vydání*. Praha: Partners Czech, 2008. ISBN 80-238-7914-6.
- KOMÁRKOVÁ, R., SLAMĚNÍK, I., VÝROST, J. (Eds.) *Aplikovaná sociální psychologie III. Sociálně psychologický vývin*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-0180-4.
- KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. at al. *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘÍKOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 1998. ISBN 80-7169-195-X.
- MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada, 2009. ISBN 80-247-2310-5.
- MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, 2008. ISBN 80-7367-504-2.
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-771-X.

- PIPEKOVÁ, J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-65-6.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-124-7.
- SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000. ISBN 80-7229-042-8.
- ŠÁMAL, P., VÁLKOVÁ, H., SOTOLÁŘ, A., HRUŠKOVÁ, M. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže, komentář. 2. vydání*. Praha: C.H.Beck, 2007. ISBN 80-7179-375-5.
- ŠVARŤÍČEK, R., ŠEDOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál, Praha, 2007. ISBN 80-7367-313-0.
- TRPIŠOVSKÁ, D. *Vývojová psychologie pro studenty učitelství*. Ústí nad Labem: UJEP, 1998. ISBN 80-7044-207-7.
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-7184-488-8.
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008. ISBN 80-7367-414-4.
- VÁGNEROVÁ, M. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Praha, Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1074-4.
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 80-246-0956-0.
- VALENTA, J. *Osobnosti a sociální výchova a její cesty ke žákovi*. Kladno: Aisis, 2006. ISBN 80-239-4908-X.
- VALENTA, J. *Učít se být*. Kladno: Strom & Aisis, 2003. ISBN 80-86106-10-1.
- VOJTÍK, V., MACHOVÁ, J., BŘICHÁČEK, V. *Poruchy vývoje dětí a mladistvých a jejich projevy rodině a ve škole*. Praha: SPN, 1990. ISBN 80-04-24650-8.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

Statistické přehledy kriminality 2008 - 2010. [online]. Praha: Policie ČR. Dostupné na WWW: <<http://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-327216.aspx>>

Seznam zařízení SVP. [online]. Praha: Ministerstvo školství a tělovýchovy ČR, 2010 [cit. 2010-12-01]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/socialni-programy/seznam-stredisek-vychovnipecer?highlightWords=St%C5%99edisko+v%C3%BDchovn%C3%A9+p%C3%A9%C4%8De>>

Strategie prevence kriminality na léta 2008 až 2011 [online]. Praha: Ministerstvo vnitra ČR, 2007 [cit. 2007-16-10]. Dostupné na WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/strategie1016.html>>

Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009 – 2012 [online]. Praha: Ministerstvo školství a tělovýchovy ČR, 2009 [cit. 2009-06-04]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/socialni-programy/strategie-prevence-socialne-patologickych-jevu-u-deti-a>>

Výroční zprávy občanského sdružení Lepší život, 2006, 2007 a 2008 [online]. Mělník: Lepší život, o. s., 2009. Dostupné na WWW: <<http://www.lepszizivot.eu/Vyrocnizpravy.html>>

Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže [online]. § 1e7.cz: Dostupné na WWW: <<http://zakony-online.cz/?s88&q88=all>>

Sociálně aktivizační programy pro děti, mládež a podporu rodiny (Program PětP) [online]. Praha: Maltéžská pomoc, o.p.s.. Dostupné na WWW: <<http://www.maltezskapomoc.cz/centrum-otrokovice/jak-pomahame/socialne-aktivizacni-programy-pro-deti-mladez-a-podporu-rodiny-program-petp>>

Statistické přehledy kriminality 1990 - 2007. Ministerstvo vnitra České republiky. [online]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky. Dostupné na WWW: <<http://www.mvcr.cz> >

INTERNÍ MATERIÁLY:

Interní materiály k jednotlivým běhům programu Chobotnička

Metodika programu Chobotnička – šance pro děti

Metodika programu Křížovatky

Standardy sociálních služeb občanského sdružení Lepší život

Výroční zprávy občanského sdružení Lepší život z let 2005 – 2009

SEZNAM PŘÍLOH

**Příloha č. 1: Vývoj kriminality dětí a mladistvých v porovnání s celkovou
objasněnou kriminalitou (rok 1990 až 2009)**

**Příloha č. 2: Vývoj počtu trestných činů spáchaných dětmi v ČR dle jednotlivých druhů
kriminality (rok 2000 – 2009)**

Příloha č. 3: Dohoda o zařazení klienta do programu

Příloha č. 4: Výukový list účastníka programu

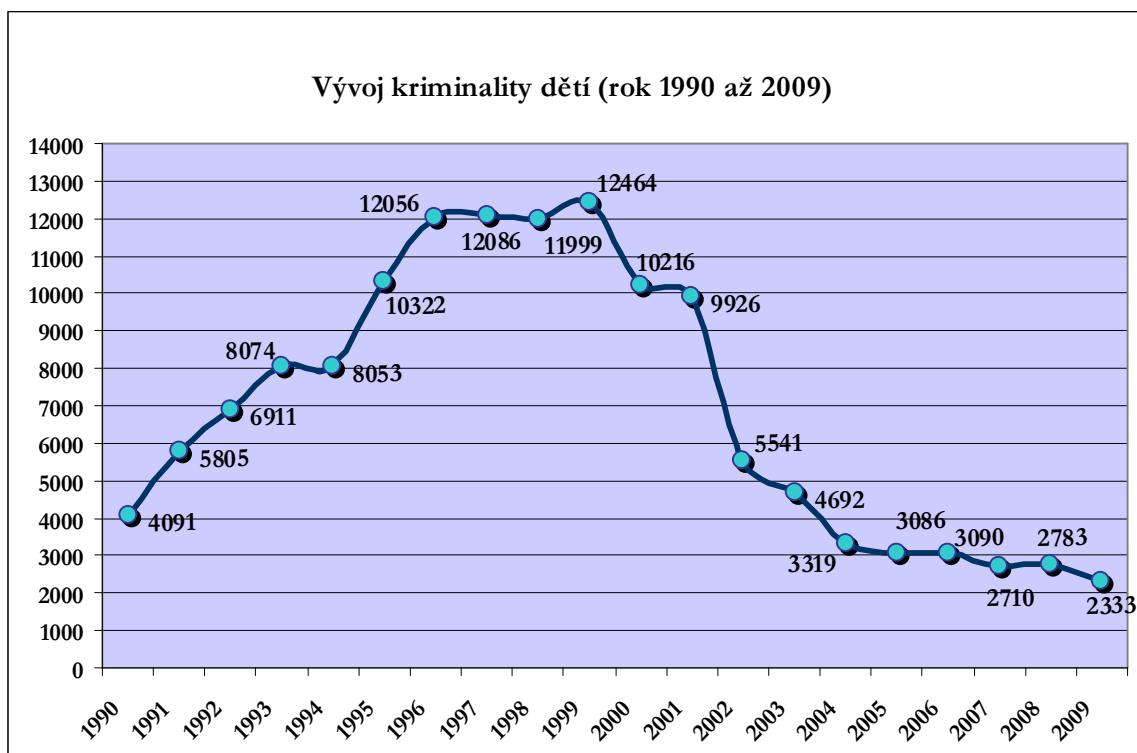
Příloha č. 1: Vývoj kriminality dětí a mladistvých v porovnání s celkovou objasněnou kriminalitou (rok 1990 až 2009)

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Celková objasněná kriminalita	83237	94115	108308	126442	129540	151842	162929	169177
Spáchaná dětmi	4 091	5 805	6 911	8 074	8 053	10 322	12 056	12 086
Spáchaná mladistvými	11 167	15 573	18 258	20 580	22 160	22 310	22 719	19 139

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Celková objasněná kriminalita	185093	193354	172354	166827	151492	135581	134444	135281
Spáchaná dětmi	11 999	12 464	10 216	9 926	5 541	4 692	3 319	3 086
Spáchaná mladistvými	16 730	14 920	13 507	12 913	10 901	9 779	7 886	7 614

Rok	2006	2007	2008	2009
Celková objasněná kriminalita	133695	138852	127906	127604
Spáchaná dětmi	3090	2 710	2 783	2 333
Spáchaná mladistvými	7 605	8 079	7 728	7 123

Zdroj: Ministerstvo vnitra ČR



Příloha č. 2: Vývoj počtu trestných činů spáchaných dětmi v ČR dle jednotlivých druhů kriminality (rok 2000 – 2009)

DRUH KRIMINALITY	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Vraždy celkem:	0	3	0	0	4	1	1	2	3	0
Loupeže	201	245	251	315	287	215	238	190	260	214
Úmyslné ublížení na zdraví	264	283	231	221	174	152	127	135	108	87
Vydírání	340	399	258	169	122	101	101	86	71	87
Násilné činy celkem:	1083	1285	982	873	705	581	554	498	499	486
Mravnostní činy celkem:	171	141	119	120	92	104	74	86	93	82
Krádeže vloupáním celkem:	2178	1871	1163	1027	808	683	642	526	549	436
Krádeže prosté celkem:	4624	4310	2005	1468	994	999	1044	800	733	407
Majetkové činy celkem:	7762	7214	3419	2731	1053	1786	1820	1457	1409	1001
Výtržnictví	276	306	166	140	89	83	85	113	73	44
Sprejerství	-	116	214	250	104	126	132	130	268	182
Nedovolená výroby a držení psych. látek. a jedů	140	139	154	103	61	101	96	56	89	75
Šíření toxikomanie	122	102	70	56	14	22	12	7	9	1
CELKOVÁ KRIMINALITA	10216	9926	5541	4692	3319	3086	3090	2710	2783	2333

Zdroj: Ministerstvo vnitra ČR

Příloha č. 3: Dohoda o zařazení klienta do programu

Dohoda o zařazení klienta do výchovného programu „Chobotnička – šance pro děti“

I. Smluvní strany:

1. Jméno:
 - Adresa:.....
 - Zákonný zástupce:.....
- dále jen „klient“

2. Lepší život – občanské sdružení

Kosmonautů 3018

276 01 Mělník

dále jen „poskytovatel programu“

uzavírají následující

d o h o d u

II. Předmět dohody

- a) Předmětem dohody je zařazení a účast klienta ve výchovném programu (dále jen program) „Chobotnička – šance pro děti“.
- b) Účast klienta....., nar., v programu vychází ze skutečnosti, že klient(ka) a jeho/ její zákonný zástupce souhlasí s účastí v programu. Souhlas stvrzují podpisem této smlouvy.

III. Forma programu

Klient se osobně zúčastní deseti skupinových setkání v rámci programu „Chobotnička – šance pro děti“. Program bude zahájen a jeho obsahem je deset lekcí v rozsahu 1 hodina 30 minut. Přesná data setkání včetně hodiny začátků a konců setkání budou klientovi sděleny na prvním setkání programu. Skupinová setkání budou probíhat v prostorách poskytovatele programu „Suterén“ v Mělníku, ul. Kosmonautů č. 3018.

IV. Práva a povinnosti smluvních stran

Klient se zavazuje

- a) absolvovat v plném rozsahu program „Chobotnička – šance pro děti“ tj. účastnit se všech skupinových setkání, přicházet včas na setkání a absolvovat celé setkání od začátku do konce;
- b) dodržovat pravidla a podmínky účasti v programu – dbát pokynů lektorů;

- c) omluvit se předem lektorům ze své účasti na skupinovém setkání (v případě nemoci, přijetí do zdravotnického zařízení, vážné rodinné události) a doložit tyto omluvy potvrzením (lékaře, rodiče) – v případě vzniku akutní nemoci či vážné jiné rodinné události v den realizace programu vysvětlit důvod absence lektorům nejpozději první následující pracovní den po realizaci setkání.

Klient bere na vědomí a souhlasí s tím, že

- a) poskytovatel programu vytvoří závěrečnou zprávu o působení klienta v programu;
- b) bude před zahájením své účasti v programu seznámen s pravidly bezpečnosti práce a pohybu v prostorách, kde budou skupinová setkání realizována;
- c) poskytovatel programu bude po dobu účasti klienta v programu vést osobní údaje klienta, tj. jméno a příjmení, datum narození, adresu pobytu.

Klient potvrzuje, že

- a) byl seznámen s obsahem programu, pravidly a podmínkami své účasti v programu „Chobotnička – šance pro děti“ a že těmto pravidlům a podmínkám rozumí;
- b) byl seznámen s postupy lektorů v případě neplnění těchto podmínek a pravidel programu, a že těmto postupům rozumí.

Poskytovatel programu se zavazuje

- a) zajistit realizaci programu „Chobotnička – šance pro děti“ v rozsahu a formě uvedené v této dohodě (bod III. této dohody);
- b) na úvodním skupinovém setkání informovat klienta o pravidlech chování v rámci programu;
- c) o účasti klienta zpracovávat písemnou dokumentaci – denní hodnocení klienta, zprávy o realizaci výukového dne včetně záznamů o významných událostech a porušení stanovených pravidel ze strany klienta;
- d) zpracovat při přerušení nebo předčasném ukončení účasti klienta v programu písemnou zprávu o důvodech a způsobu ukončení programu a předat ji zákonným zástupcům.

Poskytovatel programu má právo

ukončit účast klienta v programu v případě, že:

- a) klient se nebude pravidelně účastnit setkání a tato neúčast bude neomluvená;
- b) klient bude svým chováním opakovaně závažně narušovat průběh setkání.

V. Zvláštní ujednání

Dohoda je vyhotovena ve dvou originálech, každá ze stran obdrží jeden exemplář.

V Mělníku dne

.....

klient

.....

Lepší život – o. s.

.....

zákonný zástupce

